

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Siyaset Bilimi Bilim Dalı

TÜRK DÜŞÜNCE HAYATINDA SÂMIHA AYVERDİ

Burcu DENKTAŞ TANGÜREK

Doktora Tezi

Ankara, 2024

TÜRK SİYASAL HAYATINDA SÂMİHA AYVERDİ

Burcu DENKTAŞ TANGÜREK

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Burcu Denктаş Tangürek tarafından hazırlanan "Türk Siyasal Hayatında Sâmiha Ayverdi" başlıklı bu çalışma, 18 Ocak 2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Kıvılcım Romya Bilgin (Başkan)

Prof. Dr. Mete Kaan Kaynar (Danışman)

Prof. Dr. Ali Çağlar (Üye)

Prof. Dr. Bircan Şahin (Üye)

Doç. Dr. Süleyman Sezgin Mercan (Üye)

Bu tez çalışmasında Sayın (Unvanı, Adı ve Soyadı) Ortak Danışman olarak görev almıştır.

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezim kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

[İmza]

Burcu Denктаş Tangürek

¹“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir. Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.*

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Mete Kaan KAYNAR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

Burcu DENKTAŞ TANGÜREK

TEŞEKKÜR

Doktoraya kabul edildikten sonra, tezin savunma aşamasına gelene kadar yazdığım, okuduğum, derse katıldığım her anda eşim Hüseyin Ali Âli TANGÜREK'in desteği olmasa hiçbirisini başaramazdım. Bana verdiği destek her zaman koşulsuz ve karşılıksızdı. Tüm hezeyanlarımı göğsünde yumuşatıp, bana ilham verdiği için kendisine minnettarım.

Gerek ders aşamasında gerek tez yazım sürecinde danışmanım Prof.Dr. Mete Kaan Kaynar'a çok şey borçluyum. Her seferinde büyük bir yürek yangınıyla kapısını çalıp, kıymetli zamanını benden esirgemeyerek beni dinlediği, odasından her zaman büyük bir huzur ve özgüvenle çıkmamı sağladığı için kendisine teşekkür ederim.

Tez yazım aşamasında Doç.Dr. Kıvılcım ROMYA BİLGİN'in desteğini her zaman yanımda hissettim. Akademik bilgisini benden esirgemeyen, her aşamada bana yol gösteren, her seferinde bana sadece bir akademisyen gibi değil çok yakın bir dost gibi davrandığı için kendisine teşekkür ederim.

Ders sürecinde Prof.Dr. Ali ÇAĞLAR, Prof.Dr. Bican ŞAHİN, Prof. Dr. Aylin ÖZMAN ERKMAN, Prof.Dr. Berrin KOYUNCU LORASDAĞI, Doç.Dr. Ruhtan YALÇINER, Prof.Dr. Mustafa ERDOĞAN, Doç.Dr. Hilal ONUR İNCE bilgi ve desteklerini şahsımdan hiç esirgemediler. Kıymetli zamanlarını benimle her zaman büyük bir özveri ile paylaştılar. Kendilerine çok teşekkür ederim.

Ders sürecinde ve tez yazım aşamasında, derslere dair kaynakların okumasını birlikte yaptığım, karşılıklı istişarelerde bulunduğum, bana desteğini hayatım boyunca esirgemeyen, kitabı bana sevdiren sevgili babam Emekli Edebiyat Öğretmeni Müzekkâ DENKTAŞ'a; eğitim hayatımın her aşamasında benden mânevî desteğini esirgemeyen, her daim yüreklendiren, içimi ferahlatan, özellikle ders döneminde ve tez yazım aşamasında çocuklarımla her daim ilgilenen, benim gözüm arkada kalmadan çalışmama vesile olan, bana en iyi rol model olan sevgili annem Emekli Sınıf Öğretmeni Müslime DENKTAŞ'a; özellikle ders döneminde aynı evi paylaştığım, her türlü nazımı çeken

canımdan çok sevdiğim, kıymetlim, sevgili kardeşim Sınıf Öğretmeni Arzu DENKTAŞ ALTUĞ ve sevgili eşi Volkan ALTUĞ'a minnet ve mahcubiyetle teşekkür ederim.

Tez yazım sürecinde, Kubbealtı Akademisi ile iletişim sağlayıp, gün yüzü görmemiş yazılara ulaşmamı sağlayan, büyük bir özveriyle kıymetli zamanından ayırıp benim için mesai harcayan Dr. Burak PAÇ'a, Sâmiha AYVERDİ'nin yakın arkadaş halkasında yer alan, Ayverdi ile ilgili anılarını benimle paylaşan Sayın İnci PALSAY'a, yazım aşamasında kapısını gönül rahatlığıyla kapısını çaldığım bana kaynak desteğinde bulunan Türk Kadınları Kültür Derneği'ne, Sâmiha AYVERDİ ile tanışmama vesile olan, Ayverdi'nin eserlerinin birinci baskılarını benimle paylaşan kayınpederim Yücel TANGÜREK'e, beni her daim eğitim ve iş hayatımla ilgili yüreklendiren kayınvalidem Şerife TANGÜREK'e teşekkür ederim.

Doktora süresince, desteklerini her daim hissettiğim, iş hayatında bana tüm kolaylıkları sağlayan, artık komutandan çok dost olarak nitelediğim Emekli Albay Uğur Şerif PEKER, Emekli Albay Kamil ERKAL' a teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca benden desteklerini esirgemeyen dostlarım Dr. Varol DUR, Aslı TANRIVERDİ DUR, her buluşmamızda bana büyük moral veren beni her daim destekleyen ve dinleyen Engin PEKER, uzaklarda olsa bile gönderdiğim kitapları sabırla okuyup değerlendiren Neslihan Gökçe GÜNER, bu yola birlikte başlayıp bana her daim yol gösterici olan Doç. Dr. Kadir DEDE, iradesi ve azmi ile bana ilham veren Güzin DEDE, en zor anımda yanımda olan Bilge KARACA ve Serkan KARACA'ya samimiyetleri için çok teşekkür ederim.

Son tahlilde, ana karnına düştükleri andan itibaren, benimle birlikte derslere giren, sunum yapan, doğduklarından itibaren benimle birlikte derslere gelen, tek gıdası anne sütüyken sabırla ders arasında onlara koşmamı bekleyen gözümün nuru çocuklarım Ali Tuna TANGÜREK, Dilcu TANGÜREK, Ömer Alp TANGÜREK ve Gülru TANGÜREK'e şükranlarımı sunuyorum. Sizden öğrendiklerim benim tekâmülüme en büyük hizmet edenlerdir. Bu tezi size ithaf ediyorum.

ÖZET

DENKTAŞ TANGÜREK Burcu, “*Türk Düşünce Hayatında Sâmiha Ayverdi*” , Doktora Tezi, Ankara 2024.

Bu tezin amacı; Türk düşünce ve fikir hayatında önemli bir yere sahip mütefekkir yazar Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinden yola çıkarak düşünce sisteminin ayrıntılı bir analizini yapmaktır.

Sâmiha Ayverdi'nin düşünce hayatını temel alan bu araştırma, dört bölüm üzerine inşa edilmiştir. Birinci bölüm araştırmanın bilgilerini içermektedir. İkinci bölümde, Sâmiha Ayverdi'nin hayatı ele alınacak ve yazdığı eserler incelenecektir. Üçüncü bölümde siyaset bilimi açısından Sâmiha Ayverdi'nin milliyetçilik ve muhafazakârlık ekseninde, düşünce dünyasının temelini oluşturan çalışmalarına ağırlık verilecektir. Dördüncü bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ve Cumhuriyet Dönemi, Ayverdi'nin yazdıkları üzerinden yorumlanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın son bölümünde Sâmiha Ayverdi'nin düşünce sistemi bütünlüklü bir şekilde analiz edilmeye çalışılarak elde edilen analitik tespitler çerçevesinde sonuç ve değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Son tahlilde bu tez çalışması; Türk düşünce ve siyasî tarihinde muhafazakâr ve milliyetçi bir fikri anlayışa sahip Sâmiha Ayverdi'nin daha iyi anlaşılmasına, yaşadığı dönemi kadın bakış açısıyla incelemeye ve Türk siyaset bilimi literatürünün düşünsel, kavramsal ve analitik olarak genişletilmesine katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Bu kapsamda çalışmanın ana sorusu, Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinin Türk siyasal hayatında Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve Cumhuriyet Türkiye'sinin anlaşılmasındaki rolünün ne olduğudur.

Anahtar Sözcükler: Sâmiha Ayverdi, Muhafazakârlık, Milliyetçilik, Kadın, İlâ-yı Kelîmetullah, Tarih, Maârif

ABSTRACT

DENKTAŞ TANGÜREK Burcu, "*Sâmiha Ayverdi in Turkish Intellectual Life*" Ph.D. Thesis, Ankara 2024.

The aim of this thesis is to conduct a detailed analysis of the thought system of the prominent intellectual writer Sâmiha Ayverdi, who holds a significant place in Turkish thought and intellectual life, based on her works.

This research, which is based on Sâmiha Ayverdi's intellectual life, is structured into four chapters. The first chapter contains the introduction of the research. In the second chapter, Sâmiha Ayverdi's life will be discussed, and her written works will be examined. The third chapter will focus on Sâmiha Ayverdi's contributions to the world of political science, particularly in the context of nationalism and conservatism, which form the basis of her intellectual work. In the fourth chapter, the late Ottoman Empire and the Republican Era will be interpreted through Ayverdi's writings. In the concluding section of the study, Sâmiha Ayverdi's thought system will be analyzed comprehensively, and conclusions and evaluations will be made based on the analytical findings.

In the final analysis, this thesis aims to contribute to a better understanding of Sâmiha Ayverdi, who had a conservative and nationalist intellectual approach in Turkish thought and political history, to examine her era from a women's perspective, and to expand the literature of Turkish political science conceptually, analytically, and intellectually. Within this scope, the main question of the study is to understand the role of Sâmiha Ayverdi's works in the comprehension of the late Ottoman Empire and the Republic of Turkiye in Turkish political life.

Keywords: Sâmiha Ayverdi, Conservatism, Nationalism, Women, İlâ-yı Kelîmetullah, History, Maârif

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN BİLGİLERİ	2
1.1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	2
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI	4
1.3. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	5
1.4. ARAŞTIRMANIN LİTERATÜR TARAMASI	9
2. BÖLÜM:SAMİHA AYVERDİ - YAŞAMI VE ESERLERİ	12
2.1. YAŞAMI VE FİKRİYATININ TEMELLERİ	12
2.2. SÂMİHA AYVERDİ’NİN ESERLERİ	20
2.2.1. Romanları	22
2.2.2. Hikâye ve Mensur Şiir.....	32
2.2.3. Biyografi.....	35
2.2.4. Otobiyografi	39
2.2.5. Portre	40

2.2.6. Deneme	42
2.2.7. Hatırat	44
2.2.8. Kültür, Medeniyet ve Tarih	47
2.2.9. Gezi Yazısı	53
2.2.10. Mülakat.....	55
2.2.11. Günlük	56
2.2.12. Mektuplar	56
2.2. SİVİL TOPLUM FAALİYETLERİ.....	64
3. BÖLÜM: MUHAFAZAKÂR BİR MÜTEFEKKİR OLARAK SÂMİHA AYVERDİ	67
3.1. GENEL İLKELERİ	71
3.2. DİN ANLAYIŞI	73
3.3. KÜLTÜR VE MEDENİYET GÖRÜŞÜ	80
3.4. TARİH VE DİLE BAKIŞI	82
3.5. EĞİTİM DÜŞÜNCESİ	90
3.6. KADIN ANLAYIŞI	94
3.7. MİLLİYETÇİLİK VE MUHAFAZAKÂRLIK ANLAYIŞI.....	100
4. BÖLÜM: SÂMİHA AYVERDİ'DE MİLLİYETÇİLİK VE TÜRK SİYASAL HAYATI ÜZERİNE BİR BAKIŞ	107
4.1. TANZİMAT VE ISLAHAT FERMANLARININ İLANI.....	109
4.2. BİRİNCİ MEŞRUTİYET, KANUN-İ ESASİ VE İTTİHATÇILAR ..	112
4.3. İKİNCİ MEŞRUTİYETİN İLANI	113
4.4. BALKAN MUHAREBELERİ	115
4.5. I. DÜNYA SAVAŞI VE CUMHURİYET'İN İLK YILLARI	116
4.6. II. DÜNYA SAVAŞI VE ÇOK PARTİLİ YAŞAMA GEÇİŞ	118

4.7. 1960 VE 1980 DARBELERİ VE SONRASI	121
SONUÇ.....	133
KAYNAKÇA	140
EKLER.....	147
EK 1. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU.....	147
EK 2. ORJİNALLİK RAPORU	149

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	: Anavatan Partisi
ASALA	: İngilizcesi: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia
Ermenice	: Հայաստանի ազատագրության հայ գաղտնի բանակ (Hayastani Azatagrut'yan Hay Gaghtni Banak) Türkçesi: Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu
	Atlantik Antlaşması Örgütü
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: İngilizcesi: The North Atlantic Treaty Organization Türkçesi: Kuzey
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Son devir kültür ve edebiyatımızın en önemli isimlerinden biri olan Sâmiha Ayverdi, Türk toplumunun siyasal, sosyal ve kültürel yapısına ilişkin analiz, tespit ve çözüm önerileri ile Türk siyâsî ve edebî yazınının önemli isimleri arasına girmiştir. Ayverdi, İslam'a ve Türk toplumuna dair derin düşünce ve eserleriyle bilinirken; tasavvuf, ahlâk ve insanın iç dünyası üzerine eserler kaleme almıştır. Ayverdi; düşüncelerini, hatıra, inceleme ve mektuplarıyla yazıya dökmüş, Osmanlı-Türk tarihi, akabinde Cumhuriyet dönemine tanıklık etmiş, bu dönemde yaşanan toplumsal olayları, değişim rüzgârlarını çoğu kez eleştirmiş lâkin eleştirmekle kalmamış her eleştirisine bir çözüm önerisi getirerek Müslüman, Türk, gelenek ve din çerçevesinde politik olayları ve toplumsal hayatı titizlikle incelemiştir. Bu minvalde, Sâmiha Ayverdi'nin hayatı ve entelektüel kimliğinin analiz edilip yorumlanması; eserleri ve onun hakkında yazılanlardan yola çıkarak düşün hayatımızdaki yeri ve etkileri üzerine değerlendirmelerde bulunmak, bu araştırmanın konusudur. Bununla birlikte, Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinin Türk siyasal hayatında, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve Cumhuriyet Türkiye'sinin anlaşılmasına değerli birer başucu kaynağı niteliği taşıdığı değerlendirilmektedir. Ayverdi, eserlerinde bir yandan muhafazakârlık, milliyetçilik ve anti-komünizm üzerine görüşlerini ortaya koyarken bir yandan Türk siyasal hayatının akışına tanıklık etmekte ve bu yolla ışık tutmaktadır.

1. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BİLGİLERİ

1.1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Sâmiha Ayverdi'nin kaleme aldığı eserler her dönemde, dönemin politik düşüncesi ile birlikte yeniden okunduğunda güncelliğini korumaktadır. Buradan hareketle; Ayverdi'nin öncelikle entelektüel kimliği sonrasında da fikirlerinin düşünce ve siyasî hayatımızdaki yeri, önemi ve rolü çalışmanın eksenini oluşturacaktır. Buradan hareketle de tezin başlığı "Türk Düşünce Hayatında Sâmiha Ayverdi" olarak belirlenmiştir.

Bu çalışma, sonuç bölümü ayrı tutulmak suretiyle dört ana bölüme ayrılmıştır. Bu kapsamda; birinci bölümde, araştırmanın bilgileri anlatılacaktır. Ayverdi'nin eserlerinin genel yapısına bakıldığında otobiyografik eserler ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle, yazdıklarını anlayabilmek için onun çocukluk yılları, aile muhiti ve yaşadığı devrin bilinmesi gerekmektedir. Ayverdi daha çocuk yaşta gördüklerini duyduklarını ve öğrendiklerini çok iyi saklayıp, yazı hayatıyla birlikte bunları her eserinde işlemiştir. Buradan hareketle ikinci bölümde; Ayverdi'nin hayatı ve fikriyatı yazdığı eserler üzerinden incelenecektir. Ayverdi'nin yazdıklarına bütünlüklü bir açıdan bakıldığında onun din, kültür, medeniyet, tarih, dil ve eğitim konusundaki fikirleri, yazı hayatının temelini oluşturur. Buradan hareketle üçüncü bölümde Ayverdi'nin bu konulara bakış açısı ve sunduğu çözüm önerileri anlatılacaktır. Son bölümde ise yaşadığı dönem itibarıyla bizzat tanıklık ettiği sosyal ve politik olaylara ve olgulara bakış açısı, dönemin siyasi gelişmeleri üzerinden tahlil edilerek irdelenmeye çalışılacaktır.

Tezin işlenişi sırasında Sâmiha Ayverdi'nin eserleri, dünya görüşü ve Türk Siyasal Hayatı bahislerinde gerek bazı eserlerin gerekse Tanzimat, Meşrutiyet, İttihatçılar gibi bazı önemli tarihi olay ve kavramların farklı bölümlerde tekraren açıklanmak durumunda kalındığı bilinmelidir. Bu yöntemin Sâmiha Ayverdi'yi daha iyi anla(t)mak için en doğru seçim olacağı bu tezin yazarı tarafından düşünülmüştür. Bununla birlikte bu durumun da okuyucuda yaratabileceği tekrar kaynaklı sıkıntıdan ötürü okuyucunun anlayışına sığınılmıştır.

Sâmiha Ayverdi, Türkiye’de siyasal anlamda muhafazakârlığa ilişkin düşünen ve buna ilişkin eser bırakan az sayıdaki kadın yazardan biridir. Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne uzanan hayat hikâyesi ve içinde bulunduğu camianın da etkisiyle sosyal ve politik olayların tam içerisinde bir kişi olarak dönemin siyasasına bizzat tanıklık etmiştir. Entelektüel birikimi sayesinde de verdiği eserler, dönemi itibarıyla birçok kişiye yol gösterici olma mahiyetini taşımıştır. İçinde bulunduğu muhit itibarıyla Ahmet Kabaklı, Cemil Meriç, Cinuçen Tanrıkorur, Ekmeleddin İhsanoğlu, Halit Ziya Uşaklıgil, Mim Kemal Öke, Müjgan Cumbur, Münevver Ayaşlı, Necip Fazıl Kısakürek, Nihad Sâmi Banarlı, Oktay Sinanoğlu, Mustafa Şekip Tunç, Taha Akyol, Yılmaz Öztuna gibi isimlerle gerek sohbet gerek mektuplaşma gibi araçlarla, birçok hususta etkileşimde bulunmuştur. Ayverdi, katı bir muhafazakârlık anlayışını benimseyerek değişime karşı durmamıştır. Ayverdi’nin *Aşk Budur* isimli romanıyla başlayan yazın hayatı bir müddet romanları üzerinden devam etmiş, sonrasında fikir yazılarına evrilmiştir. Gerek romanları gerekse fikir eserleri Tanzimat ile birlikte başlayan reformların önce Osmanlı, sonrasında da Cumhuriyet’e attığı köprülere referanslar içerir. Bu köprülere yönelik olarak Ayverdi, geçmişin acımasızca eleştirilmesinin hep karşısında durmuştur. Eserlerinde Türk muhafazakârlığının geleneği, tarihi, birey anlayışı, eğitimi ve toplumu inşası, din ve devlet konularına yaklaşımı hakkında yazmış ve yaşadığı dönemde toplumda yaşanan değişimi analiz ederek, bu değişimin kendince olumsuz gördüğü yanlarını onarmak için çareler önermiş, alternatif öneriler geliştirmiştir. Buradan hareketle Ayverdi, Müslüman Türk’ün tarihi ile geleceğini uzlaştırmaya, bu yolla geçmişin mirasını geleceğe taşımaya çalışmıştır.

Sâmiha Ayverdi’nin fikirleri ile muhafazakâr akımın ortak yönlerine bakıldığında; Tanzimat ve batılılaşma karşıtlığı, Abdülhamit taraftarlığı ve İttihatçı düşmanlığı, tasavvufa olan bağlılık, komünizm, Siyonizm ve masonluk karşıtlığı sayılabilir. Bu kapsamda, Türk siyasal hayatında da rolü bulunan Ayverdi’nin incelenmesinin, Türk siyasal hayatının anlaşılması ve bilhassa Türk siyasal hayatında muhafazakâr ve milliyetçi düşüncenin gelişiminin, Osmanlı’nın son dönemi ve Cumhuriyet Türkiye’sine etkisinin kavranması açısından önemlidir

Ayverdi’ye yönelik atfedilebilecek bu önem dikkate alınarak kendisi hakkındaki akademik yazın incelendiğinde Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi’nin

internet sayfasında hâlihazırda “Sâmiha Ayverdi” başlığı ile mevcut iki adet doktora tezi ve 26 adet yüksek lisans tezi olduğu tespit edilmiştir. Hazırlanan doktora tezlerinin Türk Dili ve Edebiyatı ve Biyografi üzerine olduğu; yüksek lisans tezlerinin (13’ü Türk Dili ve Edebiyatı, 7’si Din, 2’si Sosyoloji, 1 Mimarlık, 1 Dilbilim, 1 Sanat Tarihi) sadece bir tanesinin Siyaset Bilimi alanında olduğu görülmüştür. Buradan hareketle Ayverdi’nin özellikle politik konularda yazmış olduğu eserlerin irdelenmesi gerekli görülmüş ve Ayverdi’nin bu yöndeki fikirlerinin gün yüzüne çıkarılması önem kazanmıştır.

Ayverdi’nin eserleri ve düşünceleri, Türkiye’de edebiyat ve siyaset alanında döneminin entelektüel bir kadınının görüşlerini yansıtan önemli örneklerden biridir. Ayverdi, özellikle İslam düşüncesinde derinleşmiş, insanın iç dünyasına yönelik eserler kaleme almış bir düşünürdür. Oysa yaşadığı dönemde, genellikle edebiyat ve siyaset alanında kadın varlığının sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, onun eserleri, kadın gözüyle insanın içsel derinliklerini ele alması açısından da önem taşır. Dini ve felsefi konuları işlerken, duygusallıktan ve yüzeysellikten uzak bir yaklaşımla hareket etmesi dikkate değerdir. Onun eserleri ve düşünceleri, kadınların entelektüel ve düşünsel anlamda da aktif olduğunu ve bu alandaki katkılarının değerli olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Son tahlilde, Ayverdi’nin çalışmaları, muhafazakâr bir kadının dönemin entelektüel birikimine katkılarını gösteren önemli örneklerdir.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Tez çalışmasının amacı Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemine ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren tarihe şahitlik etmiş önemli düşünürlerden Sâmiha Ayverdi’nin hayatı, şahsiyeti ve fikir dünyasını temelde kendi eserleri üzerinden analiz ederek araştırmanın sorusuna cevap bulmaktır. Bununla birlikte araştırmanın amacına hizmet ettiği oranda Ayverdi’yi yazanlar ve çalışmaları da çalışmaya dâhil edilmeye çalışılacaktır.

Bu tez çalışmasında ayrıca; Ayverdi’nin düşün dünyası üzerinden Türk siyasal hayatında Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemi ve Cumhuriyet Türkiye’si yorumlanmaya çalışılacaktır. Ayverdi’nin eserlerinde ele aldığı konular ve nasıl olması

gerektiğine ilişkin çerçevesini çizmeye çalıştığı muhafazakârlık ve milliyetçilik anlayışı, aynı zamanda Türk siyâsî tarihindeki muhafazakâr ve milliyetçi düşünceye eleştiri niteliği de taşımaktadır.

Bu bağlamda çalışma, Türk siyâsî tarihi literatüründeki tartışmalarda ilgili boşluk ve eksikleri bir nebze olsun gidermeyi amaçlamaktadır. Bu hedefe doğru yol alırken, tezin gelişimi için gerekli görülen bilimsel çalışma ve objektif düşünceye tez süresince riayet edilmeye çalışılmıştır.

1.3. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Bir kadın mütefekkir olan Sâmiha Ayverdi, eserlerinde olayları nakletmek ile kalmamış, yorumlar yapmış, tespit ve tahlillerde bulunmuş, Osmanlı'dan sonra yeni kurulan devletin temel taşları üzerine yoğunlaşmış, eksik olan konular, yapılacaklar, yapılması gerekenler üzerine düşünen, Selim İleri'nin tabiriyle "bütünüyle bir medeniyet yazarıdır" (İleri, 2023, 36'56"). Bu tezde, Sâmiha Ayverdi'nin Türk siyasal hayatına bakış açısı, öncelikle eserlerinden sonrasında onun hakkında yazılanlar üzerinden değerlendirilmeye çalışılarak araştırma sorusu yanıtlanmaya çalışılacaktır.

Sâmiha Ayverdi, ömrü boyunca belli bir zümre tarafından tanınmış, eserleri dikkatle incelenmiş ve fikirleri bu kişilere yol gösterici olmuştur. Kendisine sürekli teklif edilen kamusal görevleri kabul etmemiştir. Aynı dönemde yaşayan muhit arkadaşlarına nazaran daha sade ve yazı ile dolu bir ömür geçirmiştir.

Ayverdi'yi anlatan bazı kitaplarda onun yazılarında kullandığı kalemlerinin bir fotoğrafı vardır. Yaza yaza adeta tükenmiş, küçük küçük birçok kalemlerden oluşan bu fotoğraf onun yazın hayatında ne kadar eski ve neredeyse kalemi elinden hiç düşürmemiş bir yazar olduğunu göstermektedir. Türkçeye çok hâkim, üslubu ve hitabeti çok güçlü bir yazar olan Ayverdi'nin edebiyat dünyasında yeteri kadar takdir görmediği, onu tanıyanlar ve bilenler tarafından düşünülmektedir. Derin bir edebiyat ve tarih kültürüne sahip Ayverdi, özellikle yazılarında Türk Kültürüne ait incelikleri, doğma büyüme bir İstanbullu olarak, kullandığı kelimelere bakarak, İstanbul'u en iyi anlatan hatta tüm yazılarında İstanbul'u anlatan bir yazar olarak kabul edilebilir.

Sadece İstanbul'un değil Türkiye'nin önemli bir değeri olan Ayverdi, millî hassasiyetleri çok yüksek bir düşünürdür. 1993 yılında vefatının ardından Ayverdi'nin yazdıkları hala kitaplaştırılmaya devam etmektedir. Bu hususta, Ayverdi'nin 1970 yılında kurucu üyelerinden biri olduğu o zamanki adı "Kubbealtı Cemiyeti" şimdiki adı "Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı" büyük rol oynamaktadır. Aynı şekilde, Ayverdi'nin eserlerini gelecek nesillere aktarmak üzere kurulan "Ayverdi Enstitüsü" de kendisinin yayımlanmamış yazıları gün yüzüne çıkarılmaya devam etmektedir. Enstitünün çalışmalarını, 1957 yılında hocası Nihad Sami Banarlı vasıtasıyla Ayverdi ile tanışan, sonrasında Ayverdi tarafından kendisine "sır kâtibim" mahlası takılan Aysel Yüksel yürütmektedir. Enstitü sadece Ayverdi'nin eserlerine değil, ağabeyi Mimar Ekrem Hakkı Ayverdi'nin mimari alanında yaptığı çalışmalara ve gelini İlhan Ayverdi'nin lügat çalışmalarına da yer vermektedir (Z. Uluant, 2023).

Ayverdi'nin yazın hayatının önemli bir kısmını da mektuplar oluşturmaktadır. Yazarın edebi bir üslupla ele aldığı mektuplar gerek kendisini tanımak gerekse fikirlerini anlamak için bize aracısız, samimi ve yazarın izin verdiği oranda şeffaf bir ortam sunmaktadır. Ölümünden sonra derlenen on üç serilik mektuplar külliyatının önsözünde belirtildiği üzere kendisine yazılan mektubu cevaplamamayı; sanki selam veren birinin selamını almıyormuş gibi niteleyen Ayverdi'nin, kendi yazdıkları, kendisine yazılanlar ve cevap mektuplarından oluşan ayrı bir mektup serisi bulunmaktadır.

1905 yılında İstanbul/Şehzadebaşı'nda doğan Sâmiha Ayverdi, yaşamı boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı, İstanbul'un işgali, millî mücadeleye, Cumhuriyetin kuruluşuna, tek parti ve Demokrat Parti ile 1960 ve 1980 İhtilaline bizzat şahit olmuş 1993 yılında vefat etmiştir.

Çocukluk ve gençlik yıllarını o dönemin renkli muhitlerinden biri olan Şehzadebaşı'nda geçirmiş olan Sâmiha Ayverdi, çocukluk hayatında konak hayatını sindirerek yaşamıştır. Mahalle mektebinde, 5 yaşında tahsil hayatına başlamıştır. Has bir İstanbullu olarak İstanbul'u çok sevmiş, eserlerinin hepsinde İstanbul'u ve İstanbul'u diğer şehirlerden ayıran incelikleri işlemiştir. İstanbul'u anlatırken onun doğal ve mimari güzelliklerinin yanı sıra şehrin ruhunu daha da çoğu mâneviyatını eklemiştir.

İstanbul'u bir Türk ve Müslüman şehri olarak görür. Eserlerinde de Türklük ve Müslümanlık önemli yer kaplar.

19. yüzyılla birlikte başlayan “Batılılaşma” fikriyle şehrin de gerek mimari dokusuyla gerek kültürüyle yozlaştığını söyler. Bununla birlikte Ayverdi için “Batı karşıtı” demek zordur. Keza taassup veya bağınazlığı, eserlerinde çoğu kez milleti sona götüren, yozlaşmayı başlatan ve hızlandıran kavramlar olarak nitelemektedir. Ayverdi Batı temelli kalkınma fikrinin yanında ama buna kültürel entegrasyonun eklenmesi yaklaşımının karşısındadır.

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir* adlı eserinde; “Eski İstanbul halkı bir terkiptir.” (Tanpınar, 1972, s.150) der; Ayverdi bu cümleyi doğrular şekilde eski İstanbul halkının tanıdığı tanımadığı herkese saygılı olduğunu ve başkalarının hakkına hukukuna riayet ettiğini vurgular. Eski İstanbul halkının eğilip yerden ekmek ve kâğıt haricinde bir şey almadığını belirten Ayverdi bunun sebebinin ise kâğıdın kutsal, ekmeğin ise nimet oluşuna bağlar. Son raddede ise modernleşme macerası ile bu gibi hasletleri ve daha nicelerini kaybettiğimizi ifade eder (S. Ayverdi, 1971, s.3-19).

Ayverdi hatıra ve inceleme türü eserlerinin çoğunda Osmanlı dönemindeki sosyal hayatı anlatır. Bunları hatıra olarak anlatırken, yalnızca o yılları zamanına aynen nakletmeyi değil, o günün güzelliklerini ve inceliklerini bugüne taşıyarak bir gelecek inşa etmeye çalışmaktadır.

Sâmiha Ayverdi bir tefekkür insanıdır. Tarih, medeniyet, insan, şehir, şahsiyet mütefekkeri olan Ayverdi çağları birbirine bağlamaya çalışmıştır. Bunu yaparken hayatı boyunca müridi olduğu Rifâî Dergâhı şeyhlerinden Kenan (Rifâî) Büyükaksoy’u aksettirmeye çalıştığını söyler. Aynı Kenan (Rifâî) Büyükaksoy gibi o da her zaman dünya ile maddi manevi bir bütün olarak ilgilenmeyi, lisan öğrenmeyi ve insanı fark etmeyi öğütlemiştir. Lâkin bunu yaparken kendi kültürümüzün evrensel boyutlarını göstermek suretiyle, bir medeniyet yolcusu olarak, diğerlerini de bunun içine katarak mânâda ya da düşüncede kucaklamayı kastetmiştir. Bunun için de evvela insanı kendi içimizde fark etmemiz, sonrasında diğerlerinde oluşan insanı da kendi oluşumuza dâhil

etmemiz gerektiğini söyler. Bu bağlamda insanı ele alırken yabancılaşmayı reddeder ve kültür ile insan arasındaki ilişkiye dikkat çeker.

Ayverdi bir nostalji insanı olarak değerlendirilemez. Medeniyetlerin kurtuluşunun kültür, değer, etik ve tarihi birbiriyle bütünleştirmeye mümkün olabileceğini iddia eder. Yaşadığı dönemin kültürüne vâkıf olan Ayverdi'yi anlamak, arka planlarına nüfuz etmek, derinlikli bir çalışmayı gerektirmektedir. Edebiyat, kültür ve sanat alanında okuduğu eserleri, yaşadıklarıyla bütünleştirip içinde büyüdüğü kültürle kendi tabiriyle bir “fabrikasyon” dan geçirerek, yeni bir inşa amacı ile eserlerini kaleme almıştır.

Ahmet Hamdi Tanpınar “19. asır Türk edebiyatı bir medeniyet krizi ile başlar.” (Dündar, 2015, s.1) der. Bu kriz hayatın her sahasında vücut bulmuştur. Ayverdi de romanlarını yazdığı dönemde, batılılaşma ile birlikte meydana gelen uygarlık değişimini ve bu değişimin toplumda sebep olduğu sorunları ve çözümleri ele almıştır. Cumhuriyet dönemi Osmanlı yazarlarından Hüseyin Rahmi veya Ahmet Rasim'i okuduğumuz zaman daha karamsar bir tablo ile karşılaşırken Sâmîha Ayverdi'yi okurken insanın aslında tükenmediğini görürüz. Ayverdi'nin yazılarında onun insana dair her daim bir umudu olduğunu fark ederiz. Bunu özellikle maârif ile ilgili olarak dönemin sorunlarına çözüm arayışlarında köklerimizi tekrar inşa ederek refaha kavuşabileceğimiz yönündeki tavrında net biçimde anlarız. Zirâ Ayverdi'nin siyasal hayata dair eleştirilerinin odak noktasında köksüzlük yer alır. Buradan yola çıkarak Ayverdi, diğer bildiğimiz romancıların veya düşünürlerin aksine olayları nakletmek ile kalmamış, yorumlar yapmış, tespit ve tahlillerde bulunmuş, Osmanlı'dan sonra yeni kurulan devletin temel taşları üzerine yoğunlaşmış, eksik olan konular, yapılacaklar yapılması gerekenler üzerine düşünmüş, argümanlar üretmiş ve bu argümanları asla umutsuzluğa düşmeden büyük bir idealizm ile savunmuştur.

Bu tez, alanında fark yaratan bir çalışkanlık, üretkenlik ile kendi mahallesinin bilindik paradigmalara hapsolmadan dönemine göre gayet cesur biçimde hem edebi hem siyasi anlamda fark yaratan kadın bir yazarın ve fikir dünyasının nasıl olup da özellikle siyaset bilimi ekseninde gün yüzüne çıkmamış olduğu sorusu üzerine kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Sâmîha Ayverdi, özellikle Türk Siyasal Hayatına bakış

açısı, katkıları ve tavsiye ettikleri üzerinden, öncelikle eserlerinden ve sonrasında onun hakkında yazılanlar üzerinden değerlendirilecektir.

1.4. ARAŞTIRMANIN LİTERATÜR TARAMASI

Araştırmaya karar verdikten sonra verilerin toplanması kısmı, yapılan araştırmanın iskeleti diye tabir edilen planlama kısmı için önemli ve zorunludur. Bu sebeple yapılan araştırma sürecinde elde mevcut bulunan kaynaklar ve kaynak olarak kullanılacak verilere ulaşmak için detaylı bir araştırma yapılmış ve çalışma planı oluşturulmuştur. Oluşturulan çalışma programının amacı, tezde sorulan soruları belirleyebilmek ve yanıtlarına ulaşılabilecek yolları tespit etmektir.

Araştırmaya başlarken Ayverdi'nin birinci baskıları dâhil olmak üzere mutad yollarla ulaşılabilecek basılı tüm eser ve makaleleri bir bibliyografya eşliğinde toplanmış ve tamamı incelenmiştir. Bununla birlikte hakkında toplam 1000 sayfalık iki cilt bibliyografya yazılmış ve aynı zamanda cemiyetçi bir yazara ilişkin neşredilen tüm eserlere olağan kaynaklar ile ulaşmak mümkün olmamıştır. Bundan ötürü tez araştırması sürecinde Ayverdi'nin bütünlüklü bir fikriyat analizi için Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, Ayverdi Enstitüsü ve Türk Kadınları Kültür Derneği ile irtibata geçilmiş, bu temaslar neticesinde elde edilen, daha önce yayımlanmamış çeşitli belgeler de literatür taramasında dikkate alınmıştır.

Literatür taramasının önemli bir parçası olarak Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı ilim, fikir ve sanatta Türk milletine has tarihten gelen değerleri esas tutarak, nesilleri, millî bir düşünce ve sanat merkezi etrafında toplamayı amaç edinmiş bir sivil toplum kuruluşudur (Z. Uluant, 2023). Vakıf bu amaca ulaşmak için bilimsel, sanatsal ve sosyal çalışmalar yürütmekte ve bu kapsamda basılı eserler üretmektedir. Ayverdi'nin düşünce hayatının bütüncül bir analizini yapabilmek için, onun, kuruluşunda baş aktör olarak yer aldığı Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı ve Türk Kadınları Kültür Derneği'nin çalışmaları ve yayınları büyük önem arz etmektedir. Nitekim enstitünün bünyesinde Ayverdi'nin eserlerinin yanı sıra kendisi hakkında basında çıkan yayınlara, kendisine verilen ödüllere ve hakkında yapılan çalışmalara ilişkin geniş bir arşiv bulunmaktadır. Vakfın, Ayverdi'nin mirasından yola çıkarak

sadece maddi değil mânevî kazanımların da bir mirasçısı olarak kendilerini tanımlaması ile literatür taraması yaparken Ayverdi'nin yazmış, konuşmuş, fikir vermiş olduğu her husus hakkında, dikkatli bir biçimde ve ciddiyetle korudukları, yayınladıkları ve yayına hazırlanmayı bekleyen eserlerini içeren geniş bir külliyatın olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda Enstitü Müdüresi ve vakfın şeref azası Aysel Yüksel ile iletişime geçilmiş, özellikle Ayverdi'nin yazdığı lâkin bugüne değin yayınlanmamış mektuplarına da ulaşılmıştır.

Bu kapsamda Kubbealtı Vakfı'na benzer şekilde, Ankara'da 1966 yılında içinde Sâmiha Ayverdi'nin de bulunduğu bir grup kadın tarafından kurulan "Türk Kadınları Kültür Derneği" de bu tezin literatür taraması çalışmaları kapsamında ziyaret edilmiştir. Dernek, Ayverdi için;

"Türkiye'nin unuttuğu ortak değerleri ortaya çıkarmak için büyük gayret gösterip, imkânsızlıklar içinde yaşayan insanlara yardım ederek; o güne kadar içlerinde barındırdıkları halde, farkında olmadıkları yücelik ve güzellikteki enerjiyi ihtiyacı olanlara yönlendirip onların mutlu insanlar haline gelmelerine gayret ettiler. Yaşadıkları değişimin getirdiği bu huzuru çevrelerine yaymak üzere her biri kendi çapında bir eğitmen olarak yetiştiler. Devrin en büyük akademisi olan Kubbealtı'nda da maddi-mânevî eğitim göyerek, siyasetten maliyeye, tasavvuftan Kur'an'daki hakikatlere kadar değişik ve çeşitli konularda geniş bir bakış açısı ile yetiştiler ve orada öğrendiklerini yaşayarak anlattılar." (TÜRKKAD, 2023)

ifadelerini kullanmıştır.

Ayverdi'nin derneği kurarken tasvir ettiği;

"Kadın döl veren ve doğurduklarıyla beraber bütün aileyi bir görenek ve gelenekler nizamı içinde toplayıp birleştiren mes'ul şahıs, cemiyet ahenginin ipuçlarını elinde tutan ve aile kavramını petekleyip dolduran sırlı kuvvettir. Hür doğmuş olan insan; kendini, kendinde gizli ve mevcut olan iç kuvvetlerin emrinden kurtaramadığı, beşerî hassalarına hâkim olup onlara söz geçiremediği müddetçe, ister ilim, ister san'at, ister teknik veya devlet adamı olsun, ne zaman ve nasıl patlayacağı belli olmayan sürprizli bombadır ki; bir an iyilik yaparken, ednâ bir tahrikle, kötülük yapmaktan da geri kalmayacak olan zavallı bir esirdir. Şu halde, dünyayı mamur eden, kendi kendinin efendisi olmuş bulunan insan olduğu gibi, viran eyleyen de gene maddece hür, mânâca esir olan adamdır. Dünya için en büyük tehlike ise, serseri mayınlar gibi, çarpacağı yer kestirilemeyen bu kendinden habersiz kalabalıklardır."(TÜRKKAD, 2023)

ifadesini temel alarak çalışmalarını devam ettirmektedir. Tez yazım sürecinde de derneğin başkanı Sayın Emine Bağlı ile iletişim içerisinde olup, dernek bünyesindeki eserler de literatür taramasına dâhil edilmiştir.

Literatür tarama sürecinde eşgüdümlü olarak bibliyografya çalışması yapılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle literatürde Sâmiha Ayverdi'nin yazdıkları üzerine, İsmet Binark tarafından iki cilt olarak yayınlanmış “Sâmiha Ayverdi Bibliyografyası” ve “Sâmiha Ayverdi Bibliyografyası-2” eserler incelenmiş ve yukarıda bahsedilen kaynaklar vasıtasıyla kendisi tarafından yazılan ve kendisi hakkında yazılan ilgili tüm kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır.

2. BÖLÜM

SAMİHA AYVERDİ - YAŞAMI VE ESERLERİ

1905-1993 yılları arasında yaşayan Sâmiha Ayverdi yazı hayatına 1938 yılında kaleme aldığı “*Aşk Bu İmiş*” adlı roman ile başlamıştır. Türk siyasal hayatının önemli kırılma noktaları olan Birinci ve İkinci Meşrutiyet, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Cumhuriyet’in ilanı, 1960 ve 1980 ihtilallerine bizzat şahit olmuş ve etkilerini gerek ailesinde gerekse yakın çevresinde yakinen hissetmiştir. Bu yaşanmışlık ve daha maneviyatçı olan annesi ile daha materyalist olan babasının dünyayı farklı açılardan yorumlamaları Ayverdi’nin düşünce ve yazı dünyasını da etkilemiştir. Böylece kendisinin her iki görüşe de hâkim bakış açısı, Türk siyasal hayatını milliyetçilik ve muhafazakârlık ekseninde yorumlama çalışmalarında kendisine fark yaratacak bir zenginlik katmıştır. Muhafazakâr kimliğine rağmen taassubun kesinlikle karşısında duran Ayverdi’nin yaşamı ve yaşamından büyük ölçüde etkilenerek yazdığı eserlerini inceleyeceğimiz bu bölümde Ayverdi’nin yazı hayatının ilk dönemini oluşturan ve birer edebi eser olarak ortaya koyduğu romanlarında bile Türk siyasal hayatına dair eleştiriler bulabileceğimizi göreceğiz. Roman türünde eserler yazmaktan vazgeçmesi sonrasında Türk siyasal hayatını özellikle tarih, milliyetçilik ve muhafazakârlık ekseninde farklı türleriyle yorumlamış, tarihî vesikalarla bunu başka bir dille de anlatmaya gayret etmiştir. Ayverdi’nin tüm eserlerinde tam anlamıyla bir anlayış bütünlüğü hâkimdir. Yazı hayatına başladığı ilk yıldan ölümüne kadar kaleminden bırakmayan Ayverdi’nin bu uzun sayılabilecek hayatında, eksenini hiç kaybetmemesi dikkat çekicidir.

2.1. YAŞAMI VE FİKRİYATININ TEMELLERİ

“Bir buçuk yaşımdan beri hayatımı safha safha hatırlarım.” (Yüksel, Aysel & Uluant, Zeynep, 2005, s.16) diye kendini ifade eden Sâmiha Ayverdi 25 Kasım 1905 tarihinde Şehzadebaşı semtinde doğmuştur. Annesi Meliha Hanım, babası Piyade Kaymakamı (Yarbay) İsmail Hakkı Bey’dir. İsmail Hakkı Bey, Tophane Müşiri Zeki Paşa’nın ser-yaveri ve Mızıka Mektebi Müdürü ve kanun zabiti, yani inzibat subayı idi (S. Ayverdi, 1985b, s.37). Kendisini; "Ramazanoğullarındanız. Bir ceddiniz yeniçeri, bir ceddiniz

Macar ellerinde yatan Gül Baba, büyük babam şehit, babam gazi. Ecdadımız ölüm dirim mecrasını bu topraklarda yaşamış, hayat ve bekâ oyununu bu topraklarda oynamış. Bir Orta Asya damgası taşıyan bize ne düşer, artık onu siz hesap edin.” (S. Ayverdi, 2013, s.48) diye ifade eder. Ayverdi'nin amca dedesi olan İbrahim Efendi, Sultan II. Abdülhamit'in Meclis-i Maliye Reisi olup, Ayverdi'nin *İbrahim Efendi Konağı* adlı otobiyografik eserinin kahramanı olacaktır (Yüksel, Aysel & Uluant, Zeynep, 2005, s.15). Sâmiha Ayverdi'nin yetişmesinde büyük payı olan büyükannesi Halet Hanımefendi İstanbul aristokrasisinin en güzide ailelerinden birine mensuptur. Halet Hanımefendi ile birlikte katıldığı akraba, eş dost meclislerinde şahit olduğu İstanbul medeniyetini romanlarında büyük bir ustalık ile işlemiştir.

1975 yılında Tercüman gazetesine verdiği röportajda ; “...Çocukluk hayatım, dadımın söylediği ninnileri mânâlandırmak endişesiyle başlayan bir düşünce ve tetkik atmosferine sarılı olarak geçmiştir. Yine aynı semtte Kalenderhane Camii önündeki meydana bakan büyük amcam İbrahim Efendi'nin konağındaki hayat, harem sohbetleri, babamın selamlık sohbetleri hafızamda derin izler bırakmıştır.”(Yüksel, Aysel & Uluant, Zeynep, 2005, s.16) diyerek çocukluk yıllarından bahsetmektedir.

Sâmiha Ayverdi, yaşadığı muhit ve etrafındaki kişiler sayesinde İstanbul aristokrasisini yakından tanıma fırsatı bulmuş, büyükannesinden eski kültür ve medeniyet anlayışı almış, babasının selamlık sohbetlerinde ise tarih ve aktüaliteyi yakından öğrenmiştir (Yüksel, Aysel & Uluant, Zeynep, 2005, s.18-22).

Henüz üç yaşındayken Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı siyasî krizlere şahit olmuştur. Bir gece, dışarıdan gelen gürültüler karşısında uyanır. Anne ve babasının aralarında konuşurlarken kulak misafiri olduğu “asmaya götürüyorlar” (Ayverdi, 1974, s.27) sözü 31 Mart Vakasının çocuk zihninde uyandırdığı resimlerden biri olur. 1974 yılında yayımladığı *Bir Dünyadan Bir Dünyaya* adlı eserinde (Ayverdi, 1974, s.28) 31 Mart Vakasının (1908), iktidara göz dikmiş kötü bir İttihatçı oyunu olduğu fikrinden hareketle bu konudaki görüşlerini tezin ilerideki kısımlarında da görüleceği üzere detaylı olarak açıklar.

Ayverdi, küçük yaşından itibaren babası İsmail Hakkı Bey'in arkadaş çevresiyle yaptığı politik konuşmalara da katılır. Bu sohbetlerde dönemin padişahı Sultan Abdülhamid de eleştirilerden nasibini almaktadır. Babası Sultan Abdülhamid taraftarı olmadığı gibi İttihatçıları da benimsememektedir. Yine *Bir Dünyadan Bir Dünyaya* adlı eserinde;

“ Görüyorum ki babamın ve aynı fikriyatı benimsemiş arkadaşlarının dünyası, tanzimat sath-ı mailinde hızla aşağı kayan, geçtikleri yollar ve yıllar içinde tarihî değerler hevinginden millî ve mânevî çizgiler kayıp ede ede, nihayet Meşrutiyet denen kaygan ve oturmamış zemine gelip düşmüştü.(...) İşte bu yol kavşağında, bir kalemde ne selamlık odasının mentalitesine sırt çevirebiliyor, ne de soyumu idare eden zihniyete, gözü kapalı evet diyebiliyordum.

Semiha (Semiha Cemal) ile ikimiz çocuk muyduk büyük mü idik? Bilmiyorduk. Ama hep bu dünya görüşü üstüne saatlerce oturup konuşuyorduk. Bocalamamız bir bakıma çaresizdi. Belki de lazımdı. Biz de bocalıyorduk işte. Hangi dünyayı seçecektik? Herhalde günü pek yakın sayılamazdı. Her iki taraftan da çok sermaye biriktirmiş, çok miras yemiştik. Bunların, demlenip durulması lazımdı. Zorlamaya gelmeyen bir keyfiyet varsa, o da, bir mantık ve muhakeme süzgecinden geçmesi zaruri olan vicdani ve zihni kanaatlerdi.”(Ayverdi, 1974, s.132-133)

Dönemin gelişmelerine bakmaya devam ettiğimizde, Meşrutiyet'in ilanı ve 31 Mart Vakası sonrasında 1912 yıllarında patlak veren Balkan Savaşlarının Sâmiha Ayverdi'nin zihninde önemli bir yer tuttuğunu görürüz. Babasının subay olarak katıldığı cepheden döndüğünde anlattığı savaş hikâyeleri yerini artık evlerinin yanı başında karargâh olarak kullanılan evlerdeki acı gerçeklere bırakmıştır (Yüksel, Aysel & Uluant, Zeynep, 2005, s.18). Ayverdi'nin bu döneme dair yaşadıkları, yazın hayatında önemli bir rol oynayacak, romanlarına ve yazılarına da İslam-Türklük-Osmanlı üçgeninde sirayet edecektir.

Balkan Savaşları'ndan sonra yaşanan Birinci Dünya Savaşı aile hayatı üzerinde büyük değişiklikler gösterir. Tüm yurttan yaşanan açlık ve sefalet Ayverdi ailesini de etkiler. Bu dönemde İttihat ve Terakki'nin ülke içinde yürüttüğü faaliyetler de bulunduğu ortamlarda sıklıkla konu olur. Bu dönemde yaşadıkları, duydukları ve gördükleri eserlerinde kendine önemli yer bulacaktır.

Sâmiha Ayverdi on iki yaşına geldiğinde Kıyas-ı Enbiya ve Servet-i Fünun ciltleri de dâhil olmak üzere babasının kütüphanesindeki bütün eserleri okumuştur. 1921 yılında Süleymaniye İnas Mektebi'ni bitirir ve bundan sonraki eğitimine özel öğretmenler

yoluyla devam eder ve bu dönemde çok iyi Fransızca öğrenir. Ailesinin yaşadığı maddi güçlüklerle rağmen Ayverdi'nin eğitimi için fedakârlıktan kaçınmaması gerek yetiştiği ailenin eğitime yaklaşımı gerekse bu yaklaşımın kendisinin yetişmesine katkılarını anlamak açısından önemlidir.

On altı yaşındayken bir kaymakamla evlendirilen Ayverdi kızını Nadide'nin doğumundan sonra eşinden ayırır. İleriki yıllarda hayatında büyük öneme sahip olan Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy ile annesi vasıtasıyla tanışır. Büyükaksoy ile tanışması Ayverdi'nin hayatında bir dönüm noktasıdır ve hocam diye hitap ettiği Büyükaksoy'un önemini şu cümlelerle ifade eder.

“Vatan ve imanı, kılıcı iki yüzü gibi birleştirmiş bir ailenin evladı olmakla beraber, dünya görüşü ve insanlık anlayışı yolunda atmaya çalıştığım her adımı, hocam Kenan Rifâî'ye borçluyumdur. Bir mânevî murâkabe, deruni muhasebe ve birlik görüşünden uzaklaştıkça, ulvî duygu ve yapıcı düşüncelerini kaybeder olan cemiyet ve milletlerin yüzlerinin gülmesi için, şahsi ihtiras ve menfaat şâibesıyla kirlenmemiş rehber otoritelere muhtaç bulduklarına inanıyorum. Hayatıma bir çizgi çekerek yekûnunu gözden geçirdiğim zaman, kendi kendisinin emiri olduğu gibi, etrafındakileri de hayvanî ve nefsanî hırs ve çirkinliklerinden âzâde ederek hürriyete kavuşturma cihadı içinde olan bir Ulu'nun çömezi olmaklığımdan başka kârım olmadığı gerçeğini görüyorum” (Yüksel, Aysel & Uluant, Zeynep, 2005, s.24).

Ayverdi gençlik yıllarından itibaren Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy'un sohbet halkası içinde yer alır ve burada öğrendikleri tüm hayatına ve yazdıklarına etki eder. Kenan (Rifâî) Büyükaksoy (1867-1950) bir eğitimci ve mutasavvıftır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde okul ve millî eğitim müdürlüğünde görev yaparken 1908 yılından, tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar kendi dergâhında şeyhlik yapmıştır. Tekkelerin kapatılmasıyla sadece ailesinin, akrabalarının ve çok yakınlarının devam ettiği mânevîyat ve ahlâk sohbetlerinde bulunmuştur. Kenan (Rifâî) Büyükaksoy'un yakın arkadaşlarından biri olan Server Hilmi Bey, Ayverdi'nin dayısıdır. Sâmiha Ayverdi 1927 yılı ile birlikte Kenan (Rifâî) Büyükaksoy'un sohbetlerine dört elle sarılmış, tasavvufi birikimini bu yolla edinmiştir (Demirci, 2018, s.13-15).

Ayverdi'nin yazmaya başlamasında da Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy'un etkisi büyüktür. Ayverdi'nin kuzeni olan Cumhuriyetin ilk kadın felsefecilerinden Semiha Cemal'in hastalanması ve hastalığın ağırlaşması sonucunda zayıflamış vücudunun buna daha

fazla dayanamayacağı anlaşılınca, Sâmiha Ayverdi, hocası Kenan (Rifâî) Büyükaksoy'a; "Efendim, dua buyursanız da onun yerine ben gitsem." der. Kenan (Rifâî) Büyükaksoy bunun sebebini sorunca, Semiha Cemal Hanım'ın faydalı bir vücut olduğunu ve yazarlığı ile insanlığa hizmet ettiğini söyler. Sonrasında gelen cevap çok nettir: "Öyleyse bundan sonra kalemi sana verir sen yazarsın"(Yüksel, Aysel & Uluant, Zeynep, 2005, s.24). Bu emir üzerine Sâmiha Ayverdi kalemi eline alır ve ilk romanı *Aşk Budur* 1938 yılında yayımlanır.

Aşk Budur'u diğer tasavvufî romanları takip eder. İnci Palsay, Ayverdi'nin romanlarını şu şekilde ifade eder; "Bütün romanları 'tezli roman' olma özelliğini taşır. Aynasını insan ruhundaki gelişme ve değişmelere tutarak hatalarımızla sevaplarımızla, bizi geçmişimiz ve halimizle yüzleştirir ve bir iç muhasebesine kılavuzlar. Romanlarında hayata, tasavvufun penceresinden bakarken kendisini yetiştiren hocasını Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy'u da okuyucusuna eserleri yoluyla tanıtmak ister."¹

Ayverdi, 1946 senesine kadar adeta her yıl bir roman yazar. 1946'dan sonra yazılarına düşünsel, toplumsal ve tarihî eserlere ağırlık vererek misyonunu bu alanda sürdürür. Aysel Yüksel'in anılarında bahsettiği üzere, çeşitli zamanlarda; "Dört duvar arasında oturup da ah vah etmenin, üzülmenin kimseye faydası olmaz, görülen aksaklıkları alâkalılara bildirmek, beğenilen hususlarda da gene alâkalıları teşvik etmek lâzım" (Yüksel, 2018, s.139-141) diyen aksiyon ve reaksiyon insanıdır Ayverdi. Yine Yüksel'in ifadesiyle, Ayverdi sadece yazılanlar için değil, radyoda, televizyonda veya yurdun herhangi bir meselesinde teşvik edilecek bir husus veya düzelmesi icap eden bir yanlışlık, yolsuzluk, bir eğrilik gördüğünde derhal kalem eline almış, hiç çekinmeden düşündüğünü yazmış, ikaz etmiş ve faydalı bulunduğu bir hususu da teşvik etmiş, teşekkür ve tebriklerini bildirmiştir, hatta böyle durumlar karşısında münevver ve vatansever insanların kayıtsız kalmasına çok üzülmüştür (Yüksel, 2018, s.144).

Ayverdi yazılarını yazarken çok titiz davranmaktadır. Hatıra ve makale gibi yazılarını hazırlarken yazının planı ve söylemek istediklerini önce zihninde tasarlar, terminoloji gerektiren yazılarda titizlikle çalışma yapar, akabinde adeta durup dinlenmeden hızlı ve

¹ İnci PALSAY Notları 1

kesif biçimde çalışma temposuna girer. Bu dönemde yakın çevresinin anlattıklarına göre en çok sevdiği kimselerin ziyaretinden bile tedirgin olmaktadır. Konularının seçimine gelince; bu konuda "daima mevzu bana gelmiştir, ben mevzuya gitmemişimdir." (Yüksel, 2018, s.144) ifadesini kullanır. Selahaddin Güngör'ün 5 Nisan 1952'de Ayverdi ile yaptığı röportajda: "İlk yazdığımız kitap hangisidir?" sorusuna: "*Aşk Bu İmiş!*" cevabını verir. Konuşma devam eder. "Ne zaman yazdınız?, 'Otuz yaşlarında iken... Bana ilk defa roman yazmak arzusunu ilham eden şey nedir bilir misiniz? Bir gün prensip ve duygularıma hiç de uymayan bir kitap okumuştum... Bu kitabı okur okumaz, orada kanaatlerime aykırı gelen şeyleri reddedebilmek için kaleme sarıldığımı gayet iyi hatırlıyorum." diye cevap verir. *Mülâkatlar* adlı eserinde ise: " ilk eserim olan *Aşk Bu İmiş*'i, o zaman okuyup da hislerimi rencide eden bir eserin reaksiyonu olarak on beş gün içinde yazmıştım. Neşretmeyi de tasavvur etmezken sözünden çıkamayacağım bir büyüğümün arzusu neticesi olarak neşrettim." diye yazmıştır. Yine kendisi ile yapılan röportajda hayatının gayesini şöyle izah eder: "Hayatım boyunca, şerefli tarihimin, dilimin, dinimin ve millî iftiharlarımın emrinde olmayı aziz bir borç bildim. Böylece de, geçmiş ve gelecek arasında kurulacak köprüyü inşa etmenin, memleketime en büyük hizmet olduğunun şuuru ile yaşamaya ve yazmaya çalıştım. Bu yüzden de, hayatımın ağırlık noktası olan vatan ve iman aşkı, Ken'an (Rifâî) Büyükkaksoy gibi bir mürebbi-mürşide mülâkî olduktan sonra bilhassa kalemimin en mukaddes vazifesi oldu"(Yüksel, 2018, s.200). Ayverdi, asıl ruhî ve mânevî gelişmesi, şahsiyetinin teşekkülü olarak Kenan (Rifâî) Büyükkaksoy'u gösterir. Çok yakınında bulunmuş talebelerinden Aysel Yüksel, bunu şöyle anlatır:

"Ayverdi'yi kemale erdirecek olan 'Rahmet Kapısı'nı aralayan bir güzel hadise, dayıları Server Hilmi Bey'in Galatasaray'dan mektep arkadaşları Ken'an Büyükkaksoy ile olan münasebetleridir. Server Hilmi Bey, bu ezel arkadaşlığını, o büyük insana teslim olmakla perçinlemiş, küçük dayıları Cemal Bey ve Meliha Hanımefendi de bu teslimiyet zincirinin bir diğer halkası olarak Kenan Büyükkaksoy'a eklenince muhterem Sâmîha Ayverdi, bir taraftan da bu mânevî hayatı teneffüs ederek büyümüşlerdir." (Yüksel, 2018, s.200)

1961 yılında damadının çok genç yaşta vefat etmesinden sonra kızına ve iki torununa kol kanat gerer. Artan sorumluluklarına rağmen millî kültür ve mânevî değerler yolundaki hizmetlerini aksatmadan devam ettirir. Torunlarının şahsında kendi ifadesiyle bütün bir Müslüman Türk gençliğinin yararlanması için "Çocuk İftarları" (*İlhan Ayverdi*

Çocuk İftarı İstanbul, 1999) fikrinin mimarı olur (Yüksel, Aysel & Uluant, Zeynep, 2005, s.24-31).

Ayverdi hayatını bir mutasavvıf olarak inandığı gibi yaşamış ve inançlarından hiçbir şekilde taviz vermemiştir. Talebelerini yetiştirirken ve eserlerini yazarken yukarıda işaret ettiği iki nokta üzerinde ısrarla ve ehemmiyetle durmuştur. Biri, Muhammedî ahlâk, yani İslam ahlâkı, ikincisi de milletimiz, vatanımız ve kültürümüzdür. Talebelerine de zaman zaman "Burası evliya mektebi değildir. Sizler burada Muhammedî ahlâkı öğreniyorsunuz" demiştir (Yüksel, 2018, s.200).

Ayverdi hakkında yapılan bir belgeselde, yakın arkadaşlarından Marmara Üniversitesi Tasavvuf Tarih Bilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Mustafa Tahralı, Ayverdi hakkında; "Tasavvufa yeni bir şey getirmemiş, fakat tasavvufun günümüz Türkçesiyle daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır."(*Sâmiha Ayverdi Belgeseli*, 2014, 20".53") ifadesini kullanmıştır.

Sâmiha Ayverdi'nin roman, biyografi, deneme, hatırat, tarih ve mensur şiir türlerindeki hemen hemen tüm eserlerinde tasavvufi duyuş ve düşünüş en belirgin unsurdur. Ayverdi "öz" ve "mânâ" nın peşindedir. Bu öz ve mânâ tevhididir. Tevhidi de aşk mefhumu ile işlemiştir. Sâmiha Ayverdi eserlerinde bir roman örgüsü içinde, kahramanlarının şahsında, kendi görüş, inanış ve düşüncelerini yansıtmıştır. Başta romanları olmak üzere tüm eserlerinde "aşk ve tevhid merkezli" tasavvuf inanç ve kültürü ön plandadır. "O, insanı, Allah'ı, kâinatı tasavvuf anlayışı içinde ele alır. İnsanı Allah'a eristirecek kuvvetin ilim, iman ve bilhassa aşk olduğuna inanır. Bunun için bütün ıstıraplarına rağmen, eserlerinde bir ümitsizlik korkusu yoktur" (Demirci, 2018, s.67).

Gerek romanlarındaki ideal kahramanlar gerekse tarihimizdeki ve kendisinin bizzat tanıdığı insanlar çoğunlukla tasavvuf ahlâkını benimsemiş kimselerdir. Ayverdi'ye göre iyi anlaşılmalı ve hazmedilmiş tasavvuf anlayışı ideal insan yetiştirmedeki en önemli yol göstericidir ve bu ruhu günümüze taşımayı hedefler (Demirci, 2018, s.69). Ayverdi'ye göre, "Üstüne gaflet ve cehalet tozları yığılmış tasavvuf müessesesini gün ışığına çıkaracak büyük kafayı beklemek gerek. Öyle ki reaksiyonların menfi gayretleri ile

değil, aksiyonların yapıcı ve müessir çabalamaları ile onu yeniden içtimâî hayata mal etmek, günün şartları içinde öylece de toplumun zihin ve ruh yapısını tasfiyede kullanmak" (Ayverdi, 1987, s.249) asıl gayedir.

Ayverdi'de çok güçlü bir tarih şuuru ve Türklük dikkati çekmektedir. 1960'lı yıllarda Türkiye'nin içinde bulunduğu buhranı, özünü unutmakla ilişkilendirmektedir. "Asırlar boyu millî cevherini ve tarihî mirasını kâh vâhide ircâ edip rüşeym hâlinde gizleyen; kâh ise devletler ve imparatorluklar kalıbında bünyeleştirip cihânın gözü önüne seren Türklük, bugün an'anevi mes'ûliyetini her zamandan fazla idrâk etmeye mecburdur" (Ayverdi, 1975a, s.250). Bu suretle dönem içinde ülke içerisindeki siyasî ve ideolojik dalgalanmaların neticesinde Ayverdi'nin tabiri ile gaflete düşmüş gençlik uyanacaktır. Aynı uyanma madde dünyasında kendini kaybeden garplı düşünce için de geçerlidir. Hal böyleyken dünyanın selamet ve huzuru için mânâya dönülmesi elbette ki sadece Türklük için değil tüm dünya için zaruret içermektedir. Mânâya giden yolda Ayverdi Horasan erenlerini yol gösterici olarak işaret eder. "İşte Orta Asya Türklüğünün Anadolu'yu açmak gayesini kamçılayan, bu mücahit ruh, bu millî şevk ve iman idi. Onun için Orta Asya sel sel Küçük Asya'ya akarken, elde olan prensip, kütlelere rehberlik eden ve içtimâî hayatı mayalayan bu mücahit dervişlerin imanlarında doğmuş bulunuyordu." (Ayverdi, 1975b, s.68-69) ifadesi, bu kapsamda değerlendirildiğinde Ahmet Yesevi'ler, Mevlânâ'lar, Hacı Bektaş'lar, Yunus Emre'ler, Akşemseddin'ler onun örnek insanlarıdır (Demirci, 2018, s.71). Tüm bu yol haritasını ortaya sürerken umudu asla kırılmayan Ayverdi; "Milletimizde, bin yıllık değerler sisteminin gizli gücünü bağrında saklayan bir potansiyel vardır. Belki de ileride tek hücreden üreyen bu bünye gibi, gebe olduğu bu cevheri, yarın da ağyarın da tecavüzünden irak tutmak için onu sert kabuğunun içinde gizlemekte bulunuyordu" tespitini yapmaktadır (Ayverdi, 1974, s.132). Ayverdi'ye göre; Türk'ün hikmet, irfan ve iman tarlası yıllar boyunca çoraklaştırılmış olmasına rağmen, bu kıraç alanda atadan, dededen irfan mirası yemiş olanlar da eksik değildir. Hâlâ Allah korkusunu Allah sevgisine çevirmiş olan bu müstesnalara, gelecek zamanın ümit ışığı olarak görür (Ayverdi, 1985, s.149).

Türk insanına, inandığı çerçevede hakikat sırlarını duyurmak misyonunu üstlenmiş Sâmîha Ayverdi için "Îlâ-yı Kelîmetullah" anlayışının özünde, her şeyden önce, insanın kendi iç dünyasını düzene koyması, benlik davasından kurtulması, manasını

zenginleştirmesi, dünyaya geliş ve varlık sebebini idrak etmesi, kendisi ile barışık olması, ruhen sağlama basacak mânevî kemâle ulaşması, kendini bilmek idrakinde yaşaması, bu ölçüler ve hassasiyetler içerisinde şahsiyetini vatan toprağı sevdası, millî kültüre ve maziye sahip çıkma ve “halka hizmetin Hakk’a hizmet olduğu” şuuru ile bütünleşmiş olma düşüncesi ve ideali vardır (Binark, 2013, s.15).

Yaşadığı dönem ve içine doğduğu aileye bakıldığında, İstanbul aristokrasisinin tam ortasında büyüyen Ayverdi toplumdan kopuk bir yazar değildir. Eserlerinde İstanbul’un her kademesinden insanın hayatına dair örnekler bulabileceğimiz Ayverdi kişinin kendi tarihini kendisi yazması gerektiği üzerinde ısrarla durmaktadır. Millî tarih ve kültürüyle yoğrulmuş eserlerinde de göreceğimiz üzere bu minvalde yazmak için elimizde fazlasıyla malzememiz olduğunu söylemektedir.

2.2. SÂMİHA AYVERDİ’NİN ESERLERİ

Sâmiha Ayverdi, yazı hayatına roman yazarak başlamış ve 1938-1950’li yıllar arasında, tasavvuf ve ilâhî aşkı eserlerinin ana teması olarak ele almıştır. Eserlerinde, Ayverdi şahsiyetini ve dünya görüşünü ortaya koymuştur. Onun davasının temelinde güzel ahlâk vardır. İnsanı kendini bilmeye davet eder. Ayverdi bir ankete verdiği cevapta yazı yazmasının sebeplerini şu şekilde açıklamıştır;

“...toprak altına gömülmüş, bir tohumun zamanı gelince inkişâfi nevinden, günün birinde kendimi bu tarlada sürülmüş bulduğum zaman ben de buna şaşıtm. Ezel tasarrufu beni o tarlanın bir köşesine gömmüş olabilir; fakat onun sürüp gelişmesinin sâiki lütfedin de benim sırrım olarak yine bende kalsın”(Koçu, 1951, s.998).

Ayverdi’nin burada bahsettiği sır; ruh ve gönül dünyasının zenginleşmesi, mânevî cephesinin gelişmesi, şahsiyetinin şekillenmesinde büyük rol oynamış Ken’an (Rifâî) Büyükaksoy’dur.

1950’li yıllardan sonra başlayan ikinci devresinde, Ayverdi cemiyet meselelerine yönelmiş; cemiyetin tarihi, fikri ve mânevîyatı hakkında eserler kaleme almıştır.

“Her insan, sadece kendi kendisine karşı değil, kitleye karşı mes’ul ve vazifelidir... Şahsını bir kitle fedâsi kabul etmiş olanlar için bu vazife ve mes’ûliyet hissini hududu yoktur”(Binark, 2002, s.135).

diyen Ayverdi mesûliyet meselesini her fırsatta dile getirmiştir;

“Mes’eleli olmaya mecburuz. Bakmayın bu kadar mes’elesiz insanlar yahut da yanlış mes’eleleri mes’ele yapan kimseler var... Bir dâvâmız olacak. O dâvâ sizi nereye götürürse oraya gitmeye mecbursunuz. Ama genç, ama yaşlı. Son nefese kadar böyle devam etmeye mecburdur.(Binark, 2007, s.XII)”

Sâmiha Ayverdi; roman, hikâye, mensur şiir, biyografi, tarih, hatıra, seyahatname, mektup, deneme, sohbet, konferans, tebliğ, makale ve günlük türlerinde eserler vermiştir.

Ayverdi’nin yaşamı boyunca yayımladığı kitaplar ilk baskı tarihlerine ve konularına göre şöyledir:

Roman	Hikâye	Vefatından sonra yayımlanan kitapları;
Aşk Budur, 1938	Mâbed’de Bir Gece, 1940	Dile Gelen Taş, 1999
Batmayan Gün, 1939	Mensur Şiir	Ratibe, 2000
Ateş Ağacı, 1941	Yusufçuk, 1946	İthaflar, 2002
Yaşayan Ölü, 1942	Hancı, 1988	İki Aşına, 2003
İnsan ve Şeytan, 1942	Biyografi	Ezeli Dostlar, 2004
Son Menzil, 1943	Kenan Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık, 1951	Mülakatlar, 2005
Yolcu Nereye Gidiyorsun, 1944	Edebî ve Mânevî Dünyası İçinde Fatih, 1953	Dünden Bugüne Ne Kalmıştır, 2006
Mesihpaşa İmami, 1948	Dost, 1980	Arkamızdan Dönen Dolaplar, 2007
Hatırat	Otobiyografi	Kaybolan Anahtar, 2008
İbrahim Efendi Konağı, 1964	Bir Dünyadan Bir Dünyaya, 1974	Paşa Hanım, 2009
Hatıralarla Baş Başa, 1977	Portre	Ebabil Kuşları, 2010
Rahmet Kapısı, 1985	Abide Şahsiyetler, 1976	O da Bana Kalsın, 2013
Ne İdik Ne Olduk, 1986	Deneme	Üç Günlük Dünya İçin, 2014
Bağ Bozumu, 1987	İstanbul Geceleri, 1952	Sinan’ın Günlüğü, 2015
Hey Gidi Günler Hey, 1988	Mektup	Mektuplar 1- Belkıs Dengiz, 2015
Küplüce’deki Köşk, 1989	Misyonerlik Karşısında Türkiye, 1969	Mektuplar 2- Annemarie Schimmel, 2015
Ah Tuna Vah Tuna, 1990	Kölelikten Efendiliğe, 1978 (Çev. Let Us be Not Slaves But Masters 1979)	Mektuplar 3- Nâzik Erik, 2016
Kültür Medeniyet ve Tarih	Mektuplardan Gelen Ses, 1985	Mektuplar 4 - İlhan Ayverdi, 2016
Boğaziçi’nde Tarih, 1966	Gezi Yazısı	Mektuplar 5 - Sofi Huri, Safiye Erol, Nezihe Araz, 2016
Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, 1975	Yeryüzünde Birkaç Adım, 1984	Mektuplar 6 - Kemal Yurdakul Aren, 2016
Türk Rus Münasebetleri ve Muharebeleri, 1970		Mektuplar 7- Vehbi Güneri, 2017
Millî Kültür Meseleleri ve Maârif Davamız, 1976		Mektuplar 8- Özcan Ergiydiren, 2019
Türkiye’de Ermeni Meselesi, 1976		Mektuplar 9- İnci A. Birol, 2019
		Mektuplar 10- İlim, Fikir ve Sanat Adamları, 2020
		Mektuplar 11- Mehmet Emiroğlu, 2021
		Mektuplar 12- Okurlar ve Yakınları, 2022
		Mektuplar 13- Dostları, 2022
		Sen Onu Kaybettin, 2023

2.2.1. Romanları

Yazı hayatının ilk dönemi dediğimiz 1938-1950 yılları arasında yazdığı romanların konusu tasavvuf ve ilâhî aşktır. Bu eserlerinde beşerî aşk ile ilâhî aşkın, doğu ve batı medeniyetlerinin mukayesesi, madde ve mânâ arasındaki ezeli mücadele, insanın kâinattaki yerini ve kendini bilmesi eserlerinin ana temasını oluşturmaktadır (Özköse, 2013, s.28-29). Roman yazmayı bırakıp fikir yazılarına devam ettiğinde de romanlarındaki o halin diğer bütün fikirlerine etki ettiği söylenebilir. Dolayısıyla onun düşünce hayatını doğru tahlil etmede romanları çok önemli bir yer tutmaktadır.

Ayverdi romanlarının karakterleri ve konuları çeşitlilik gösterse de genel teması bireyin romanın hikâyesi içinde yaşadıkları doğrultusunda tasavvuf temelinde gelişen mânevî arayışı ve anlayışıdır. İnsanı tasavvufî bir duyuşla ele alan Ayverdi, köklü bir doğu felsefesini de kullanarak tasavvufa yönelik dönem romanlarındaki tutumu farklı şekilde ele alır. Ayverdi'nin konusunu dini, tasavvufî, mistik veya metafizik bir düzlemde alması onun roman kişilerini, dış dünyalarından soyutladığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Ayverdi, roman kişilerinin olaylar içerisindeki içsel yolculuğunu ve dış dünyaya dair tavır değişimini anlatırken, kişiyi tam da gereksinim duyduğu somut ilişkiler bütününden çıkartarak önünüze koyabilir. Yani Ayverdi gerçeği tasavvufî bir çerçeveden algılar ve hayata bakışını oluşturan bu felsefeyi dış dünya gerçekliğinin “yeniden yorumu” olarak kullanır. Çünkü Ayverdi, sûfi bir yazar olduğu kadar gerçekçi bir yazardır. Bu haliyle Ayverdi'nin, tasavvufu yalnızca “konu” edinen bir yazar değil; aynı zamanda içselleştirdiği bu hayat felsefesini kurgusal düzlemde de işletebilen bir yazar olduğunu söylemek mümkündür (Özgürel, 2012, s.435-438).

Ayverdi'nin romanlarında tasavvuf ruhu ve kültürü önemli bir yer tutmaktadır. Ayverdi; insanı, Allah'ı, kâinatı tasavvuf içinde ele alır ve insanı Allah'ına erİştirecek kuvvetin, ilim, iman ve bilhassa aşk olduğuna inanır. Buradan hareketle insana dair hep bir ümidi vardır (Demirci, 2018, s.100). Romanlarında tasavvufî düşünceyi, iç tasfiyesini ve üstün ahlâkı anlatır. Ayverdi, Türk edebiyatında saygın bir yeri olan romanlarının tamamında olay örgüsü içerisinde fikir ve mesajını vermekten çekinmemiştir. Bu anlamda Ayverdi'yi analiz edebilmek için romanlarını incelemek adeta bir ön şarttır. 1946

yılından sonra yazdığı fikir yazılarını doğru anlayabilmek için yazarın hangi güdülerle hareket ettiğini en güzel romanları anlatır.

Ayverdi ilâhî aşk merkezli bir âlem görüşünü anlatmaya çalışmıştır. Bunu yaparken insanların hem akıl hem de gönül dünyasına hitap etmeye çalışmış; davasının temeline “Halka hizmetin, Hakk’a hizmet olduğu” inancını koymuştur. Romanlarında insanın kendi iç dünyasındaki sorunlarını; cemiyetle veya Allah ile olan ilişkisini tasavvuf noktasından inceler. İnsanın kendi ihtiraslarından; gurur, benlik, şehvet gibi maddi duyguların esaretinden kurtulup, yaratılış gayesine yönelmesini, “ölmeden evvel ölmek” noktasına ulaşması romanlarının sonucunu oluşturur.

Bununla birlikte Ayverdi’nin romanları, klasik bir muhafazakâr dinci yaklaşımla yalnızca didaktif ve kurgusu zoraki şekilde dinselleştirilmiş öğeler taşımaz. Romanlarındaki çok güçlü karakter ve kurgu tasarımlarının yanı sıra, hemen hemen her romanında Ayverdi, geleneksel muhafazakârların şiddetle karşı çıkabileceği yasak aşk temasını muhafazakârların en sağlam kalesinde büyük bir gedik açmak pahasına ısrarla işlemiştir. Böylece toplumun hangi kesiminden olursa olsun her türlü okuyucuya toplum tarafından kabul edilmeyen davranışlar içinde olabilecek insanların yaşadıkları, düşündükleri ve içsel yolculukları neticesinde başlangıçtaki bireysel olgunluklarının çok ötesine geçebileceklerine dair net mesajlar vermiştir. Bu yöntem ile Ayverdi, aşk, isyan ve tekâmül üçgenini umuda dair bir yolculuk olarak işlemiş ve yavan bir ideolog basitliğinden her romanında incelikle kaçınmıştır.

Ayverdi, klasik edebiyatımızda özellikle mesnevilerde işlenen ve ruhun dünyadaki hikâyesi denilebilecek bir aşk anlayışını modern anlamda yeniden Türk edebiyatı ile buluşturur. Ayverdi’de insan; etiyle buduyla yaşayan bir varlık değil, her an kendisi ve tanrısı ile hesaplaşma halinde bulunan bir gurbet eridir. Buradan hareketle romanlarında, insanda kendi kendini kontrol altında bulunduracak bilinçli bir mesûliyet duygusu yaratmaya çalışır. Aslında bu düşüncesiyle, Sâdi, Mevlânâ gibi Şark’ın mütefekkirlerinin anlatmak istediklerini Ayverdi hikâye kalıpları içerisinde verir. Tam da bu noktada Ayverdi, müşterek İslam edebiyatlarının bu geleneğini modern hikâye ve roman kalıpları içerisinde diriltmeyi istemektedir. Tüm romanlarında, hikâyenin arka

planında tasavvuf ve daima üstadı Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy'un konuşması ya da yazarın üstadı ile sohbeti vardır (Yetiş, 1993, s.1-14).

Yazarın 1938 yılında kaleme aldığı ilk eseri *Aşk Budur*'da diğer romanlarından farklı olarak tüm kahramanları yerlidir. Çölde geçen bu romanın kahramanları bedavidir. Mesnevi geleneğinin yoğun hissedildiği bir romandır. "Aşk... İnsanı beşer kütlesinden temyiz eden kuvvet...Aşk...tükenmez bir sermaye!.. Aşk, ölçsüz bir sevgi... Aşk, sevdanın kemali..." (Ayverdi, 1938, s.7) ile başlayan roman Sâmiha Ayverdi'nin ilk eseridir. Eserin adının iki farklı şekilde söylenmesinin sebebini İsmet Binark; "Romanın iç kapağında eser adı 'Aşk Budur' şekliyle, dış kapakta ise 'Aşk Bu İmiş' ibaresiyle yer almıştır. Bunun sebebini, eserin bitiş cümleleri olan 'Aşkın, bu canlı belâgatı genç adamın dudaklarını kât'i bir hükümle kıvıldattı: İşte aşk bu imiş, canını aşka vermekmiş' ifadesinde aramak icap edecektir" şeklinde açıklamaktadır (Alper, 2018, s.52).

Eserin konusu; putperest bir kavimde yaşanan bir aşk hikâyesidir. Yazar romanında, Allah inancını ve tasavvuf düşüncesini anlatmakta aşk temasını bir vasıta olarak kullanmıştır. Putperestlikle, Allah'a iman arasındaki çatışma, eserin ana temasını oluşturmakla birlikte eserde beşerî aşk ile tasavvufî aşk karşı karşıya getirilmiştir. Leyla ve Mecnun tadında yazılan bu eserin yazıldığı dönem itibarıyla tasavvuf ile bu kadar ilişkili olması dikkat çekicidir. Zira 1938 yılına gelene kadarki son on beş sene ülke Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşmüş, bu dönüşüm esnasında din alanında toplumda önemli fay kırıkları yaşanmıştır. 1925 yılında meydana gelen Şeyh Sait İsyanı bilindiği üzere halkı din adına ayaklanmaya çağıran bir bildiri ile başlamıştır. Bu isyan mevcut hükümetin değişmesine, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edilerek hükümete olağanüstü yetkiler tanınmasına ve son tahlilde Ankara ve Diyarbakır'da İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına sebep olmuştur. Aynı dönemde Türk dış politikasında Lozan Antlaşması'ndan henüz dönülmüştür ve masada halledilmesi gereken bir Musul-Kerkük problemi vardır. Din adına çıkarılan bu isyan o dönemde yine aynı masada olan İngiltere'nin Musul tezini güçlendirmiş ve son tahlilde Türkiye iç siyaseti ile bu kadar meşgul iken İngiltere ile savaşabilecek gücü kendinde bulamadığı için, Musul'un Irak'a bırakılmasına karar vererek masadan ayrılmıştır. Türk iç siyasetine yansıdığı bir diğer nokta da çok partili yaşama geçiş için kurulan

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, dinî amaçlarını siyasete alet etmek istediği üzere kapatılmış olmasıdır. Meseleye Ayverdi açısından baktığımızda, kendisinin, Türkiye, din ile ilgili hususlarda çok kırılgan ve hassas bir dönemden geçerken tasavvuf hakkında bir roman yazması dikkat çekicidir. Zîra Ayverdi, diğer romanlarında olduğu gibi bu romanında da dinin temel meselesinin güzel ahlâk olduğunu vurgular. Siyaset, din alanında Ayverdi'nin ilgisi dâhilinde değildir. Bununla birlikte Ayverdi toplumun içinde bulunduğu siyasi durumun hassasiyetlerinin kendi değerlerini savunmasına engel teşkil etmesine izin verecek bir yazar da değildir. Bu açıdan bakıldığında Ayverdi, bir yazar olmanın ötesine geçerek inandığı değerleri her ne durumda olursa olsun savunan bir nevi savaştı hüviyeti taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ve erken Cumhuriyet döneminde Sâmiha Ayverdi'nin ısrarla üzerinde durduğu bir takım konular vardır. Tarih, dil, kültür, İslam, Türklük temasını hemen her eserinde izleyen Ayverdi, bir mihenk taşı gibi belirlediği fikirlerini her eserinde mutlaka dile getirir. İçinde bulunduğu kültürün içerisinde bilinçli veya bilinçsiz her türlü vurdumduymazlık Ayverdi'nin “celâlli” tarafını gün yüzüne çıkartır. Yazarı bizzat tanıyan kişiler de bunu doğrularcasına, “Sâmiha Annem muhlis bir insan değildi, aksine celâlli bir kadındı. Hele aymazlıklar karşısında, masmavi gözlerinden ateş fişkırdığını görmüştüm.”² diye ifade eder. Bu minvalde yazar Batılılaşma döneminde, İstanbul Boğaziçi'nde bir köşkte başlayan ve Almanya'ya kadar uzanan dramatik bir aşk hikâyesini anlattığı *Batmayan Gün* eserinde de toplumumuzun kültür problemlerine özellikle değinir. Romanda “Eğer insan hakikat görücü gözle bakarsa aradığı da kendi, avladığı da kendi olduğunu görür.” diyen İrfan Paşa'nın ve “Hakiki ideal, kendini bilmektir Aliye... Zîra kendini bilen, en yüksek hedefe varmış demektir.” diyen Prof. Kerim Bey'in rehberliğinde Aliye'nin mânevî gelişim süreçleri işlenir (Alper, 2018, s.54).

Romanda, kendisine ve toplumuna yabancılaşmış tipler ile içsel tartışmalarda bulunan ya da değerlerine bağlı olanlar arasında karşılaştırma yapar. İç olgunluğuna ulaşmış kişilerin karakterlerini, bunların kendilerine ve topluma olan katkısını ve bu yolla kendini bilmenin ve ruhsal tatminin önemini anlatır. *Batmayan Gün*'de aşk teması Allah

² İnci PALSAY ile 12 Ocak 2019 tarihinde yapılan röportaj. Ses kayıtları izinli ve mevcuttur.

inancının işlenmesinde bir vasıta olarak kullanılmıştır. İlâhî aşkın insanî aşka galebe çalması ve insan ruhunun önce karşı cinse aşkla başlayan yolculuğunun ilâhî aşkla neticelendiği anlatılmış; bunun yanı sıra, terkedilen ve hor görülen değerler, romanın kahramanları nezdinde tahlile tâbi tutulmuştur. Ayverdi bu eserinde, tasavvufî düşünceyi, tasavvufun telkin ettiği ilâhî aşkı, gönül ve ruh tasfiyesini dile getirir.

Yüksel'e göre Ayverdi, romanlarını tasavvufî bir yaklaşımla ele almakta ve kendisine önemli ölçüde tesir eden üstadı, Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy'u okuyucularına tanıtmak istemektedir (Yüksel, 2018, sf.88). Mesela, *Batmayan Gün* romanındaki karakterlerden biri olan İrfan Paşa, Ayverdi'nin hocası Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy'un yetişkinlik, Kerim Bey ise gençlik yıllarından birçok çizgiler taşımaktadır. Yazar, romanında sadece üstadının fikirlerini vermekle kalmamış; Kenan (Rifâî) Büyükaksoy'un görüşleriyle uygunluk gösteren Mevlânâ, Yunus Emre, İbn Arabî, Kant, Eflâtun, Sokrates, Marc Orel, Corneille gibi şahsiyetlerin görüşlerine de yer vermiştir. "Mânâ önünde suret zebûndur; yani sureti tahrik eden mânâsıdır. Mânâ nasıl isterse öyle suret eder..."(S. Ayverdi, 1977a, s.247) diyen Ayverdi, mânânın maddeye üstün olduğunu; dışı (sureti) idare edenin mânâ (iç) olduğunu ifade etmiştir. Ayverdi; romanında insanın bedeninin mânâ ile dolmadığı takdirde cesetten ibaret olduğunu, mânânın da ruhu saflaştırmakla oluşabileceğini ileri sürmüş, ruhu saflaştırmanın tek yolunun da aşktan geçtiğini anlatmaya çalışmıştır.

Ayverdi'de ilâhî aşktır varılacak nokta. Lâkin sürekli takvada olunan bir aşktan ziyade, hayatın içinde, her anında seninle olması gereken, aşktır. Ayverdi'nin kurguladığı İlâhî aşk Immanuel Kant'ın genel geçer temel ahlâk yasasını hatırlatmaktadır. Kant'ın ifadesi ile "Öyle eyle ki, senin istemenin maksimi, hep ve aynı zamanda genel bir yasamanın ilkesi olarak da geçerli olabilsin" (Kuçuradi, 1980, s.31-32) ilkesi Ayverdi'de hayatın içinde sürekli ilâhî bir aşkla bulunma durumunda, vereceğin her kararın arkasında güzel ahlâk olması şeklinde yorumlanabilir.

1941 yılında kaleme aldığı *Ateş Ağacı*'nda da mânâ yine ön plandadır. Romanda insanın; güzelliğe, servete, makama, bilgiye sahip olsa da mânâ ile dirilmedikçe cansız bir varlıktan ibaret olduğu vurgulanmaktadır.

"...düzcesi, kendime, maddi hayatıma bir şekil vermeden evvel, içimdeki mücadeleyi yatıştırmak, bu çekişmeyi bir zaferle taçlandırmak istiyordum. Görüyordum ki yaşamak ne bankadan evine gidip gelmek, ne şeflikten müdürlüğe sıçramak ne bir vekâlet koltuğuna oturmak, ne salonların, kadınların gözbebeği olmak ne de bir zengin kızıyla evlenmekti... Neden mi, dedim? Fakat hayatta olan şeylere "neden" diyen kimse acemidir. Vazgeçtim olacak. Bunların hepsi, belki beterleri de olacak... Zehir bile sırasında ve dozunu aşmadan kullanınca şifa getiriyor. Biz ise, zehir mahiyetinde olan hadiseleri iyi kullanmayı bilmediğimiz için "neden" diyor ve faydalanacağımız yerde zehirleniyoruz." (Ayverdi, 1993, s.8-13)

diyerek bir sorgulamaya gider. "Şekil, mânâyı bulmak için kapıdır. Yazık ki insanlar bu kapının inceliklerine, estetik vasıflarına dalarak, onu açıp içinde gizli olan hazineyi elde edemiyorlar" (Ayverdi, 1993, s.26) diyerek maddeden uzaklaşıp mânâyâ yönelir.

Ayverdi, bu eserinde de klasik muhafazakâr kalıpların dışına çok radikal biçimde çıkarak bir Müslüman Türk erkeği ile bir Hıristiyan Fransız kadının, birbirine duydukları insanî aşk vasıtasıyla, mânâyâ ulaşmaları ve ilâhî aşkı bulmalarını ana tema olarak belirlemiştir. Bu yönüyle Ayverdi yine geleneksel muhafazakârlığın tabularını açıkça hedef almış, meselenin özüne her türlü inaniştan bağımsız olarak insanı koymuştur. Farklı milletlerden ve inanişlardan gelen ana karakterleri aracılığıyla yalnızca aşkın sınır tanımazlığını ele almamış aynı zamanda doğu ve batının "insan" anlayışı ve değerler manzumesini de karşılaştırmıştır.

Ayverdi'ye göre insanların pek çoğu henüz olgunlaşmadan ağacından koparılan ham meyve gibidir. Bu minvalde, meyvenin nasıl lezzete ulaşması için olgunlaşması gerekiyorsa insanın da lezzeti, hakiki mânâyı bulmasıyla ortaya çıkmaktadır. Kendisini hayvanî duygulardan arındırarak insan olabilmeyi başarmak en büyük marifettir. Bu marifet cephesinde gösterilen çabayı yetersiz bulmaktadır. Ayverdi'ye göre; güzelliğe, servete, makama, bilgiye sahip olan insan, mânâ ile dirilmedikçe cansız bir varlıktan ibarettir.

Yaşayan Ölü'de şımarık ve gururlu bir kız olan Leyla'nın bir hak eri olan Gerçek Çelebi'nin dostluk halkası ile nasıl piştiğini, ölmeden evvel ölme sırrına ulaştığı şu paragraf dikkat çekicidir.

"Hâlbuki Ayşe'ler, Çelebi'ler ilhamı, zevki, heyecan ve istikameti kendilerinden alırlar. Zîra onlar zamana tasarruf ettikleri için olup bitenlerden bizim gibi şikayetçi, müteessir ve mütehassis olmazlar. Hadiseler onların oyuncağıdır, biz ise hadiselerin oyuncağıyız. Bir

arpa tanesi karınca için büyük gıdadır, fakat güvercinin kursorunda kaç başağı birden alır...[ve ekler] Gitsem, onlara gitsem ve desem ki: Bana gerçeklik zevki veren ulular! Ben de sizin gibi oldum. Öldüm. Fakat zehri şeker gibi yutmak değil, şekerden seçmeden yutmak gerekmiş. Zira insan, değil acı ve tatlı kaydından, hatta sırasında aşkından bile geçmedikçe ölmüş olmuyor. Ölmeden yaşamak ise, can çekişmekten başka şey değil. İşte ben de onun için öldüm; her zerresinden hayat taşan, her nefesi bin can satın alan bir Çelebi gibi, artık ben de yaşayan bir ölüyüm!" (Ayverdi, 1994, s.79)

Ayverdi için sınıflandırma, bölücülük yoktur. Ayverdi, nefesine yenilen, beşerî istek ve arzularını kontrol altına alamayanların hallerini anlatmaya çalışır. Bu hali anlatırken de yerici bir üslup kullanmaz (Güner Zülfikar, F.Cangüzel, 2014, s.37).

İnsan ve Şeytan; madde ile mânânın, insanın içindeki iyiliklerle kötülüklerin, ruhla nefisin mücadelesinin hikâyesidir. Yazar bu romanda imparatorluk devrine yönelir. Yazar burada siyasî ve içtimâî fikirlerinden bahsetmese bile romanın kahramanları üzerinden konuşur ve II. Meşrutiyet'i tasvip etmediğine işaret eder. Roman karakterleri üzerinden onları yargılamadan, oldukları gibi kabul ederek kişilik tahlili yapmak Ayverdi'nin dünya görüşünün eseridir. Romanlarının tamamında tasavvuf anlayışı hâkim olan Ayverdi'nin kendi ilkeleriyle ters düşebilecek bir yaklaşımı yoktur.

Romanda imanın; akıl, ihtiras ve inkârla çatışması sembol kişiler tarafından verilmiştir. Bu çatışmanın verilisinde, aşk her zaman olduğu gibi vasıta kılınmıştır. Maddi aşk ile ilâhî aşk yine karşı karşıya gelmiştir. Sâmiha Ayverdi bu romanında, kötülüklerle mücadelede, içindeki şeytana karşı savunmasız insanın dramını verir. Romandaki Lale baştan çıkarıcı bir şeytandır lâkin asıl şeytan içimizde ve nefsimizdedir. Tasavvufta nefis terbiye edilerek ruh olgunluğuna erilir veya nefis terbiye edilerek ruh olur, gönül olur (Yetiş, 1993, s.24-26).

Son Menzil romanı Ayverdi'nin kâmil insanı anlatma gâilesiyle, gerçek aşkı yıllarca süren bir çileden sonra öğrenerek olgunluğa erişen bir ressamın hikâyesini anlatmaktadır. Burada bahsedilen aşk; gerçek mânâda insan olmanın, olgunlaşmanın, hayata gelişin anlamını idrak etmenin bir ifadesidir.

"İçî tımar olmamış kimse ister âlim, ister hâkim, ister sanatkâr ne kıyafette olursa olsun kâmil değildir... Kamil insan, kendi kendinin amiri, iç düzeninin nazımı ve iradesinin sahibi olandır... İnsanın aradığı kendindedir... Biz, bindiğimiz atı arayan kimse gibiyiz; hâlbuki istesek, ervah âlemini ruhumuzda, ceberutu aklımızda, lahutu sırrımızda görebiliriz.

Fakat ruhun zuhurunun kemali, cemaline perde olduğu için, gönül gözü açık olmayan kimse bu tılsımı çözemez. “(S. Ayverdi, 1943, s.185)

diyerek birçok insanî ve kültürel konulara yer verdiği gibi beşerî sevginin ilâhî aşkta son bulan erdirici ve öldürücü örneklerinden birini gözler önüne serer. Ruh olgunluğu, madde-mânâ dengesi yine romanın ana unsurlarından biridir. *Son Menzil*'de kahramanların çoğu sanatkârdır. Sanattaki geleneğin, geçmişteki edebî zevkin terkedilmesi yerine gelişerek devam etmesi fikri üzerinde durulur.

Buraya kadar üzerinde durduğumuz romanlarında Ayverdi, bazı temasların dışında, çocukluğunun geçtiği yıllara dair siyasal ya da sosyal eleştirilerde bulunmaz. Kültür değerlerine yer yer temas etse de bu döneme kadar yazdığı romanlarda insanın kendisi, diğer insanlar ve Allah ile olan ilişkisini ele alır. Tasavvuf düşüncesi edebiyat hayatında yeniden yer bulur.

Son Menzil romanından sonra yazdığı romanlar artık son asrın cemiyet hayatı, siyaset ve kültür hayatımızda yaşanan problemler üzerinedir. Yıkılış devrinin pek çok meselesini aklın terazisine koymaya çalışan Ayverdi'nin tespitleri çoğunlukla gözleme dayanır (Yetiş, 1993, s.25-29).

“*Yolcu Nereye Gidiyorsun?*” Sâmiha Ayverdi'nin kendi yaşamından aldığı büyük ve derin kesitlerden oluşan II. Abdülhamit dönemi ve 31 Mart vakasına uzanan bir dönemi kapsar. Tam bir toplumsal eleştiridir. Osmanlı kültürünü; peşkirten mutfak adabına, konaklardan Boğaziçi'ne kadar roman içerisinde olay örüntüsü ile işlemiştir. Romanda, Ayverdi'nin mürşidi Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy karşımıza Cem Bey olarak çıkar. Mânevî hayatı maddi hayattan asla ayırmayan Ayverdi, kendini arayan Adli'nin Cem Bey ile olan ilişkisi üzerinden kendini tanımasını ve kültürüne sahip çıkmasını şöyle tahlil eder:

“... Sen baştan aşağı istifhamsın; belki ilmine temel olan şüphelerinin, sorup soruşturmakla tatmin olacağını, okuyup münakaşa etmekle kâinat düğümünü çözeceğini zannetmektesin. Daha tuhafı, elinde bir külçe anahtar, meçhul bir kapının önünde oturmuş, bir türlü kilide uymayan bu paslı ve yanlış anahtarlarla o kapıyı kurcalayıp duruyorsun. Açılacak gibi, oluyor, fakat açılmıyor değil mi? Hem açılmış olsa bile orada seni kim kılavuzlayacak [kılavuzlayacak]? Orası, elinde ışığı olmayanlar için çok karanlıktır. Belki korkulu ve tehlikelidir de. Ben bu diyara akıllarını dışarıda bırakmadan giren çok kimselerin hazin akıbetlerinin şahidiyim. Sana şunu da söyleyeyim ki bu kapı, hem bütün kâinatı içine

alacak kadar geniş, hem de bir toz zerresi sığmayacak kadar dardır. Bahusus senin kervan dolusu kitapların ve her adımda yolunu kesen aklınla ilmin oraya asla sığmaz. Bu yüklerden kurtulmadıkça oraya giremezsin. Bu kapıdan geçmek için, her şey gibi, onları da bir kenara bırakmak lazımdır... İşte dostum, bütün ömrünce kurcaladığın o kapıyı, bu son anahtar açar ve gene seni orada bu delil kilağuzlar. Onun için ilimler ile benliklerini düşünmeye uğraşanlar, kendilerini unutup, hikmetle Mevlalarını düşünenlerin zebunudur. Âlimin hâkime ihtiyacı çoktur; hâkimin âlime ihtiyacı yoktur... Darılma dostum, ben yüreğinde yanığı olmayan kimsenin Allah demesine bile inanmam. Çünkü bunlar kendi ihtiraslarını ilâh düzmüşler ve ona meyletmış, ona bağlanmışlardır. Yanıklar ise, kendilerini Mevla'nın vücudunda yok olmuş gördüklerinden, ellerindeki paslı anahtar külçesini fırlatıp atmış ve vücutsuz vücutlar ile bu kapıdan kolaylıkla süzülüp girmişlerdir.

Fakat benlik kaftanını kapı dışında bırakıp, soyunarak girilen bu âlemde neler olduğunu şuracıkta söyleyecek değilim. Çünkü ben sana faraza ateşin ne demek olduğunu ne kadar tarif etsem de, şayet ömründe parmağının ucu olsun yanmamışsa bu acıyı anlatmış olamam... Son olarak derim ki, sular gibi yüzün yere sürmeden, çağlayıp feryat etmeden ummanı bulamazsın!"(S. Ayverdi, 1975c, s.33-34)

Kitapta, Tanzimat'ın getirdiği sakat eğilimler ile başlayan gelenek düşmanlığı vurgulanan en önemli hususlardan birisidir. Aynı şekilde 1900'lü yılların başında İstanbul'da yaşayan ailelerin çocuklarını Türk kültüründen bîhaber yetiştirmesi eleştirilir. Romanın kahramanı Adli, böyle bir ailede yetişen lâkin kendi iç muhasebe ve sorularıyla bu hayatın yanlışlığını fark etmiş, bunda da kılavuzu Cem Bey büyük rol oynamıştır. Romanda 31 Mart eleştirisi Adli'nin ağzından şöyle yapılır;

“Saçaklarının gölgesi en leziz içkiden daha zevk verici olan bir çeşmenin suyunu çalmak, tarihten canlı hikâyeler söyleyen bir abidenin içini çöplük yapmak, yıkmak, koparmak, taşlamak, bunlar inkılâp değildir. Biz, siyasette olduğu kadar kendimize dönmek yolunda da inkılâba muhtacız. Fakat olamadı; yapamadık işte Adli, yapamadık. Meğer felsefesiz, yalınkat inkılaplar, fayda yerine zararlar neticeleniyormuş. Arkadaşlarımızın ilmî kifayetleri olsaydı, şaşırılmazdı, sapıtılmaz, taaffün etmiş birer bataklık olmazlardı.”(S. Ayverdi, 1975c, s.309)

Ayverdi, bu romanıyla bir devre ışık tutarak, çözülüşün, kendine yabancılaşmanın doğurduğu sıkıntıları dile getirmeye çalışmıştır. Yazar, bunlar nereye gidiyor diye sormak istemiştir (Yetiş, 1993, s.30-32).

Romanları arasında *Mesihpaşa İmamı* bu tezi yazan kişinin Ayverdi'ye ait ilk okuduğu ve tüm eserleri içinde halen en etkilendiği roman olarak özel olarak dikkatini yoğunlaştırmasına vesile olmuştur. *Mesihpaşa İmamı*; gerçek aşkı, bu arada millî benliğini ve tarih şuurunu kaybeden nesillerin feryadını dile getirir.

“ Şu mükevvenatta Allah'ın vücudundan gayri mevcudun var olması mümkün değildir. Amma o vücudun zahiri var, bätını vardır. Bätını bir nurdur ki, renksiz, nişansız ve sonsuzdur.. Âlem bu nur ile dopdoludur. Hayat, ilim, irade ve kudret bu nur iledir. Eşyanın

görmesi, işitmesi ve söylemesi, hareket ve hayatları hep bu nurdandır. Belki cümle varlık bu nurdur ve onun mazharlarıdır.” (Ayverdi, 1974, s.147)

Romanın kahramanı Halis Efendi medresede tahsil görmüş, dolayısıyla devirde kuvvetli âlimler yetiştirmiş fakat zamanla gücünü ve kuvvetini kaybetmiş bir kurumun son temsilcilerinden biridir. Medreseli olmasına rağmen gönlünde yaşadığı tatsızlık ve yaşadığı olaylar Halis Efendi’yi tasavvufa götürür. Romanın ikinci bölümü tarihimizin önemli bir sayfası olan Balkan Savaşları ve bu savaşın İstanbul’a getirdiği muhacirlerin İstanbul’da karşılaştıkları sefalet ile ilgilidir. Mesih Paşa Camisi’nin avlusuna yerleştirilen Balkan Savaşı’nda kaybedilen topraklardan göç eden muhacirlerin mahalle üzerinde etkileri ve muhacirlerin çektikleri sıkıntılar çok çarpıcı bir şekilde edebiyat yoluyla anlatılmaya çalışılmıştır.

Mesih Paşa İmamı, Ayverdi’nin yazdığı son romandır. Kitabın üçüncü baskının önsözünde, Türkolog Prof. Dr. Necmeddin Hacıeminoğlu Ayverdi için; “ ... Sâmiha Ayverdi kâinatı, insanı ve Tanrı’yı tasavvuf anlayışına göre ele almaktadır. Bu, tarihî tasavvuf felsefesini çağımıza uygulamak isteyen bir görüş olarak da nitelenebilir. Ona göre insan bütün kâinatı ‘eseri ve mümessili’ ile temsil eden üstün bir varlıktır. Allah ile daima irtibat halindedir. İman, ilim ve aşk sayesinde bu irtibat kuvvetlenir... Yine bu romanda görüyoruz ki, aşk en tesirli terbiye vasıtasıdır. Hele bu, ilâhî aşk olunca, bin bir ayıp ve kusurla dolu insan bile kısa zamanda melekleşebilmektedir... Onun eserleriyle hem san’at, şiir ve güzellik iştiyakınızı doyurursunuz hem de zihniniz ve ruhunuz beslenir, gelişir.” (Binark, 2009, s.57-58) ifadelerini kullanmıştır.

Ayverdi’nin romanlarındaki ana karakterlerin bir kısmı imanlı, ahlâklı, faziletli kimseler olup, hadiselerin görünüş ve ortaya çıkış şekillerinin arkasında iç sebeplerinin bulunduğu inanan; bu sebeple hadiselerin altında ezilmeyen insanlardır. Bu tiplerin genel çizgileri itibarıyla bakıldığında, tasavvufu gündelik hayatla bütünleştirmiş insanlardır (Yetiş, 1993, s.33-35).

Ayverdi’nin romanlarında, roman kahramanları, aşk konusunda kendilerini yok ederek, “ölmeden önce ölmek” mertebesine yükselip, sonsuz birliğe ulaşırlar. Yazarın eserlerinde, “madde, mânâ ve insan” sentezi tez olarak tespit edilirken, mânâyâ öncelik

tanınır; daha sonra bu sentez, bireyden topluma, toplumdan millete, milletten de bütün insanlığa genişletilmek tarzında yorumlanabilir (Binark, 2009, s.10).

Son tahlilde Ayverdi'nin romanları; içselleştirilmiş bir felsefenin, yetkin bir romancının elinde, sanatkârane üslûp ile mânânın madde ile birleştiği, içsel ve deneysel olanın kelime ile buluştuğu bir noktadır. Bu haliyle Ayverdi, tasavvuf felsefesini, edebî bağlamda değer üreten bir konuma taşımıştır (Özgürel, 2012, s.435-440).

Ayverdi'nin yazı hayatına başlaması Türkiye'nin ilk kadın felsefecilerinden, Ord. Prof. Dr. Mustafa Şekip Tunç'un bir süre asistanlığını da yapmış olan Semiha Cemal'in vefatıyla başlamıştır. Semiha Cemal, 1926 yılında Darulfünun'un Felsefe şubesinden mezun olmuş, asistanlığının ardından liselerde felsefe ve ruhiyat öğretmenliği yapmıştır. Bir mutasavvıf olan Semiha Cemal, Türk'e ve İslamiyet'e ait etik ve estetik değerlerin inşa ve idrak edildiği, nesilden nesile aktarıldığı bir medeniyetin oluşturulmasında önemli rol oynamıştır. Felsefe alanında yaptığı tercümelemler, hem Cumhuriyet döneminde yapılan ilk tercümelemler olması hem de Türkiye'de felsefe dilinin gelişmesine verdiği katkı açısından Niyazi Berkes dâhil dönem düşünürleri tarafından hayret ve takdirle karşılanmıştır. Semiha Cemal almış olduğu tasavvuf terbiyesini, felsefe bilgisi ile birleştirip tasavvufun kavramsal olarak kolay anlaşılacak halini, edebiyatın anlatım imkânlarını kullanarak aktarmaya gayret etmiştir (Bayraktar, 2010, s.116).

Kalemimi devraldığı Semiha Cemal'in felsefe, tasavvuf ve edebiyat alanını iç içe geçirerek yazmasından etkilenerek Ayverdi de ilk yazılarını roman türünde vermiştir. Tasavvufun, ulaşılamaz bir şey olmadığını ve günlük hayatımıza nasıl sirayet ettiğini anlatan bu romanlar Ayverdi'nin sonraki dönemlerde yazdıklarını da etkileyecektir. Roman türünde eser yazmasını bırakmasının altında Türk siyasi sisteminde gelişen olaylara artık doğrudan cevap yazma isteğinin yattığı değerlendirilebilir.

2.2.2. Hikâye ve Mensur Şiir

Ayverdi yazın hayatında hikâye türüne ağırlık vermemiştir. Otuz dört kısa hikâyelerden oluşan *Mâbed'de Bir Gece* adlı eseri Ayverdi'nin bu alandaki yayımlanmış tek eseridir.

Hikâyelerinde ana konu tasavvuf, ruh olgunluğu, seciye ve kültür meseleleridir. Kitabın ilk hikâyesi aynı zamanda esere başlık olmuştur.

“Mânâlar büyüdükçe, onları anlayanların sayısı küçülür. En büyük mânânın hitap ettiği varlık ise, kendisidir”(Ayverdi, 1976c, s.17) diyen Ayverdi'nin aslında çevresine öğütlediği şey kendilerini tanımlarıdır.

Ayverdi'nin hikâye alanında kaleme aldığı tek eseri olan bu eserde insanî ve manevî değerleri önceleyip, ruhu ön plana çıkaran, bunu yaparken de inancı ve aşkı, hayatın merkezine koymuş ideal bir birey inşa ettiğini görmekteyiz. İdeal bireyi inşa etme amacıyla kaleme aldığı tezli hikâyelerinde Türk toplumunun hayatına dair kesitler de ortaya koyar. Toplumsal cinsiyet açısından da zengin örnekleri barındıran bu kitap kadın bakış açısına da katkılar sunmaktadır. Kadın algısı üzerine, bazen kasıtlı bazen de bir kolektif bilinçdışının yansıması olarak yazdığı hikâyelerde kadın evliliğin sürmesi amacıyla sabreden ve bedel ödeyendir. Aile kurumunun koruyucusu ve kollayıcı olma rolü her zaman kadına verilmiştir. Bu minvalde erkek dünyası dolaylı yoldan eleştirilir lâkin hikâyelerine bakıldığında kadın ile kıyaslandığında erkek eleştirisi çok sınırlı kalmıştır. Lâkin 1940 yılında basılan bu kitap dönem itibarıyla değerlendirildiğinde tarihsel ve toplumsal koşulların da etkisiyle o dönem Türkiye'sinin toplumsal cinsiyet algısıyla günümüzü edebî metinler açısından kıyaslamamıza imkân vermektedir (Ulu, 2021, s.351).

Ayverdi'nin Büyük Doğu, Resimli İstanbul Haftası ve Türk Yurdu mecmualarında yayımlanmış olan mensur şiirleri; *Yusuŕçuk*, *Hancı* ve *Dile Gelen Taş* isimli kitaplarında toplanmıştır. Burada da konu tasavvuf ve ilâhî aşktır. Sâmiha Ayverdi'nin yazı hayatında değişik edebiyat türlerine yer vermesi kuşkusuz onun insanlara farklı şekillerde de seslenebilmesine fırsat sunar. Mensur şiirlerinde de mürşidi Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy ve Allah ile konuşmalarını görürüz. İlahî aşk ve mana üzerine yazdığı bu şiirlerdeki hedefi ve gayesi, insanları tevhid anlayışında birleştirmektir.

Şiirleri de tıpkı romanları gibi, tasavvufî bir havayla yazılmış, mecaz ve mazmun dünyasıyla, diliyle, kurgusuyla sûfiyâne denilebilecek metinlerdir. *Yusuŕçuk'* ta Ayverdi meseleye; “Devletlim! Evvelâ karşıma şu kâinat kitabını açtın ve ‘Oku’ dedin.”(S.

Ayverdi, 2007b, s.5) ile başlar. Yazar kitap boyunca kâinat sayfalarını okumaktadır. Kâinat kitabının okunması için de öncelikle insanın kendi kitabını okuması gerektiği okuyucuya hatırlatılır ve şiirleri bu eksen ve uyarı üzerinde ilerler. Bu “nefsini bilen Rabbini bilir” hakikatının ifadesidir. Yine başka bir metinde: “Herkes bu meydana bir zafer için gelir, ben ise sâde sana yenilmek için geldim” (Ayverdi, 2007, s.15) diyerek kendi sûfilikliğini anlatır. Ayverdi’ye göre insanla ilâhî hakikat arasındaki en büyük engel insanın kendisidir (S. Ayverdi, 2007a, s.35-36).

Ruhun aslını idrak etmek için geçirdiği safhaları anlatan şiirlerinden asıl amaç insanın beşerîlikten kurtulması, vahdete ermesidir. Ayverdi şiirlerinde her zaman okuyucunun kendisini bulmasını hedeflemiştir.

Ayverdi eserlerinde kendisini bulan insanın tarihine ve kültürüne bakış açısında da değişiklikler olacağı varsayılmaktadır. Bu evrimi tekâmül açısından değerlendiren Ayverdi, öze dönüşü ya da özü bulmasının bireyin toplumsal ve siyasal hayata da bakışını etkileyeceğini iddia etmektedir. Türk siyasal hayatında en büyük eksiğin aydınların bu bakış açısını kaybetmesi olduğunu vurgulamaktadır. Kitap 1946 yılında basılmıştır. Bu tarih Türk siyasal tarihi açısından CHP’ye verilen “Dörtlülük Takrir”in ardından Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan’ın CHP’den ayrılıp Demokrat Parti’yi kurulduğu yıldır ve Türkiye çok partili siyasete geçtiği dönemdir. Cumhuriyet tarihinde çok partili hayata geçişin ilk denemesi 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurulmasıdır. Lakin Mustafa Kemal Atatürk’ün Nutuk’ta belirttiği üzere, dini siyasi çıkarlara alet etmesi suretiyle (Atatürk, 2016, s.632-634) 1925 yılında kapatılmıştır. Bu anlamda Demokrat Parti’nin kurulması, çok partili hayata geçişin diğer bir denemesidir. Ayverdi’nin yazdıklarına bu zaviyeden bakıldığında din ve tasavvuf konusunda kırılma ve hassas bir dönemden geçen Türkiye’de, konusu ilahî aşk olan bir kitap yayımlanması o dönem için cesur sayılabilecek bir adımdır. Ayverdi bu kitabı yazarken de yayınlarken de meselenin politik tarafına dâhil olmamış, aydın (münevver) insana vurgu yaparak, memleket meselesinde ancak münevver insanların fikir ve icraatlarının memlekete faydası olacağını vurgulamıştır.

2.2.3. Biyografi

1938-1950 yıllarını kapsayan yazı hayatının ilk dönemi diye adlandırabileceğimiz dönemde tasavvuf ve ilâhî aşkı konu eden eserler veren yazar 1950'li yıllardan itibaren başlayan ikinci dönemde cemiyet meselelerine yönelmiştir. Eserlerinin odak noktasında cemiyet ve bu cemiyetin tarihî, fikri, mânevî ve derûnî (içsel) tekâmülünün sırlarına erişmek yazarın asıl amacını oluşturmuştur (Binark, 2009, s.11).

1951 yılına kadar romanlarında dolaylı olarak referans verdiği Ken'an (Rifâî) Büyükkaksoy'u bu sefer arkadaşları Nezihe Araz, Safiye Erol ve Sofi Huri ile birlikte anlattığı *20. Asrın Işığında Müslümanlık* adlı eseri; Ken'an (Rifâî) Büyükkaksoy'un hayatını ve çeşitli konulardaki görüşlerinin incelenmesinden oluşan biyografi kitabıdır.

“Başı sonu olmayan zaman nehri, bu dünya sahiline bir eyyam, sessiz sedasız çıkış yapıp, gösterişi, iddiası olmayan sade, samimi, berrak ve feragatli bir, insanı hediye getirmiştir. İşte buracıkta, hayat karanlığının kesafetini delip yeryüzüne mızrak mızrak güzellik, doğruluk, aşk ve iman işaretleri veren o idealist insandan söz açmak istiyoruz.”(S. Ayverdi vd., 1983, s.9)

Sözleri ile başlayan kitabın ilk iki bölümünü Sâmiha Ayverdi ve Nezihe Araz kaleme almıştır. Ken'an (Rifâî) Büyükkaksoy'un hayatına, çeşitli konulardaki görüşlerinin incelenmesine, sağlığında tutulmuş sohbetlerine tahsis edilmiş olan biyografi kitabı Ayverdi'nin romanlarının ana kurgusundan birçok sahneye ev sahipliği yapar. Ayverdi'ye göre Ken'an (Rifâî) Büyükkaksoy'da doğu ve batı, ukbâ (ahiret) ve dünya, iman ve akıl, ruh ve beden ahenkli bir şekilde bütünü oluşturur. Ken'an (Rifâî) Büyükkaksoy'un tevekkülünde ne din ilme sırt çevirir, ne ilim irfana küser. Asıl hünerin insanı insana kazandırmak olduğunu savunan Ken'an (Rifâî) Büyükkaksoy'un bilgeliği yaşam üslubu haline getirdiğini belirtir (Çınar, 2017, 6'31"). Öğrencilerinin büyük bir samimiyetle kaleme aldığı kitap, Ken'an (Rifâî) Büyükkaksoy'u tanımaya çalışanların sorabilecekleri soruları en yalın dille cevaplamaya çalışır, o hiç kimseye doğrudan 'inan!' dememiş, 'düşün!' diyerek bir tefekkür silsilesinden sonra inanıp inanmamayı yine düşünücünün hükmüne bırakmıştır (S. Ayverdi vd., 1983, s.122).

Sâmiha Ayverdi'nin romanlarını anlayabilmek için bu kitaba mutlaka başvurmak gerekir keza kitap; roman ve hikâyelerinde dolaylı yönden anlattığı üstadını burada

arkadaşlarıyla beraber doğrudan anlatır. Ayverdi'nin araştırmacı cephesinin görüldüğü bu kitap Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy'u birçok yönüyle tanıma fırsatı da vermektedir.

“Kitle üzerinde yapmak istediği operasyonda insanları evvela kendi kendileriyle barıştırmak sonra da cemiyetle olan münasebetlerindeki ahenk ve adaleti tesis etmeyi ilk adım olarak kabul etmiştir... Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy, bir taraftan mânevî hüviyetimiz üzerinde mikroskobik bir dikkatle çalışırken, bir taraftan da madde ile olan alâkamızı, fizik ve psikolojik hayatımızın müşterek ve ayrılmaz menfaatlerini göz önünde tutarak insan hayatında psikofizyolojik bir orkestrasyonun dört başı mamur ahengini sağlamaya çalışmıştır. Öyle ki mânâ ile maddeyi, kılıcın iki ayrı yüzü gibi, inkısam kabul etmez bir iştirak ve ittihadı görür, bu yüzden de terbiyesi halkasında mânâ ile mücehhez kıldığı insanı iyi bir cemiyet adamı ve dünya ölçülerinde muzaffer olmuş bir değer haline getirmeye uğraşır... Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy dinin yalnız materyali ile alakalı ve onu sadece muayyen ve mahdut amellerden ibaret sayan bir teolog değildi. Binaenaleyh kendisini tamamıyla ruhaniler sınıfına mâletmek hatalı bir görüş olur. O her zerrede Allah'ın bir ismi ile alış veriş eden ve bu alış verişi bedîi duygularına; içtimâî alakalarına, kısaca günlük hayatına mal eden tam bir mistiktir. Böylece de daimi hayat faaliyetinde vardığı bir idrakte insana, insandan öte yol göstermiştir... O 'dost Allah'tır, onu bilendir, ona dostluk edendir'(S. Ayverdi vd., 1983, s.107-145)

Bu kitabın hemen ardından, çalışma esnasında aldığı notlardan müteşekkil *Dost*'u yayımlar Ayverdi. Yine bu kitapta önce Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy'un kısa bir hayat hikâyesi, akabinde hatıra ve sohbet notları okuyucuya anlatılır.

Eser, Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy'un görüşleri ve en önemlisi hadiseler karşısındaki tutumlarını anlatmaya çalışır. Kitabın asıl amacı dünyada sıradan olarak her an karşımıza çıkan durumlar için Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy'un tutum ve davranışlardan yola çıkarak kendi yol haritamızı belirleme üzerine kurgulanmıştır. Kitabın ikinci bölümünde bu dünyadan göçüp gitmesiyle büyük bir yeis duyduğu, kalemini devraldığı dayısının kızı Semiha Cemal'i anlatır. Mizaç itibarıyla kolay ve yumuşak olmayan bu çocuk, Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy ile tanışmasının ardından o zamana kadar bağlanmış olduğu kin ve gururdan sıyrılmıştır (S. Ayverdi, 2017a, s.44-45).

“Dost'un eserleri insanlardı... Tezgâhında suret ve mânâ değiştirenler kafilesi içinde ise, şüphesiz ki Semiha Cemal bir şaheserdi. Hem de safvet ve deruni azametini, meleklerin gibta ettiği bir şaheser, bir muhteşem abide.”(S. Ayverdi, 2017a, s.48)

Sözlerini yukarıdaki gibi bitiren Ayverdi kitabının son bölümünde Semiha Cemal ile birlikte derledikleri kısma geçer. Ayverdi böylece, hayatına istikâmet veren ve yazı hayatının gidişatını tayin eden üstadını yeni nesillere tanıtma vazifesini yerine getirir (Yüksel, Aysel & Uluant, Zeynep, 2005, s.66).

Edebî ve Mânevî Dünyası İçinde Fatih, İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü münasebetiyle hazırlanmıştır. Yazar bu kitapla birlikte tarih sahasına yönelir. Ayverdi için Türk tarihinde fetih ve Fatih'in ayrı bir yeri vardır. "Bir milletin tarihinde başka hiçbir hadise olmasa bile, fetih tek başına şeref ve şan, idare ve askerlik bakımından o millete insanlık tarihinde müstesna bir yer vermeye yetecek bir vak'adır. Keza bir milletin tarihinde başka hiçbir büyük kahraman, asker, devlet adamı olmasa Fatih, tek başına o milleti ebedileştirmeye yetecek bir şahsiyettir."(S. Ayverdi, 1974b, s.9) düşüncesiyle yazar, Fatih'in ve fethin Türk ve dünya tarihindeki yerini ve mânâsını anlatır.

Kitap aslında yazarın kendi gözünden anlattığı Fatih Sultan Mehmet'tir. Kitabın önsözünde kaleme aldığı;

"Fatih neden büyük insandı? Onu cihan nazarında Fatih yapan, serdarlığı mı, tacı tahtı, ordusu, ülkesi, dostları, düşmanları mıydı? Hem serdar, hem hükümdar, hem sanatkâr hem de mutasavvıf olan, Şark'ın bu büyük evladı, vasıl olduğu maddi ve ruhi ahenk ve muvazeneyle hangi yollardan geçerek ulaştı? Zamanında imparatorluğun içten ve dıştan arz ettiği o muhteşem orkestrasyonu, birlik ve beraberliği temin eden ne gibi sebeplerdi? Bahusus kütle ondan o kütleden ne istiyorlardı? Dünya görüşünün gayesi, mevzuu ve metotları nelerdi? Böylece dünya Fatih'ten ne bulmuş, ne kazanmıştı? Bugünün şartları içinde dünün kıymetlerinin yeri ve değeri var mıdır? Bütün bu karışık, dolaşık ve çetin suallerin, gücümüz miktarı, üzerlerinde durabilmek için, fikir ve aksiyon adamı Fatih'i bir bütün olarak mütalaa etmek, şahsiyetiyle icraatını yan yana takip etmek lazım geldiği kanaatindeyiz." (S. Ayverdi, 1974b, s.10)

diyerek Fatih Sultan Mehmet'i anlamaya ve anlatmaya çalıştığı bu kitabında Sâmiha Ayverdi aslında iyi bir devlet adamını tarif etmektedir.

"Zamana hükmeden kimselerin çoğu, riyaset ve hükümdarlıkta en keskin şehveti duyarlar. Fakat baş olmak külfetini sırf kütlenin nam ve hesabına yüklenmiş olanlar için riyaset, bir vazife ve külfetten ibarettir... Kütteleler, çok zaman küçük insanların elinde kalmak bedbahtlığına uğrar. Dünyanın bozuk düzen, hasta, mecalsiz düştüğü devirler, işte bu kifayetsiz idarecilerin elinde karanlıklara gömülüp önlerini ardlarını görmedikleri zamanlardır. Dünya tarihine bir göz atarsak, beşeriyet ne bulmuşsa, tasavvuf şuuruyla doğru yol aldığı zamanlarda bulunmuştur. Ne kaybetmişse de ondan baş çektiği ve maddecilik taassubu ile el ele verdiği zamanlarda kaybetmiştir... Eğer Fatih, fikirde fiilde tasavvuf şuuru ile çift olmasaydı, yine de dünyanın sayılı cihangirleriyle boy ölçüşebilir, fakat bu Fatih olamazdı. Bu Fatih ki tasavvuf motifi etrafında örgülediği zihni ve ruhi faaliyetlerindeki vezin ve ahenkle yeryüzüne örnek insan tipini ve örnek çağı getirdi... Eğer Fatih, tasavvuf terbiyesiyle beşeri ihtisas ve icaplarına hükmetmeği öğrenmemiş olsaydı, otuz yıl dünyayı titreten isminin yanı başında yüz kızartıcı nice sıfatlar eklenecekti. Dostları kadar düşmanlarının da akıllarını durduran terazili fikirleri, esrarlı feraseti, duygu iffeti, parlak adaleti yerine, cesareti kahr,

müsamahası gazap, temkini şiddet, sükûnu hışım olmakla, bir medeniyet ve insanlık sembolü olmaktan çıkarak bir istilacı, bir yıkıcı olacaktı... Fatih için tasavvuf ne idi? Din duygusunun, ahlâk ölçüsünün, san'at çırpınıklarının, zihnin tecessüs ettiği ilâhî oluşun bir sentezi ve dünya planına yükselişiydi.“ (S. Ayverdi, 1974b, s.36-37)

Kitabın başında Fatih neden büyük insandı diye soran yazar, kitabın sonuna geldiğinde;

“...hem serdar hem hükümdar, hem fikir ve iman adamı olan Fatih; zihni, ruh ve aktif hayatının muhasebe ve yekûnundan edindiğimiz bilgi ve kanaate göre, her şeyden evvel, hilkat sırrının hamili ve cemiyete nâkili olmağı ile büyük insandı.” (Ayverdi, 1974b, s.310) diyerek bitirir.

Ayverdi bu kitapta Fatih'i değil, Fatih Devri'ni yazmıştır. Bu devirde baktığı noktalar daima sosyal ve siyasî hadiselerin, sanat olaylarının psikolojik yönü üzerinde özellikle durur. Fatih'in şiirlerini de tahlil eden kitap Fatih'in ruh dünyasına da girer. Ayverdi burada araştırmacılık tarafının yanı sıra derleme ve analiz gücünü de ortaya koyar.

Fatih Sultan Mehmet'in siyasal düşüncesinin ve dünya görüşünün temelinde İslam yatar. Fatih'in yaşadığı çağ batıda Rönesans'ın yaşandığı dönemdir. Bu dönemin en çarpıcı ve siyasi tarih açısından önemli özelliği “milletler sistemi”dir. Avrupa'dan kaçan Yahudilerle birlikte İstanbul'da yaşayan Hıristiyan ve öteki dinsel topluluklar ibadet serbestliği ile birlikte geleneklerini de sürdürdüler. Bu sayede kendi yasaları ve yaşam biçimlerini koruyan milletler biçiminde örgütlenmişlerdir (Sander, 2002, sf.26).

Ayverdi'ye göre Fatih'in tarih ve insanlık karşısında en parlak vasıflarından biri şüphesiz ki bu hoşgörüsü, samimiyeti ve doğruluğudur. Ona göre onun devlet adamlığı sadece Osmanlı'nın değil insanlık âleminin de yüzünü ağartmıştır. Fatih'in şahsında insanlar onun prensiplerine iltica etmiş, bu şecâat (yiğitlik) ve adalet sembolünün temsil ettiği zihniyete gönlünü kaptırmıştır. Kula merhameti olmayana Allah da merhamet etmez diyen Fatih Sultan Mehmet'in yaşadığı dönemde esirlere veya fethettiği topraklarda yaşayan halka uyguladığı usûl, bugün uluslararası hukuk ve insan hakları alanında da örnek teşkil etmektedir.

2.2.4. Otobiyografi

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğrencilerinden Kazım Yetiş³ 1974 yılında “Sâmiha Ayverdi ve Eserleri” konusunda mezuniyet tezi hazırlarken, Ayverdi’yi daha yakından tanımak için yanına gitmiştir. Ayverdi ile yaptığı mülakatta, Ayverdi’nin sözlü olarak ifade ettiklerini tezinde kullanabilmesi için elinde yazılı vesikalar bulunması gerektiği ifade etmiştir. Ayverdi de “Yazayım, öyleyse...” diye cevap vermiş ve *Bir Dünyadan Bir Dünyaya* adlı eserini kaleme almıştır. (Ayverdi, 1974a, s.VIII)

Yazarın çocukluk ve gençlik hatıralarını anlattığı bu biyografik eserde kendini kimliğini de sorgulayan Ayverdi; “Ben kendimi bilmek istiyorum. İnsanlığımın kadrini bilmek, insanlığa leke süren sıfatlardan arınmak, silkinmek, sıyrılmak istiyorum.” der. İnsanı da “kâmil insan” da bulur. Kâmil insan, “ Bâkî’nin yolunda aşk ateşi ile yakıp nefsinin esaretinden kurtulup hürriyet sınırlarını atlamış kimsedir.” (Binark, 2009, s.114)

Eser 1974 yılında yazılmış olması sebebiyle dönemin şartlarına uygun olarak yine içinde bir yol göstericiliği mevcuttur. Yine; maziye hürmet, millî hafıza, Îlâ-yı Kelîmetullah, Türklük üzerine vurguda bulunur.

Anlaşılabacağı üzere Sâmiha Ayverdi’nin dünyasında, maddi ve mânevî dünya birlikte yer alır.

“Kuşa tek kanatlı uçmak nasıl muhal ise, dünyaya da yalnız madde ile beslenmek maddeye dayanmakla huzur ve asayiş getirmek öylece imkânsızdı... Eğer dünya, yeniden bir iç muhasebesi ile ferdi ve cemiyeti sağlama almak, böylece de adil ve müsâvatçı devirlerin kapısını açmak istiyorsa; bir vakitler Müslüman-Türk’ün üç kıta üstünde tatbik eylediği o rahîm ve müşfik dünya görüşüne dönmekten, onun ilahî, beşerî felsefesi ile gevşeyip maddeye olduğu kadar, mana ikliminde de teveccüh etmekten gayri neye ümit bağlayabilirdi?” (S. Ayverdi, 1974b, s.145-147)

Maddi ve mânevî dünyayı, mermer tozunun suda eridiği gibi değil şekerin suda eridiği gibi birbirini tamamlaması gerektiğini söyler. Ken’an (Rifâî) Büyükaksoy, modernleşen İstanbul’da yeni bir terkiptir. Geleneği devam ettiren ancak modernden de istifade etmesini bilen bir tasavvuf ehlidir.

³ Prof.Dr. Kazım Yetiş; <https://www.aydin.edu.tr/tr-tr/akademik/fakulteler/fenedebiyat/turk-dili-ve-ebediyati/Pages/akademik.aspx>

Türk siyasal hayatı içerisinde bakıldığında doğu ve batının sentezi olarak nitelendirilecek bu durum Ayverdi'ye de aksetmiştir. Ayverdi son tahlilde doğunun maddi açıdan, batının ise mânevî açıdan bir çöküşün içinde olduğunu ifade eder. Ayverdi'nin kullandığı iki kanatlı kuş metaforundan hareketle, Ayverdi yeniçağda bu ikisinin sentezi siyasi hayatı refaha taşıyacak durum olarak nitelendirilmektedir.

2.2.5. Portre

Maddi ve mânevî dünyayı bir vücutta savunan Ayverdi *Abide Şahsiyetler* adlı kitabında, hayatını bu minvalde yaşamış seçkin şahsiyetlerin üzerinde durur. Bu kitaptaki amacı; Mevlânâ'dan yaşadığı döneme kadar olan dönemde yaşamış bu şahsiyetlerin hayat hikâyelerinden ziyade ruh ve mânâ dünyaları, zenginlikleri; devlete ve millete yaptıkları hizmetler, eğer sanatkâr iseler sanatlarının hususiyetleri ve sırlarını anlatmaktır (Binark, 2009, s.130).

Eserde, Ayverdi'nin ifadelerinden yola çıkarak, dünden bugüne zenginleşerek ve olgunlaşarak gelen kültürümüzün değer yargıları ve bu değer yargılarının şekillenmesinde büyük payı olan insanlar ele alınmakta ve Ayverdi tarafından yorumlanmaktadır. Burada esas hedef dün, bugün ve yarın arasında fikrî ve mânevî akışın sağlanmasına yollar aramasıdır. İşte bu şahsiyetler, bizlere ve gelecek nesillere ibret ve örnek olacak, ferdi ve millî şahsiyetimizin bu doğrultuda şekillenmesini sağlayacaktır.

1959 yılında Şeb-i Arus Konferansında dile getirdiği üzere; insanoğlunun 700 senedir, Mevlânâ Celâlettin Rumi'yi bir Tanrı mirası gibi özümsemeye çalışmakta olduğu, bir 700 sene daha buna uğraşsa o hazineyi bitiremeyeceğinden başladığı sözlerine dönemin, maddiyatçı felsefesinin etkisiyle kısır ve yoksul kaldığını ifade etmiştir. Burada hedef açıktır. Her eserinde dile getirdiği öze dönüş ve mânânın anlaşılmasıdır. Her devirde ruhsal ihtiyaç ve formasyonlarının başıboş kalıp koy vermelerinin olageldiğini belirten Ayverdi, insanların mânevî ihtiyaçlarının değişmeyeceği, uçurumun kıyasına geldiklerinde daima bir kurtarıcıya sarılmak ihtiyacı lüzum geldiğini lâkin bazen kurtarıcı zannettiğinin sakat ve sahte bir ideoloji olabileceğini söylemiştir. Ayverdi'ye göre Ademoğlu çeşitli fikir ve görüşleri denemekten bıkip usanmaz, cemiyetlere teklif

edilen her yeni felsefi sistem ise ham bir malzeme yığıcı gibidir. Lâkin kütlelerin bununla tatmin olmadığı durumda reçete yine bizden, tarihimizden, bu dönemde coğrafyanın yetiştirdiği büyük âlimlerden gelecektir. Ayverdi'nin bu konuşmayı yaptığı dönemde Mevlevî adını ağza alınmanın bile bir gericilik, büyük bir cehalet kabul edildiği bir dönemdir. Lâkin Ayverdi, Mevlâna ile toplum arasında bir köprü kurulması ve bunun nesillere aktarılması için çaba gösterilmesi gerektiğini söylemiştir. Bundan sonraki kısım da gafletten dönülme ve uykudan uyanmamız durumudur (S. Ayverdi, 1976a, s.12-18). Bundan sonraki hedef olarak da; Türkiye Türklüğünün mayasını tutmak, böylece de yeni bir doğuşa hak kazanmakla mümkün olacaktır.

Ayverdi, *Âbide Şahsiyetleri* yazarken biyografik bir üslûptan ziyade önce şahsiyeti anlatıp, fikirlerini günümüze uyarlamayı tercih eder. Yunus Emre'yi anlattığı bölümden sonra “Yunus Emre ve Bugün” diyerek onun felsefesinden feyz alınması gereken noktaları günümüze taşır. Yunus Emre'yi, Fatih Sultan Mehmet, Bâki, Cezayirli Hasan Paşa, Dede Efendi, Mehmet Akif Ersoy izler ve hakkında çeşitli toplantılardaki konuşmaları ile devam eden kitap son tahlilde dünya gözü ile görüp dinlediği feyz aldığı, takdir ettiği kişileri ⁴ anlatır.

1969 yılında basılan kitap dönemin Kültür Bakanı Rıfki Danişman'ın yazdığı önsöz ile Kültür Bakanlığı tarafından basılmıştır. Rıfki Danişman, önsözde dönemin fikir ve inanç buhranı yaratma gayretleri karşısında millî fikir ve ihtiyaçlarımıza cevap teşkil etmek üzere, millî birlik ve yükselişin hayatî temel davası olarak eserin “Millî Kültür Yayınları” kapsamında basıldığını belirtir.

1969 yılına Türk siyasal hayatı açısından bakıldığında Türkiye çalkantılı bir dönem geçirmektedir. Yılın başında ABD büyükelçisinin makam arabası ODTÜ'de ateşe verilmiş ve ODTÜ öğrenciler tarafından işgal edilmiştir. Şubat ayına gelindiğinde Alparslan Türkeş MHP'nin genel başkanlığına seçilmiş, 16 Şubat 1969 tarihinde İstanbul Taksim Meydanı'nda, 76 gençlik örgütü 6. Filo'yu protesto için toplanmış ve olaylara müdahale sırasında sol görüşlü 2 öğrenci ölmüş, 200 öğrenci de yaralanmıştır. Mart ayına gelindiğinde ise Genelkurmay Başkanı Cemal Turan görevden alınmış

⁴ Zahir Dede, Doktor Halid Şazi Bey, Keşanlı İkbâl Hanım, Safiye Erol, Yahya Kemal, Nihat Sami Banarlı, Nazmi Torfilli, Tevfik İleri, Radoviçli Rûveyde Hanım, Lütfiye Hanımefendi...

yerine Memduh Tağmaç getirilmiştir. Mayıs ayına gelindiğinde İstanbul Üniversitesi öğrenci olayları sebebiyle kapatılmıştır.

Türkiye’de bu olaylar yaşanırken dönemin Kültür Bakanının Ayverdi’nin kitabına yazdığı bu önsöz daha dikkat çekici hale gelmektedir. Önsözde milli kültür ve milli kültüre has değerler bilhassa vurgulanarak milli birliği sağlama noktasında kültür birliğinin en sağlam ve sarsılmaz birlik olduğuna vurgu yapılmıştır.

2.2.6. Deneme

Ayverdi’nin hayatında ve eserlerinde İstanbul apayrı bir yer teşkil eder. Kendisi bir İstanbul aşığıdır. İstanbul’un tabîî güzelliklerinden bağımsız mâneviyatını ve ruhunu benimsemiştir. Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri* kitabının girişinde okuyucuya kitabı şu şekilde tanıtır;

“ İstanbul Geceleri bir roman ya da bir hikâye değildir. En az kırk sene evvelki İstanbul’un şahsiyeti, maddi mânevî hürriyeti, cemiyet hayatı, gelenek ve görenekleri, bilhassa Türk san’atını zirveleştiren umûmî yapısı, zevkleri, meyilleri, hüsrancıları, hataları, meziyetleri, faziletleri, görgüleri, noksanları, hulasa medeniyetinin müzikal tertip ve ahengi, bir edebî tenasübün müsaadesi nispetinde, yer yer, parça parça gösterilmek istenmiştir... Mamafih bu kitap, bir tarih veya bir vesika eseri olmamakla beraber, verilen doküman, sırf hayale değil, gerçek esaslara istinad eder. Ancak, bu geçmiş hayat realitelerinden alınan hüccetleri oturma zemini, fikir ve his muhtevasıyla beslenip mecedilmiş bir edebî kaidedir... Bu kitaptaki eda ve seda, onu yazanla, İstanbul şehrinin bin bir köşesinden sızan müşterek heyecan ve ahengin denkleşmesi ve iştirakçi buyruğudur... Evet, bu kadın İstanbul’u sevmiş, benimsemiş, sevgisini ve ünsiyetini de, şahsi meylinin havasına uyararak gelişi güzel terennüm etmek istemiştir. Hepsi o kadar.” (S. Ayverdi, 1971, s.1-2)

İstanbul Geceleri, Sâmiha Ayverdi’nin İstanbul’a olan sevgisini, İstanbul’u nasıl benimsediğini anlatan; geçmiş günleri nasıl özlediğini, İstanbul’a ait geleneklerimizin zamanla nasıl kaybolup gittiğini hatırlatan İstanbul medeniyetine tutulmuş bir aynadır. Ayverdi için İstanbul, Türklüğün Anadolu’ya; Konya, Bursa ve Edirne’yi merhale merhale aşıp kendisinde karar kılınarak meydana getirilmiş bir medeniyetin zirveye doğru çıkışına ve sonra yavaş yavaş düşüşüne şahit olmuş, bu şahadetinin pek çok örneğini bağrında barındırmış bir beldedir. Yazar gezindiği semtler ile İstanbul’un kalbine inmekte, dünle hesaplaşırken gününün aksayan taraflarına dikkatimizi çekmekte ve geleceğin harcını hazırlamaktadır.

Ayverdi için İstanbul, yalnızca Türk zevkinin, Türk zekâsının meydana getirdiği bir medeniyetin merkezi değil aynı zamanda yine aynı medeniyetin, darmadağın hale getirilişinin ağır yüküyle doludur. Bu bakımından sadece *İstanbul Geceler*' i değil, *İbrahim Efendi Konağı* ve *Boğaziçi'nde Tarih* kitapları da; yükselişteki iman, aşk, heyecan ve gayreti, debdebe ve ihtişamı ile beraber; çözümlüşün ve yıkılışın tembelliği, cehaleti, mirasyediliği ve hoyratlığı, ekmeğin bile bulunamadığı sefaleti ile iç içedir (Yetiş, 1993, sf.43).

İstanbul Geceleri'nde yazar bizi tarihle hesaplaşmaya götürür. Günün muhasebesi ağırdır. Bunu anlatırken de Türk terbiyesini, Türk kültürünü yine mürşidi olduğu Ken'an (Rifâi) Büyükaksoy'un tesiri altında anlatır.

“Geçti... diyorum. Acaba geçen zaman mı, biz miyiz? Hele sıkılmadan, otuz kırk sene evvelki bir tarih için ‘eski zaman’ diyebilmek de hayli gülünç bir hüküm. Evet, bir geçmek, eskimek vâki ise, o zamana değil bize ait. İşte anamın taraveti, baharı da artık bir masal sırasında tekrarlanırken, zamanın bağrında yeni yeni goncalar gene devirlerinin ve seyirlerinin oyununu oynamakta. Mütemadi bir tasfiye, bir veraset ve bir tekâmül hamlesinin müşterek sözleşmesi, gayreti, işbirliği ile işlemekte olan kâinat çarkının içinde bu akıbetten yakasını kurtaran hangi yaratılmış vardır? Taş toprak, nebat hayvan ve insan, hep o çarkın dişleri arasında bir lokmadan başka nedir sanki?”(S. Ayverdi, 1971, s.255)

diyerek bitirir kitabını. Eserin dördüncü baskısının önsözünde yazan Prof. Dr. Ahmed Yüksel Özemre⁵ “...velhasıl bu kitap tasvirleriyle de lisanıyla da her İstanbul dertlisinin derdini arttıracak derecede sehhar (sihirli) bir kitaptır ” (Binark, 2009, s.72) der.

Ayverdi'nin geçmişe dönük olarak özlemi olarak nitelendirebilecek bu satırlar onun geçmişe dönelim arzusundan değildir. Ayverdi asla bir mutaassıp değildir ve taassubun karşısında olduğu kendisi ve onun çevresindekiler tarafından defalarca dile getirilmiştir (*Sâmiha Ayverdi Belgeseli*, 2014, 14'16").

Yahya Kemal'in “kökü mazide olan atiyiz” düşüncesinde belirttiği gibi Ayverdi de geleceğimizi inşa ederken, modernleşme kisvesi altında yaratılan köksüzleştirme harekâtından kurtulmamız gerektiğini savunur. Türk siyasal hayatının da ileriki dönemlerde yaşayacağı parlak günleri ancak geçmişindeki iyi ve köklü geleneklere sahip çıkarak ilerleyebileceğinin üstünde durmaktadır.

⁵ <https://www.ozemre.com/>

2.2.7. Hatırat

Ayverdi elit bir zümreye mensup olması sebebiyle halka hitap edemediği yönünde eleştirilir (*Sâmiha Ayverdi Belgeseli*, 2014, 23'45"). Lâkin bu eleştiri kendisi için yapılmış erken bir değerlendirmedir. Çünkü eserlerine bakıldığında Ayverdi, her ekonomik sınıftan, öğrenim seviyesinden insanı eserlerine konu etmiş, fertlerin halini izah ile toplumun bütününe dair açıklamalar yapmıştır. Emanetin muhâfazası konusunda her ekonomik sınıf mensubunu, uyanıklık veya gaflet halinde, farkındalık veya farkında olmayışla değerlendirmiştir (Güner Zülfikar, F.Cangüzel, 2014, s.27-45). Söz konusu yüksek kültürün anlatıldığı *İbrahim Efendi Konağı* adlı kitabını Sâmiha Ayverdi;

“ Bu kitap ne bir hikâyedir ne masal ne de roman... zamanı, mekanı, vak’aları, şahısları, isimleri hatta vak’aların seyri, sırası ve detaylarının yüzde doksanı ile otantik ve yaşanmış bir devrin, gerçek ve yaşanmış bir tablosu”

olarak değerlendirir ve yeni dönem Türkiye’nin inşasında, bu dönemlere dair doğru işleyişlerin devam etmesi gerektiğini belirtir.

İsmet Binark aynı kitaba Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş sürecinde, askerî, siyasî, içtimâî ve iktisadî olarak Ayverdi’nin bizzat tanık olduğu olayları gelecek nesillere aktarmak amacıyla yazdığını belirtmektedir (Binark, 2009, s.77-80).

Eserde, devrinin parmakla gösterilecek kadar varlıklı ve nüfuzlu simalarından Meclisi Maliye Reisi İbrahim Efendi’nin ve aile çevresinin hususi hayatı kaleme alınırken, Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarını idrak eden Ayverdi, bu dönem için “Acaba rüya mıydı?” diye sormaktadır. Roman ailenin hayatı üzerinden medeniyet tablosunu da çizmiştir (Yüksel, Aysel & Uluant, Zeynep, 2005, s.53-55). Acaba rüya mıydı diye sorarken aslında bunların ne kadar gerçek ve yaşanmış olaylardan müteakip olduğunu vurgulamıştır. Benzer teamülleri temel kabul ederek, zamana göre uyarlanabileceğinin altını çizmiştir.

Aile dramı olduğu kadar bir milletin de dramını anlatan eser, varlık içindeyken yokluğun acısını derinlerde hissedene lâkin yokluktan bir diriliş müjdeleyen bir çevrenin hikâyesidir. Konak eriyip giderken aynı akıbetle bir millet de eriyip gitmiştir. Son devrin siyasî olaylarını tahlil eden yazar, Balkan Harbi'nden sonra birbirini takip eden muharebeleri yaşayan bir insanın gönlünde açtığı yarayla anlatır. İç ve dış sebeplerle Osmanlı Devleti'nin yıkılışını inceler. Roman safhası bitip fikir yazılarına döndüğünde Ayverdi'nin Osmanlı'ya yönelik yapılan kendi tabiriyle acımasız eleştirileri hep bu dönem hayatı üzerinden yorumladığı görülmektedir.

Hatıralarla Başbaşa eseri ile millî eğitim ve kültür meselelerimizin yanı sıra kaybolan yaşama üslubumuz, maziden kopma, bizi biz yapan değer ve güzelliklerden uzaklaşmamız, cemiyetin dertleri dün, bugün ve gelecek penceresinden geçirilerek anlatılmaya çalışılmıştır (Binark, 2009, s.150-152). Ayverdi'nin bu husustaki tespitleri dikkat çekicidir.

“Mazi, akıl danışılacak en doğru sözlü ve tecrübeli dosttur. Şu halde bugün de, kuvvet, şevk ve hayat kaynağımızın kendi öz değerlerimiz olduğunu unutmamak, bizim için bir ölüm kalım mecrası olsa gerek.

Dış tabiat planından başka milletler örnek alınabilir. Fakat kültür ve medeniyet müesseselerine tırpan atarak, yabancı kaynaklardan alınan ilhamla yapılacak hareketler ise millî bir felaket olur. Binâenaleyh kendi coğrafyamız üstünde Türk kalarak devam ve bekâmızı istiyorsak, iç düzenimizi ihya etmek ve kendi kendimizden yüz çevirmemek gerektiğine inanmalıyız.”(S. Ayverdi, 1977b, s.15)

Hatıralarla Başbaşa yazarın Kubbealtı Mecmuası, Havadis Gazetesi ve Türk Kadını Mecmuasında yer alan 45 adet yazının yer aldığı kitap 1957-1976 yıllarına sirayet eder. Eğitim Ayverdi'de çok mühimdir. Ailesine, vatanına, milletine faydalı olmak; onlar için büyük fedakârlıklara katlanmak hep güzel düşünceler olarak dile getirilir. İşte bu dile getirdiklerini canlı örneklerle anlatılmasının tesirinin daha kuvvetli olacağı düşüncesiyle kaleme aldığı yazılarında, eğitim meselelerinin yanı sıra kaybolan yaşayış şekilleri, günlük hayatta karşılaşılan değişik olayların hepsi geçmiş, bugün ve gelecek ekseninde işlenir. Ayverdi'nin hatıratları hep bu minvalde yazılmıştır. Millî meseleler hakkında hep çok dikkatli olmuş, günlük meseleleri de hep yakından takip etmiştir. Balkan Harbinde yaşanmış acı bir hadise “Kuyu”da, Türk'ün Almanya'daki çilesi “Mustafa”da, Estergon ziyaretindeki hissettiği acı “Estergon'da Namaz” da (S. Ayverdi, 1977b, s.36-69-183) anlatır.

Sâmiha Ayverdi, öğrendiği her şeyi hocası Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy'a borçlu olduğunu her fırsatta dile getirir. Bu minvalde bir gün bir ahbabı ile Galatasaray Lisesi'nin önünden geçerken, mürşidinin mektep hatıralarından birini nakleder. Bu sefer can kulağı ile dinleyen ahbabının “yazmalı bunları” demesiyle kaydetmeye başladığı hatıraları arka arkaya sıralanır ve *Rahmet Kapısı* ve *Ne İdik Ne Olduk* isimli eserleri ortaya çıkar. Ayverdi bu eserlerinde mürşidi ile yaptığı sohbetlerin yanı sıra bir günlük edasıyla zihnine işlediği günlük olaylardan çıkardığı dersleri büyük bir titizlikle anlatmaktadır. Müslüman-Türk'ün değişmeyen ve İslam dininin esaslarını ve yüceliğini yaymak için gösterilen gayreti anlamına gelen “İlâ-yı Kelîmetullah” ı Ayverdi'de de değişmez ve yaşadığı her olayda, gezdiği her muhitte hep bu anlayış ile etrafını seyreder, konuşur, gezer. Beşeriyet için kurtuluş sığınağı tevhitir. Batılı kafada bu yoktur ve ancak bunu zihninden çıkarmayan Müslüman-Türk salahiyyete erecektir.

“... Bizi kimler bu hale getirdi diyerek vakit kaybetmemiz yeter artık. Kimler getirdi ise getirdi işte. Belki de kendi kendimize kıymışızdır... İslahat dedik, inkılâp dedik ve bu hesapsız ters adımlar adına, bin yılımızın kafasını kopardık... Ölüler dirilmez. Ancak zürriyetlerinde yaşarlar...”(S. Ayverdi, 1985b, s.6)

Sebeup sonuç Ayverdi'ye göre ortadadır. Yüksek tarih, kùltür ve dil bilinci en önemli anahtardır. Buradan hareketle maârif sistemi de nasibini alır.

“Zavallı [öğrenci çocuklar] daha eline kalem kitap alırken mefahir olarak Etiler, Sümerler, Hititler gibi uydurma ataların ağırlığı altında ezilmiş, Selçuklu ve Osmanlı'yı tanıma fırsatı bulamamış, bereket versin ki İstiklal Savaşı'na yabancı bırakılmamıştır.”(S. Ayverdi, 1985b, s.9)

Bağ Bozumu'nda baharla birlikte yeniden uyanan doğadan aldığı metafor ile Osmanlı Türklüğü 'nün uyanışını anlatır.

“...Çok değil, bir asırdan daha az bir zaman evvel, bir kervana katılan ya da heybesini omuzlayıp atına binen adam, Galiçya'dan Dalmaçya sahillerine, Kafkasya'dan Suriye, Lübnan, Hicaz ve Yemen'e... Bir başka baştan Mısır, Tunus, Cezayir, Fas ve Trablusgarp'a kadar hiçbir devletin kontrolünden geçmeden ve polisine hesap verip, pasaport almadan gidip gelebilirdi. Amma, bağ bozumu mevsimi gelip salkımlar bir bir ana kütükten kesilerek vatanın reng-i ruhsarı solar olunca ba's-i bâde'l-mevt gününün baharını beklemek, beklerken de rüzgârların, yağmurların, karların şiddet ve zahmetine katlanmak gerektiğine inanarak bağcının bağının üstüne titremesi, çapalaması, ilaçlayıp ayıklaması ve böylece bir yeni uyanışa hazırlaması lüzumu nasıl inkâr olunur?”(S. Ayverdi, 1987, s.8)

Ayverdi, kùltür meseleleri ve medeniyet eksenli meydana gelen krizlerin; eskinin yıkılmasına karşılık eskiden ilham alınan yeninin koyulamayışından kaynaklandığı üzerinde sıklıkla durmuştur. Hatıralarında da kendini mazinin güzelliklerine hapsedmez;

bildiği bu güzellikleri bugüne taşımaya gayret eder. Asıl önemli olan; geleceği, o geçmişin üzerine inşa edebilmektir.

Hatıra kitaplarının bir devri ve o devirde meydana gelmiş olayların iç yüzünü daha iyi tahlil edebilmeye imkân veren bir tarafı vardır. Ayverdi de özellikle hatıralarında daha samimi ve gerçekçi bir dil kullanmıştır. Kaleme aldığı hatıralar hem siyasî, hem de kültür ve medeniyet tarihimiz bakımından önem taşımaktadır. Esasen Ayverdi'nin bu eserlerindeki hikâye tadındaki hatıraları klasik hatıra geleneğinden farklıdır. Çünkü onun anlattıklarının hemen pek çoğu kendi hatırası değildir. Kendisine ait hatıraları naklederken, başından geçen bir hadiseyi anlatmak gayesi gütmaz. Dolayısıyla hatıralarındaki merkez şahıs kendisi değildir (Yetiş, 1993, s.72). Ayverdi, başkalarına ibret olacak, kişisel ve millî karakteri geliştirecek, imanın kuvvetlenmesini temin edecek bir olayı ya hikâye haline getirir ya da hatırat olarak verir. Buradaki amacı yaşanmış bir olay üzerinden okuyucuyu yakalamak ve onunla doğrudan gönül bağı kurmak istemesidir.

2.2.8. Kültür, Medeniyet ve Tarih

Kültür, medeniyet ve tarih bilinci Ayverdi'nin zihnindekileri aktarmaya çalıştığı en önemli meselelerdir. Kültürü ve medeniyeti özellikle başka coğrafyalarda arayan yazar ve düşünörlere ellerindeki cevheri her yazısında göstermeye çalışır. Tarih şuuruyla, kendi kültür ve medeniyetine sahip çıkabilen devletlerin ilerleyebileceğini savunur. Bu kaygılarla yazdığı *Boğaziçi'nde Tarih* kitabının önsözünde Ayverdi okuyucularına şöyle seslenir.

“Bu kitap, bir Boğaziçi tarihi değildir. Belki Türk idare ve tarihindeki Boğaziçi'nin hafızasından alınmış bazı çizgilerden ibarettir... Bu çeşniyi de geçmişin bir armağanı olarak geleceğe bırakabilmek, bizim için ödenmez bir borcun ve mes'ud bir vazifenin kendisidir.”(S. Ayverdi, 1976b, s.1)

Eserde mazi, bugün ve gelecek iç içe anlatılmıştır. Kültür yozlaşması sebebiyle içine düştüğümüz buhranı, eskinin yıkılması neticesinde yerine bir yeniyi koyamayışımızı anlatır. Kitap melankolik öğelerden ziyade, tarih bir “tecrübeli dost” olarak nitelendirip, geçmişten alınacak feyz ile geleceği o geçmiş üzerine inşa etmemiz gerektiğine vurgu yapar (Binark, 2009, s.96).

Ayverdi, tarih konusunda kendine has görüşleri olan, bunu mânevî dünyası ile zenginleştirmiş, eski medeniyeti çok iyi tanıyan ve bunu genç nesillere aktarmak çabasında olan bir edebiyatçıdır. *Boğaziçi'nde Tarih* kitabı ile de Türklerin İstanbul'u nasıl Türkleştirdiği, Boğaziçi'ne nasıl damgasını vurduğunu anlatmaktadır. Yazar tarihi anlatırken aslında bugüne dem vurur (Yüksel, Aysel & Uluant, Zeynep, 2005, s.55-56) ve kaybolmakta olduğunu düşündüğü tarih bilincini ve millî şuurunu yeni nesillere aktarmak ve toplumun yeniden kendine güvenini ve saygısını kazanabilmesi için çabalar.

Misyonerlik Karşısında Türkiye, yazarın çok hususi bir tarafını ortaya çıkarmaktadır. Ayverdi Türkiye'deki Hristiyan misyonerlik propaganda faaliyetlerinden rahatsızdır ancak bu propaganda ile mücadele için kendi devri itibariyle ortaya konmuş eserler yok denecek kadar azdır. Ayverdi misyonerlik ile mücadeleyi bir iman vazifesi olarak görür ve misyonerlerle senelerce mektuplaşır. Bahsi geçen mektuplardan derlenen bu kitapta; Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki kayıplarında, Batılı devletlerin bu bölgelerde yaptıkları mezhep propagandalarının payının büyük olduğunu açığa çıkarır ve Hristiyanlık propagandasının bu topraklarda uzun bir geçmişe sahip olduğunu gösterir. Türk insanının daima uyanık olmasına hizmette bulunmak için kaleme aldığı mektuplarında, İslam dünyası ile Hristiyan dünyasının farklarının tespitinin yanı sıra, müntesiplerinin dinsizlikle mücadele etmelerinin önemini vurgulamaktadır. Ayverdi'nin bu eseri; toplumu hiç olmadığı kadar hızlı girdiği Batı medeniyeti dairesinde bekleyen tehlikelerden haberli kılmak, toplum ve toplumdaki yerleşik inançlar üzerinde oynanmak istenen oyunlar karşısında hazırlıklı olmayı amaçlamaktadır (Yetiş, 1993, s.52).

Başlangıçta “herkesin dini kendine” felsefesinden hareket eden Ayverdi, misyonerlerin bu çalışmalarına daha fazla kayıtsız kalamaz ve son mektubunu şu sözlerle bitirir;

“ Hazreti İsa'yı ‘Allah’ım ve kurtarıcım’ olarak ebediyen kabul etmeyeceğime göre, benimle uğraşmanız beyhudedir. Bir kul olan Peygamber’e Allah diyecek kadar safdil değilim. Ben Allah’ın kulu ve Hazreti Muhammed’in ümmetiyim. İki dünyada da Allah’ım beni İslam’ın şerefinden mahrum etmesin ve siz üçlük’te kalan Hristiyanları da Kur’an’ın nuru ile nurlandırın.” (Yüksel, Aysel & Uluant, Zeynep, 2005, s.57)

Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri, Ayverdi'nin tamamen tarih sahnesine inerek kaleme aldığı eseridir. Kitapta yüzyıllar boyunca çatışmalar yaşadığımız Ruslarla olan ilişkilerimiz kronolojik sırayla ele alınmıştır. Kitap 1970 yılında yayımlanmıştır. Bu dönem Türkiye'de yaşanan siyasî ve politik mücadelede, Türk insanına bazı tarihî gerçekleri hatırlatmak maksadıyla kaleme alınmıştır. Ayverdi kitaba şöyle başlar;

“Asırlardır arkasından gelen ve Rus politikasının iliklerine kadar işlemiş bir Moskof emperyalizmi vardır. Çarlık devrinde bu istila müstemlekecilik siyaseti, su üstünde bir gerçektir. Ne çare ki Bolşevik ihtilâlden sonra daha da kızışan ve dünyayı kana boyayan emperyalist hamleler, bir enternasyonalcilik taktiğinin siperi arkasına gizlenmek suretiyle gerçek çehresini saklamayı bildi.”(S. Ayverdi, 1970, s.102)

Bu satırlarla Rusya hakkındaki tutumunu ortaya koymaktadır. Aslında Ayverdi'nin bu kitaptaki asıl gayesi komünizme yönelen Türk gençlerine tarihî olaylardan örnek vererek Rusya'nın ve politik ideallerinin yazara göre gerçek yüzünü anlatma çabasıdır. Yine kitapta şu bölüm dikkat çekicidir.

“Biz Türkler, bu hastalığın kökünü dünyadan kazımaya muktedir değiliz. Ancak komünizm illetine karşı çocuklarımıza muafiyet aşısı vuracak iktidara pekâlâ da sahibiz. Bu aşı ise, gerçek dil, gerçek tarih, gerçek iman ile millî bünyeyi şuûrlandırıp aydınlatmak ve kökünü kuruttuğumuz millî ve hamasi heyecanı yeniden uyandırmakla mümkündür.”(S. Ayverdi, 1970, s.103)

Ayverdi tarihî gerçeklikleri kaleme alırken bir yandan da çözüm yollarını da verir. Ayverdi'ye göre çözüm, kurtuluş yine bizdedir.

“Ya koskoca tarihimiz, şerefli mazimiz, millî iftiharlarımız ne olmuştur? Hepsi düşman kurşunlarına hedef olarak arka arkaya yıkılıp giderken üstümüze çöken bu gaflet neden? Neden kendimize gelip geçmişi olmayan, halini boşa telef eden, geleceğine ümit bağlamayan bozuk düzen bir cemiyet olmaktan kurtulamıyoruz?”(Binark, 2009, s.105)

diye sorar. Ayverdi'ye göre gençlerin içine düştüğü bu durumun sebebi biraz da toplumdur. Burada yurttan esen sol rüzgârın da etkisiyle, Ayverdi'nin tabiriyle bu rüzgâra kapılan gençlerin yurt dışında gerçekleştirdiği faaliyetleri eleştirir ve bunun müsebbibi olarak devletin maârif sistemini görür.

“Bu itibarla gençliği, o körpe ve masum nesilleri mazilerinden koparıp heyecan ve hamaset yataklarını boş sahalarda halinde, tehlikeli ideolojilere açık bırakanları suçlamamak imkânsızdır... Onun içindir, münevveri delâlete sürükleyen, saf ve masum kalabalıkları kendi vatanlarına ihanete götüren gafil ve satılmışların

hatalarına parmak değdirirken, yalnız tenkidde kalmayıp bütün bu ikazları iyi niyete dayanan bir istikamette realize etmek, değerlendirmek icap eder.”(S. Ayverdi, 1970, s.106)

Ayverdi’ye göre mesele çok sarihtir. Büyük menfaatlerin hedeflerinde her zaman din, dil ve tarih gibi temel kıymetler vardır. Burada zayıyatı önlemek ya da gidermek yine münevvere düşmektedir. Lâkin bu münevver memleketine, dinine ve ikbaline kendi kültür değerleri açısından sahip çıkan münevverdir.

“Her memleketin münevveri, o memleketin tarihî ve içtimâî değerlerinin birer portörüdür, ki bu üstün zümre taşıdıkları kıymetleri halk tabakalarına nakletmekle mükelleftirler... Zira Türkiye’de münevverlik alameti, tarihe, dile, dine karşı cephe almak suretiyle tecelli etmek dalâletine demir atıp kalmıştır. Öyle zannediyoruz ki, yabancı ve tehlikeli ideolojilerin pençesine düşmüş bu sahte münevverler kütlesi, elele vermiş bir dil, din ve tarih şuurunun bir ağızdan bağırışını duyurmak zamanı gelmiş hatta geçmiş bulunuyor. Evet, bu millî benliğinden ölmüş zavallı kütleye, İsrail Suru gibi: ‘Diril, kalk!’ demek vaktidir. Ta ki canlanıp, dağarcığını millî değerlerle dolduracak bu aydın kütle, halk arasına karışan, halk tabakalarını uyandırmakla vazifelenmeyi borç bilecek bir anlayışa vasıl olsun...”(S. Ayverdi, 1970, s.106)

Yazar bu eserin şematik çatısını kurarken, kılıçların ve kalkanların peşi sıra yürümeyi arka planda bırakmıştır. Ayverdi’nin gayesi, Rus komşuluğu muvacehesinde jeo-politik ve etnik sebeplerden doğmuş olan Türk-Rus mücadelesinin bir sentezini yapmaktır. Asırlardır Rus yumruğundan yenilen sillelerin sebeplerini bilerek ve o dönemde Rus hayranı olmanın bağrımızda açtığı yaraları sarma ve onarma yoluna gitmeyi tavsiye etmektedir (Binark, 2009, s.107). Ayverdi’nin bu kitabı yazmasının amacı gençleri komünizm kisvesi altında hareket eden Rus emperyalizmine karşı uyarmaktır. Rusların bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu’nu, 1970li yıllara geldiğinde ise Türkiye Türklüğünü dünya haritasından silme politikalarını gün yüzüne çıkarmaya çalışır.

Ayverdi’nin diğer bir eseri olan *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları* bir kültür ve medeniyet tarihi çalışması özelliği taşımaktadır. Yazar eserini takdim ederken, kitabının bir tarih, ilim ve kaynak eseri olmaktan çok, ilmin belirli sınırlarına hapsolmayan, hatta onları zorlayan bir fikir kitabı olduğunu söylemektedir. Kitap, Selçuklu ve Osmanlı döneminin dünya tarihi içerisindeki medeni ve toplumsal değerlerini tespit etmeyi amaçlamıştır. Dünyada insanı merkeze alan tek medeniyet olduğu iddiasıyla yazar Müslüman Türk medeniyetinin insana hizmeti esas aldığını söyler. Kendisine göre hak için halka hizmet prensibi de buradan gelmektedir. İnsanlar için çalışmayı bir ibadet

kabul edip, her insana iyilik ile muamele etmenin, vatan ve milletin menfaatini birinci planda tutan diğer prensipleri de barındırdığını ifade eder.

Ayverdi bu kitap içerisinde padişahlar ve devirlerini incelerken dönem olayları ve savaşlardan ziyade dönemin öne çıkan idealist fikirleri hakkında konuşur. Ayverdi'ye göre; Selçuklu Devleti'nin ardından kurulan Osmanlı İmparatorluğu'nun kurduğu medeniyet insanı merkeze almıştır. Tarih sahnesinde yer alan diğer devletler insanı istismar ederek tarih sahnesinde yer alırken bir Müslüman ve Türk medeniyeti kuran Selçuklu ve Osmanlı Devletleri insana hizmeti esas almış; karşısındaki kim olursa olsun "Hak için halka hizmet" prensibinden vazgeçmemiştir. Doğal olarak bu durum vatan ve millet menfaatini birinci planda tutan diğer prensiplerle de beslenir. Devlet adamlarının devlet ve millet için yaptığı iş ve çalışmalarda, herhangi bir karşılık beklemeden, sırf Allah için, Allah yolunda karşılıksız hizmet etmek olarak tanımladığı "fisebilillah" ilkesine göre çalışmalıdır kanaatini eserinde vurgulamıştır. Bu minvalde eserinde mimar, hattat, şair vb. bireysel işlerden, devlet ve millet adına yapılan işlere kadar, vatan topraklarında icra edilen her çalışmanın, her işin özünde ebedilik noktası bulunmuş ve ortaya konan eserlerin kalıcılığı "devlet-i ebed-müddet" şeklinde özetlenmiştir (Yetiş, 1993, s.56).

Ayverdi'ye göre devletin topraklarını genişletmek amacıyla yaptığı fetihlerde, Müslüman Türk istilacı gibi davranmamış, gittiği her yere adalet, insanlık, refah ve mutluluk götürmüştür. Mevcut durumda Müslüman Türklerin de istilacı olduğu propagandası Ayverdi'ye göre 19. Yüzyıl emperyalist devlet politikalarının sonucudur. İşte bu saik ile *Türk Tarihindeki Osmanlı Asırları*, Selçuklu ve Osmanlı'nın fetih ruhundaki prensibi hatırlatma ihtiyacı duymuş ve *Îlâ-yı Kelîmetullah*'ı Müslüman Türk'ün kıvılcığı olarak tasvir edilmiştir.

Ayverdi'ye göre, Selçuklu ve Osmanlı devirleri kitabın yazıldığı tarihte henüz araştırılmamış daha da ötesi anlaşılammıştır. Bilim insanlarının parça parça keşfettiği gerçekler bilimsel vesikacılık sınırları içerisinde kaybolup gitmiş, halka sirayet edememiştir. Ayverdi'nin bu kitabındaki ana amacının Türk insanının kendinden kaçışı ve mazideki kökleriyle barışamaması sonucunda özgüvensiz bir savruluşa bir dur demek olduğu anlaşılmaktadır. Bu prensipten hareketle yazılan kitapta kültür ve Türk

tarihinin en üst düzeye ulaştığı Osmanlı medeniyetini anlatır, medeniyeti yıkan şer kuvvetler üzerinde durur ve zamanında insanlığa barış ve huzur aşıl原因an bu medeniyetin kaybıyla da bu huzurun kaçtığını ifade eder. Bu yönüyle yalnızca bir Türk medeniyeti olarak değil, insanlığın ihtiyaç duyduğu temel ilke ve değerlerin savunucusu olarak da bu medeniyete ihtiyaç olduğunu savunur.

Ayverdi'nin bu minvalde yazılmış bir diğer eseri *Türkiye'nin Ermeni Meselesi* 'dir. 1976 yılında basılan kitabın yazarı olarak, 27 Ocak 1973 tarihinde Los Angeles'te bir Ermeni tarafından şehit edilen Konsolos Yardımcısı Bahadır Demir'in annesi "Neşide Kerem Demir" gösterilmiştir. Hâlbuki kitabın yazarı Sâmiha Ayverdi'dir. Gazeteci-yazar Ergun Göze olayı şöyle anlatır;

“ Amerika'da ilk Türk diplomatlarına kurşun sıktıkları vakit sanırım kurşunu bağına yemiş gibi sadece o sarsıldı... Bütün Hariciyemiz uyurlarken ve kurşuna rağmen uyanmamaya gayret ederken o şunu düşünüyordu: Buna karşı ne yapmalı?... Ne yapılabilirdi?... Devlet bir şey yapmıyor, amma ya fertler? Fert olarak ne yapmalı idi?... Bir gün beni, çağırdı. Ne yapacağını bulmuş ve epeyce de yol almıştı. Amerika efkârına bu işi bir kadının, bir annenin ağzından anlatmak gerekti. Kendisini öldürülen Konsolos Bahadır Demir'in annesinin yerine koydu ve 'ben oğlumu öldüren Ermeni gibi intikam duygusu içinde bir insan olsaydım, bir tabanca alır onu da ben gebertirdim. Ve sizin jürileriniz de beni serbest bırakırdı. Amma ben Türk'üm, ben Müslüman'ım. Benim dinimde oç alma yoktur, adalet vardır. Onun için şimdi size bu Ermeni iddiasının iç yüzünü anlatacağım' diye bir giriş yazısı hazırlamıştı.

Propaganda tekniği bakımından harika bir buluştu... Amma o bununla kalmamış, Bahadır Demir merhumun annesini de bulmuş ve onu bir kitap yazmağa teşvik etmişti. Fakat yaralı annenin, böyle bir şey yapacak hali yoktu.

Bunun üzerine beraber yaralı annenin evine gittik. Karlı bir günde Emirgân'daki evine giderek Neşide Demir Hanımefendi'nin hazırlanacak böyle bir kitap için yardımını ve ismini rica ettik... Yaralı ana şehit oğlu hayrına hastahâne yaptırıyordu. Böyle bir teşebbüsü memnuniyetle karşıladı, mânevî desteğini ve ismini verdi..." (Göze, 2005, s.128)

Ermeni meselesini konjonktürel bir konu olarak görmeyip, dost ve düşman devletlerce iç ve dış politika malzemesi yapılarak çeşitli dönemlerde gündemdeki yerini muhâfaza ederek Türkiye'nin önüne koyulacağını o günden hesap eden Ayverdi; "Bir Müslüman-Türk olarak, gerçekleri ortaya koyup dünyanın karşısına yalansız, hilesiz, tertemiz ve lekesiz bir yürekle çıkmak da şerefli bir vasıftır." der. Kitabın amacı; Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı Devleti'nin kendilerine soykırım uyguladığı konusundaki asılsız iddialarına destek arayan ve Türkiye aleyhine faaliyet yürüten Ermenilerin bu çabalarına karşılık, dünya kamuoyunu tarihi hakikatlerle aydınlatmak ve Ermeni meselesinin içyüzünü bütün açıklığı ile ortaya koymaktır (S. Ayverdi, 2014b, s.77).

1977 yılına gelindiğinde Ayverdi'nin sesinin biraz daha celâlli çıktığı dönemlere girilmiş bulunmaktadır. *Kölelikten Efendiliğe* adlı kitabının yayımlandığı bu yıllarda, kitabın önsözünde “Bu risale, İslam’la şereflenmiş her Müslüman milletin kitabıdır ve İlä-yı Kelîmetullah’a davettir.” diyerek, bir yıl önceki (1976) İslam Kongresi’ni eleştirerek başlar. Genel havanın politikanın yakasından kurtulamadığından dem vurarak İslam Birliği’nin siyaset mazgalından kurtulamadığı müddetçe hedefe ulaşmasının beklenemeyeceğinin altını çizer. Siyaset mekanizmasından hareketle kendisi hakkında ne düşüneceklere cevabını;

“ Her yer Allah’ın huzurudur. O’na aşikâr olmayan hiçbir şey yoktur. İşte bu satırları yazan da, hayatı boyunca, vatan ve iman yolunda, maddi mânevî herhangi bir menfaat gözetmeden, İslam’a ve Türk’e, takati ölçüsünde hizmet eylemeyi cihat kabul etmiş bulunuyor. Allah’ın şahit olduğu bu gerçeğe, vatandaşı olan olmayan dindaşlarının inanıp inanmamaları, zihni ve derûnî kıstaslara bırakılmıştır.”(S. Ayverdi, 2009, s.15)

diyerek verir. Ayverdi'nin, yayımladığı bu risale; bir fantezi, bir iddia, bir heves ve aceleye gelmiş bir kararla yazılmamış olup bilakis İslam âleminin garipliği ve dünyada horlanması üzerine uzun yıllardır duyulan ıstırabın bir dışa vurumu olarak değerlendirilmelidir. Bu eser, İngilizce, Arapça ve Urduca’ya çevrilerek dünyanın dört bir yanındaki Müslüman devlet başkanlarına gönderilir. Ürdün ve Maldiv Cumhuriyeti’nden cevaplar da alınır (S. Ayverdi, 2009, s.7). Ayverdi yazdığı bu risale ile İslam’ın hakikatlerinden uzaklaşıp taassup haline gelmiş halini eleştirir ve bu hususta tüm dünyayı uyarmaya gayret eder. Bir reaksiyon insanı olarak İslam’ın yanlış yorumlanması ve uygulanması konusunda uyarılarda bulunur. Cihat anlayışının keyfiyetinden ısrarla kaçınarak İslam’ın bir propaganda aracı veya daha o tarihlerde ileriye dönük olarak terörist faaliyetlerin mesnedi olarak nitelendirilmesi onun karşısında durduğu husustur.

2.2.9. Gezi Yazısı

Sâmiha Ayverdi, çalışma ve dinlenme hayatında kuramadığı denge neticesinde bir süre diplopi (çift görme) ve baş ağrısı şikâyetleri ile doktorlarının tavsiyesiyle biraz olsun dünya meselelerinden uzaklaşması ümidiyle yurt dışına ağabeyi Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Balkanlar’daki Türk mimarisini incelemek üzere tertiplemediği seyahatlere katılır. Bunun dışında kendi dostlarının ikamet ettiği Avrupa ülkelerine seyahatlere

gider. *Yeryüzünde Birkaç Adım* adlı eseri, Ayverdi'nin 1969-1980 yılları arasında Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Macaristan, Fransa, İtalya, İsviçre, Almanya, Avusturya, İngiltere, Fransa ve İspanya seyahatlerinden derlediği notlardan oluşmaktadır

Ancak Ayverdi, olağan bir gezi kitabı yazmaktan ziyade, genel eğilimi dolayısıyla şaşırtmayacak şekilde gördüklerini yine tarih ve medeniyet süzgecinden geçirerek anlatmaya çalışır. Londra seyahatinde 16. ve 17. asırlarda Türk tacirlerin Londra yöneticileri tarafından nasıl itibar gördüklerini anlatırken söz Osmanlı İmparatorluğu'na ve Tanzimat Fermanı'na gelir.

“Tanzimat, bir medeniyet değiştirme hareketiydi. Bu inkılapla neyi satıyor ve yerine ne alıyorduk? Silkeleyip attığımız neydi? Görünüşe bakılırsa bu Türk-İslam sentezi idi. Ya bu bahâ (paha) biçilmez değerleri bir pula harcarken, değış tokuş ederek talip olduğumuz kıymetlerin, Türk'ü gelmişinden geçmişinden edecek katı bir maddecilik olduğunu biliyor muyduk?

Bütün inkılaplar gibi, Tanzimat da kâğıt üstünde kalamazdı. Kalmadı da. Memleket, fikriyat ve hayatına şamil tesirleri, başlangıçta pek hissedilemedi ise de, bu yabancı köklerden meydana getirilmiş ilacın üstündeki şeker tabakası sıyrıldıktan sonra, şifa vadeden adına benzemeyen bir uyuşturucu ve sömürücü tadı olduğu meydana çıktı.” (Ayverdi, 2018, s.43)

Ayverdi, gördüğü, duyduğu her şeyi memleketi için nasıl faydalı hale getireceği, evireceği üzerinden düşünür. Bu anlamda “öze” dönmek her eserinde, bir vesile vurguladığı bir durumdur. Tarihimize bakalım, ondan feyz alalım, bize dayatılan düşünce sistemlerinden vaz geçip, yâd ellerde selamet ve saadet aramaktan vaz geçelim der. Ayverdi'ye göre Tanzimat'ın yarattığı tahribat ortadadır. Bunu şu şekilde ifade eder;

“Tanzimat, Türk'ün tarihî devamının ve bekâ zincirinin yekpareliğini, yediden yetmiş, kütleleri lehimleyen müşterek inanç unsurunu zedelemiştir. Bu tahribattan, ne yazık ki aile müessesesi dahi masun kalamamış ve can evine düşen kurt da, memleketin bu en küçük fakat en sağlam hücrelerini için için kemirir olmuştur.” (Ayverdi, 2018, s.45)

Ayverdi'ye göre, mûsikî, edebiyat, mimari ve tarih de bu tahribattan nasibini almıştır. Dinlenmek üzere gittiği bu seyahatler hakkında; “Bu nasıl bir dinlenme seyahati? Yürek yanıgım hiç yanımdan ayrılmıyor. Kıyabilsem ‘dur biraz!’ diyeceğim.”(S. Ayverdi, 2018, s.46) diye serzenişte bulunan Ayverdi, reçete olarak imanla vatani yekvücut kılmayı gösterir.

Seyahatinin başlamasıyla tutmaya başladığı notlarında, gördüklerini daima tarih süzgecinden geçirir. Türk'ün geçmişten günümüze meselelerine eğilen, özellikle Balkanlar seyahatinde, ticaret hayatımızdan turizm politikamıza, şehirciliğimize kadar pek çok konuda bir iç muhasebeye girişir. Dolayısıyla sanki rahatsızlığı sebebiyle seyahate çıkmış değil de olayları yerinde inceleyen, tarihimizi ve günümüzü yerinde irdeleyen bir araştırmacı çıkar karşımıza.

Memleket meselelerini gittiği her yere götüren Ayverdi, söylem ve yazılarının odak noktasında hep tarih ve iman şuurunu koyar. Batı ve Hristiyan dünyası ile ilişkilerimizi değerlendirir. Batı hayranlığına rastlamadığımız bu yazılarında, batılıların tarihî eserlere gösterdikleri ilgi ve ihtimam ile bizim kayıtsızlığımızı mukayese etmekten de geri durmaz (Yetiş, 1993, s.67).

Ayverdi'nin gezi yazıları, bizi gezdiği yerlere değil, mazimizle hesaplaşmaya, günümüzün meselelerini maziden ilham alarak bakmaya götürür. Batı dünyasının kendi değerleri hakkında gösterdikleri hassasiyetleri, bizim kendi varlıklarımızla ilgili olarak göstermeyişimizi sebep olduğu zararı anlatmaya çalışır.

2.2.10. Mülâkat

Mülâkatlar, Ayverdi'yi ziyarete gelen kişilerle yaptığı sohbetlerden tutulmuş notlardan oluşmuştur. Ziyarete gelenlerin büyük bir çoğunluğu Ayverdi'yi romanlarından tanıyarak gelmiştir. Romanlarını yazdığı dönemde tasavvuf ve dini konular hakkında yazan nadide yazarlardan birisi olarak, kitap haline getirilen bu sohbetlerde asıl gaye Ayverdi'nin şahsi hususiyetlerine dair ipuçları barındırmasıdır. Ziyaretçilerinden biri olan Necip Fazıl Kısakürek, Ayverdi'yi münzevi olmakla itham eder. Ayverdi;

“Ben münzevi değilim ki... Hem prensip olarak inzivadan da pek hoşlanmam da... Eğer bir tecerrüt lazımsa, bunu kesret dalgalarının çalkantısı ortasında yapmak da mümkündür.”
(Ayverdi, 2015, s.105-106)

ifadesini kullanarak hayattaki görevini kendi iş dünyasının kişisel havası üzerine kurmuş olduğunu ve bunun da kendisi için yeterli geldiğini belirtmiştir. Kitap başından sonuna tasavvuf felsefesi ile yapılan sohbetleri içermekte, Müslümanlığın şekilsel

unsurlarını soyutlayarak mânevî dünyanın zenginleşmesi, bunu ifâ ederken de içinde bulunan dünyanın arzu, emel ve hasletlerinden bağımsız değil bizzat tüm bunların içerisindeyken, Allah'ı zikretme üzerinedir. “Müslümanlığın esası ahlâktır” felsefesinden hareketle Ayverdi kitapları ya da ahbapları vasıtasıyla onu tanımak isteyen ziyaretçileri ile yaptığı sohbetler hep bu eksen üzerindedir.

2.2.11. Günlük

Sâmiha Ayverdi'nin yukarıda sayılan tüm eserleri arasında, farklılık gösteren tek eseri *Sinan'ın Günlüğü*'dür. Torunu Sinan Uluant'ın doğmasıyla birlikte yazmaya başlar. Üç ayrı defterden oluşan bu günlük Sinan Uluant'ın söylediği ilk kelimeler, emeklemesi, yürümesi gibi hususlar ile birlikte o yaş çocukların yaptığı davranışlar not edilmiştir. Kitabın satır aralarında da bir çocuğun yetiştirilmesinde aile içinde ve toplum hayatı içerisinde dikkat edilmesi gereken hususlar mevcuttur. Mart 1953 tarihli yazdığı : “Masal yerine, şifâhî tarih kültürü kaim olmaya başladı. ‘Fatih’in babası kimdi?’ deyince, ‘Sultan Murad’ diyor. ‘Hocası kimdi?’ deyince de ‘Molla Gürani’ demeyi unutmuyor” (S. Uluant, 2015, s.15) cümleleri, henüz iki yaşında olan torununa dair yazdıklarının Sinan Uluant nezdinde tüm ebeveynlere bir kılavuz olmasını amaçladığı anlaşılmaktadır.

Ayverdi'nin eserlerine baktığımızda, Müslümanlık ile ilgili olarak ibadetler dâhil her hangi bir şekil unsuruna özellikle değindiği görülmemekte, sürekli olarak dinin ahlâk ve edep boyutlarına dikkat çekmekte olduğu net biçimde fark edilmektedir. Gündelik hayatından pek çok anekdot bulduğumuz bu eserinde : “Haydi amin amin yapalım diye seccadeyi yaydı. Ben de yerde ve karşısında oturuyordum. Herhalde surete karşı namaz kılınmayacağını öğrenmiş olmalı ki: ‘Önüden geçilmez’ dedi” (S. Uluant, 2015, s.15) şeklinde nadiren ibadetlere yönelik verdiği örneklerde dahi esas amacının din üzerine verilen ilk eğitimin ailede başladığını anlatmaya çalışmak olduğu görülmektedir.

2.2.12. Mektuplar

Mektuplar Ayverdi'nin hayatında önemli bir rol oynar. Kendisine mektup vasıtasıyla sorulan sorulara bazen yazdığı bir kitabı veya kendi makalesini veya başkalarının

yazdığı ve hoşuna giden yine kitap ve makaleleri ilişitirerek cevap verir. Dönemin şartları göz önüne alındığında kendisine İstanbul içi dâhil olmak üzere, onunla bir şekilde tanışmış, hemhâl olmuş kişilerin yazdığı mektuplara da titizlikle cevap yazar. İleriki zamanlarında “Sır Kâtibim” olarak dillendireceği Aysel Yüksel mektuplar için aşağıdaki tanımlamayı yapar.

“Mektuplar insanlarda gönül ve fikir birliği uyandıran, birbirlerine yaklaşmalarını, birbirlerini anlamalarını ve bilgi ve duyuş alış verişinde bulunmalarını, haberleşmelerini sağlayan bir edebî tür olmakla beraber, ne yazık ki günümüzde internet ve mobil haberleşme sisteminin gölgesinde kalmış ve eski ehemmiyetini kaybetmiş görünmektedir.

Hâlbuki ilim, fikir, kültür, sanat ve iman adamlarının karşılıklı duygu, düşünce ve bilgilerini, sanat anlayışlarını birbirlerine aktardıkları hatta münakaşasını yaptıkları, şahit oldukları veya içinde yaşadıklarını mühim hadiseleri anlattıkları bu mektuplar, kültürümüzün, maddi ve mânevî değerlerimizin anahtar vesikalarıdır.”(S. Ayverdi & Dengiz, 2015, s.5)

Mektuplaşmayı romanlarında da sıklıkla kullanır. Ayverdi’nin yazdığı kitaplar incelediğinde, *Yaşayan Ölü* (1942) romanının kahramanları Leyla ve Seniye’nin mektuplaşmaları üzerinden insanların kötülük, kıskançlık, kin, intikam vb. taraflarını yenerek beşerlikten insanlığa yükselmesini yani ölmeden evvel ölme prensibiyle “yaşayan ölü” olma yolundaki serüvenlerini içerir.

1954 senesinde, Giresun Cezaevi’nde bir gencin, bir arkadaşının okuması üzerine kendisine verdiği *Yaşayan Ölü* kitabını okumasının ardından, kaleme kâğıda sarılarak Ayverdi’ye yazdığı mektuba cevaben, bu hiç tanımadığı gence “... memleketin her tarafından mektup alırım. On beş seneden beri de yazı yazarım.” (S. Ayverdi & Güneri, 2017, s.9-10) der. Buradan da anlaşılacağı üzere Sâmiha Ayverdi kendisine gelen mektupları daima cevaplamıştır. Yine bir mektubunda bu hususiyetini;

“Mektuba cevap vermemek, selâm verenin selâmını almamaktır, diyen müşidimin emri gereğince, uzak yakın her taraftan gelen mektuplara karşılık yazmak, pek kısa dahi olsa, zamanımın mühim bir kısmını alıyor.” şeklinde açıklar.

Keza 1969 senesinde yayımlanan *Misyonerlik Karşısında Türkiye* kitabı da Protestan misyoner teşkilatı reisi M. Kern ve onun çalışma arkadaşlarıyla yaptığı mektuplaşmalardan oluşturulmuştur. Keza 1985 yılına gelindiğinde Sâmiha Ayverdi notlarına “... son bir buçuk yıldır hastayım...” notu düşmektedir. Bu yıllarda yazı çalışmalarına yine ara vermez lâkin eserlerinin mahiyeti artık nasihatler şeklini almıştır.

Mektuplardan Gelen Ses isimli eseri de torunları Sinan Uluant ve İngiltere’de bulunan Gülşah Akçal’a yazdığı mektuplardan oluşmaktadır. Mektupların kitap haline getirilmesindeki esas amacının “...karşıma aldığım şahıslar görünüşte iki torunum ise de, gayem onların penceresinden bütün gençliğe seslenmek...”(S. Ayverdi, 1985a, s.8) olduğunu ifade etmiştir.

Ayverdi’nin Türkiye için buhranlı yılların olduğu 1979 ve sonrası yıllarda torunlarına yazdığı mektuplar memlekete tutulmuş bir ayna görünümündedir. Çeşitli günlük meseleleri kaleme aldığı bu mektuplarda, gurbetteki iki torununa adeta siz buranın malısınız der ve onlara memleketin dertlerini sığağı sığağına aktarır. Torunlarına yazdığı mektupları gönderirken, yakın zamanda kayıtsız kalamayıp ikaz ya da tavsiye olarak kaleme aldığı mektupları da bu mektuplara ilişirir. Mesela, bir seyahat şirketinden gelen broşürde Türkiye’deki bazı sayfiye yerlerinin isimlerinin Türkçe karşılıklarının yerine Bitinya, Pamfilya, Ldnya, Eolya vb. isimlerle anıldığının okur okumaz hemen kalemi kâğıdı eline almış ve “Sayın Şirket Mensupları...” diye başlayan mektubunda, memleketimizi yabancı turistlere hoş göstermek adına yapılan bu davranışı “vatanseverlik, tarih bilinci, kültüre sahip çıkma” üzerinden değerlendirerek uyarma ihtiyacı hissetmiştir (S. Ayverdi, 1985a, s.70-73). Yazdığı bu mektubu da torunlarına yazdığı mektuplara ilişirerek, onların da memleketin dışında bu tip bir isim değiştirme yoluyla yapılan misyonerlik faaliyetleri karşısında uyanık olmaya davet etmiştir.

Ayverdi’nin yazdığı mektupların çoğu, bugün dahi kitap halinde basılmaya devam etmektedir. Ayverdi’nin mektuplarını bu kadar mühim yapan esas unsur, yazarın, o kişi ile yazışmaları arka arkaya okunduğunda “bir insanı yetiştirme” amacının olduğu ve bu amaçla takip ettiği metotları ana hatlarıyla ortaya koymasındadır. Keza biraz daha derinlemesine bakıldığında adeta bir mektup bir diğerini takip etmek suretiyle karşısındakini eğitmek amacıyla adeta bir müfredat takip ettiği söylenebilir.

Bu minvalde 2015 yılı itibarıyla yayımlanmaya başlayan hali hazırda on üç kitap olan Mektuplar serisi, sırasıyla; Belkıs Dengiz, Annemarie Schimmel, Nazik Erik, İlhan Ayverdi, Sofi Huri/ Safiye Erol/ Nezihe Araz, Kemal Yurdakul Aren, Vehbi Güneri, Özcan Ergiydiren, İnci A. Birol, İlim Fikir ve Sanat Adamları, Mehmet Emiroğlu, Okurları ve Yakınları ve Dostları ile yaptıkları yazışmalardan oluşur.

Mektuplar serisinin birincisi olarak yayımlanan kitabın kahramanı Belkıs Dengiz, 1950’lerde Ayverdi ile tanışır. Çapa İlköğretmen Okulu’ndan mezun bu genç kız ile başlayan mektuplaşmaları ile Aysel Yüksel’in tabiriyle “bir insan yetiştirmek” yolunda ilk adım atılmış olunur. Mektupların konusu ne olursa olsun sonunda bağlandığı nokta hep ahlâktır, vatan sevgisidir, değerlere sahip çıkılmasıdır.

Serinin ikinci kitabında Sâmiha Ayverdi ve Annemarie Schimmel’in adeta dostluklarının kaydını tutan mektuplardır. Alman İranalog ve İslam Tasavvuf araştırmacısı olan Prof. Schimmel Almanya’da Marburg Üniversitesi’nde Arap Dili ve İslam Araştırmaları’nda görev yaparken, 1954 yılında Ankara Üniversitesi’nde Dinler Tarihi Bölümü’ne başlar. Lâkin Ayverdi ile tanışmaları bu tarihten daha önceye, Schimmel’in bir konferans için İstanbul’a geldiği sırada Ayverdi’nin toplantılarından birine katılımı ile başlar. Bu dönemden sonra ikili çok fazla yüz yüze görüşmeler de edebî ve ruhani dünyalarındaki yolculuklarını mektupları üzerinden sürdürürler. Schimmel, otobiyografisini yazdığı eserinde, Osmanlı geleneğinin unutulmaya çalışıldığı bu dönemde, Sâmiha Ayverdi’nin yaşayan bir müze gibi karşısına çıkan evinin kendisini derinden etkilediğini söyler. Mektuplarını Türkçe dilinde ancak Arap alfabesi kullanarak yazan bu iki edibin kullandıkları ifadeler baktığımızda maddi dünyadan ziyade mânevî dünya üzerine yoğunlaştıkları ve Osmanlı kültür ve geleneklerinden uzun uzun bahsettikleri anlaşılmaktadır. Schimmel bir süre sonra “Cemile” mahlasını alır. Mektuplaşmalarında bir diğer ilgi çekici husus, Schimmel’in Türkçe’sinin ilerlemesiyle birlikte, “Sâmiha Ablacığım” diye başladığı mektuplara “Esselamünaleyküm” ile başlayıp “Fi Aman Allah” ile bitirmesidir (S. Ayverdi & Schimmel, 2015, s.9-32).

Üçüncü kitap, Özcan Ergiydiren’in editörlüğünde Sâmiha Ayverdi ve Nazik Erik arasındaki mektuplardan oluşur. Nazik Erik, edebiyat öğretmenidir. Anadolu’nun çeşitli illerinde çalıştıktan sonra, sıkıntılı olduğu bir dönemde Kayseri senatörü ve milletvekili Hüsnü Dilekçigil’in kendisine, *Ken’ân Rifâi ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık* kitabını hediye etmesiyle Nazik Erik’in hayatı değişir. Sonrasında bir vesile ile İstanbul’a gelip Sâmiha Ayverdi’yi evinde ziyaret eder. Ayverdi’yi görür görmez, kıyafetinden (el bileklerini açıkta bırakan ve diz kapakları hizasındaki vişne rengi elbisesi), endamından ve bilhassa başının açık olmasından ve dahi sohbetinden çok

etkilenir. Ayverdi'nin din hakkında konuşurken sarf ettiği sözler, entelektüel birikimi ile Nazik Erik, Ayverdi'yi; Ayverdi de Nazik Erik'i ömürleri boyunca birbirine bağlar. Birbirlerine yazdıkları sayısız mektubun tamamı eski yazıdır ve konusu hep aynıdır; vatan, millet ve iman aşkı. Ayverdi, Nazik Erik'in sadece mânevî hayatının gelişmesi ile ilgili değil, etrafındakilerle bilhassa gençlerle olan kültür alışverişinde onu hep destekler ve bu Ayverdi'nin 1993'te vefatına kadar sürer (S. Ayverdi & Erik, 2016, s.5-8).

Ayverdilerin kendi aralarındaki mektuplaşmaların derlendiği dördüncü kitap, Sâmiha-Ekrem Hakkı- İlhan Ayverdi arasında 1961-1991 yılları arasında bilhassa taraflardan birinin yurt dışında olduğu zamanlarda yapılan yazışmalardır. Bilhassa, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin, Balkanlar'daki Türk mimarisi için yaptığı seyahatlerde gönderdiği mektuplar millî ve mânevî değerlerin gelecek nesillere aktarılması ve bu değerlerin önemini anlatmada büyük rol oynar. Bu haliyle bile Ekrem Hakkı Ayverdi bir mektubunda; "Ben Sâmiha'dan büyüğüm ama müşidimin vekili Sâmiha'dır, hüküm onda bağlanır." diyerek kardeşine olan saygı ve muhabbetini dile getirir (S. Ayverdi & Ayverdi, 2016, s.9-11).

Mektuplar-5, Sofî Huri, Safiye Erol ve Nezihe Araz'dan gelen mektuplardan derlenmiştir. Çalışma dâhilinde Sâmiha Ayverdi'nin cevaben yazdığı mektuplara ulaşamamıştır. Hayatlarının bir döneminde aynı duygu ortaklığı içerisinde olan bu dört kadın yazarın hepsi farklı coğrafyalardan ve farklı kültürlerden gelmiştir. Sofî Huri; Halep'ten Antep'e göçmüş Arap-Hıristiyan ailenin kızı iken Safiye Erol Rumeli'den kopup gelmiş ve Keşan'a yerleşmiştir (S. Ayverdi vd., 2016, s.9-14). Nezihe Araz ise Ankara milletvekili Rıfat Araz'ın kızı olmakla birlikte 1946 yılında Ankara Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun olmuş ve aynı yıl Behice Boran'ın asistanı olarak fakültede göreve başlamıştır. Boran'ın üniversiteden ayrılmasıyla Araz da görevinden istifa etmiş ve İstanbul'da gazetecilik yapmıştır. Bu dört kadın yazar 1951 yılında ilk baskısı yapılan *Ken'an Rifâi ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık* kitabının da yazarlarıdır. Mânevî anlamda da birbirine çok yakın fikriyata sahip bu dört kadının birbirlerine yazdığı mektupların da ana fikri tasavvuf ve edebiyattır.

Kendisine Kemâl adının, Ayverdi tarafından çok sonra verilen Kemâl Yurdakul Aren ile mektuplaşmalarının yayınlandığı serinin altıncı kitabıdır. Manisa'da fakir bir ailede

büyüyen sonrasında Askeri Tıbbiye tahsili için İstanbul'a gelip, iç buhranları sebebiyle bir türlü derslerinde başarılı olamayan, hatta zaman zaman intiharın eşğine gelmiş bir gencin, Özcan Ergiydiren (Manisa Lisesi'nden arkadaşı) vasıtasıyla Sâmîha Ayverdi'nin evinde bir toplantıya katılıp huzur bulmasıyla başlayan bu serüven ömürleri boyunca, daha sık mektuplar ile devam eder. Tıbbiyeden mezun olamayan Aren yine Ayverdi'nin aracılığıyla bazı imtihanları geçmek suretiyle Turgutlu da Ortaokul Edebiyat Öğretmeni olur. Üzerinden mânevî desteğini eksik etmeyen Ayverdi, Aren'in öğrencilerini iman ve ahlâk prensipleri üzerinde yetiştirmesi için sık sık uyarılarda bulunur. Bu durumu vazife kabul eden Aren de öğretmenliği süresinde, eğitim sisteminde kendi tespit ettiği yanlışları yine kendi yöntemleri ile düzeltmeye çalışır ve Ayverdi'nin tabiriyle, her bir öğrencisini bir iman neferi görerek bu minvalde öğrencilerine rehberlik eder (S. Ayverdi & Aren, 2016, 9-14).

Mektuplar-7 kitabı Ayverdi ve Vehbi Ülkü Güneri arasında çeyrek asır süren mektuplardan oluşur. Sâmîha Ayverdi 1954 yılında Giresun Cezaevi'nde yatmakta olan bir mahkûmdan bir mektup alır. Mektup otuz yaşındaki orman teknisyeni Ülkü Güneri'ye ait olup dikkat çekecek kadar hassas, samimi ve güzel bir ifadeyle yazılmıştır.

“İç dünyamın kararsız, ölçüsüz temposuna bir ahenk vermenizi ve gelişmeye müsait hamurumdan vazih bir şekil yapmanızı istirham edeceğim. Farz ediniz ki; ben bir Leyla siz bir Gerçek Çelebi (*Yaşayan Ölü* romanının kahramanları), siz bir Cem Bey ben bir Adli (*Yolcu Nereye Gidiyorsun* romanının kahramanları) siz bir İsmet Hanım ben bir Operatör Şevket (*İnsan ve Şeytan* romanının kahramanları). Bilmem maksadımı anlatabildim mi? Ne olur hanımefendi fikren yarattığımız ve yetiştirdiğiniz bu kâmil tiplerden birisini de fiilen yapınız, beni sihirli ellerinizle ihya ediniz. Dıştan ziyade, haklı olarak içe ehemmiyet veren size, hiçbir gurur ve hicap duymadan, hakikaten temiz duygulu bir insan olduğumu söyleyebilirim. Ne olur, tâ buralardan size uzanan muhtaç ellerimi boş çevirmeyiniz ve fikri yardımlarınızı avuçlarıma koyarak beni ihya ediniz. Hayırlı cevaplarınıza intizâren hürmetlerimle ellerinizden öperim.” (S. Ayverdi & Güneri, 2017, s.15-16)

diye biten mektubuna, Ayverdi'nin yazılan bir mektubu cevaplamamayı verilen selâmı almamak olan değerlendirerek, Güneri'ye hemen bir cevap yazar ve 24 yıl sürecek uzun bir mektuplaşma serüveni ortaya çıkar. Mektuplar serisinde iki cilt halinde basılan bu tek kitapta; feleğin sillesini yemiş, içinde taşıdığı küskünlükle hayat içinde kaybolabilecek bir kader kurbanının hayata nasıl geri kazandırılabilceğinin formülü de gizlidir. Ayverdi'nin mürebbi vasfının en fazla öne çıktığı alanın Ülkü Güneri ile yapmış olduğu bu mektuplarda görülebileceği düşünülmektedir.

Lisede edebiyat öğretmeninin tavsiyesi ile okuduğu *Ateş Ağacı*'ndan çok etkilenen sonrasında da *Ken'ân Rifâi ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık* kitapları ile Sâmiha Ayverdi ile tanışan Özcan Ergiydiren'in; İstanbul'daki Mimarlık tahsiliyle birlikte başlayan karşılıklı muhabbetin, sonrasında görev icabıyla gittiği Kütahya, Kahramanmaraş, Çankırı ve Ankara'dan yazdığı mektuplardan oluşan serinin sekizinci kitabıdır. Ergiydiren ile yaptığı yazışmalarda Sâmiha Ayverdi'nin adeta bir anne gibi özel hayatına dair verdiği tavsiyeler mektupların odak noktasıdır (S. Ayverdi & Ergiydiren, 2019, s.5-7).

Serinin diğer kitabı Tezhip sanatçısı İnci A.Birol ile yapılan mektuplaşmalardan oluşmaktadır. 1961 yılında henüz İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde öğrenci iken, tezhip sanatı üzerinde yer aldığı bir sergi vasıtasıyla tanıştığı Sâmiha Ayverdi, Birol'un cevap aradığı birçok hususta ona yardımcı olur. Ayverdi'nin romanları bu cevaplarda büyük rol oynar. Sonrasında Ayverdi ile yaptığı sohbetlerde romanlarda sunulan bu cevapların aslında hadis ve ayetlerden oluştuğunu anlar. Birol'u asıl etkileyen bu hadis ve ayetlerin günümüz şartlarında hayatımıza nasıl dâhil edildiği konusunda olur. Mektuplaşmaların da ana gövdesini işte bu metinler oluşturmaktadır (S. Ayverdi & Birol, 2019, s.7-12).

Mektuplar-11 Ayverdi ve Mehmet Emiroğlu ile yaptıkları yazışmaları içerir. Mehmet Emiroğlu, Konya'da ikamet eden devlet memurudur. Okumayı ve okutmayı çok seven, hafızası kuvvetli, hitabeti kuvvetli, yardımsever bir insan olarak tanınır. Kitapta en dikkat çekici bölüm şöyledir:

“Bu dünya bir pazar yeri gibidir. Oraya nice mal ve mülk ile gelenler günlerini zararla kapatmışlardır. Âyet-i kerîmede de buyurulduğu üzere birçoğu da iyilik verir kötülük alır. İşte dikkat edilecek nokta budur: Kötülük satıp iyilik almak. Bu da neyle olur, dersiniz, imân-ı tam ve şevk-i muhkem ile demekte tereddüt etmem. Yâni bir kere Allah deyip istikâmet ettin mi gerek nefsânî gerek ruhânî, hiçbir sebep ile imanına su katılmamak, tereddü ve bocalama illetine yakalanmamak. Şevk-i muhkem ise, insanoğlunu hakka ve hakîkate doğru var kuvvetiyle arkasından iten derûnî zevk, gâye aşkı, o yenilmez, mağlup olmaz haz ve gayrettir.”(S. Ayverdi & Emiroğlu, 2021, s.430)

Mektuplar serisinin 10. , 12. ve 13. Kitapları Ayverdi'nin sırasıyla “İlim, Fikir ve Sanat Adamları”, “Okurları ve Yakınları” ve “Dostları” na yazdığı mektupları içerir. İlim, fikir ve sanat adamları kitabında; genellikle kitaplarını gönderdiği kişilerden, kitabın

muhteviyatı ve içeriği bakımından övgü dolu sözlerin yer aldığı mektuplara yer verilmiştir. Meseleye siyaset bilimi açısından baktığımızda 13 Ekim 1980 tarihinde “Ahmet Kabaklı”ya yazmış olduğu mektup dikkat çekmektedir. Kabaklı o tarihlerde Türk Edebiyatı Vakfı’nın kurucu başkanlığını yapmaktadır. Kabaklı’ya yazdığı, kısaltılmış hali bile uzun olan lâkin o dönem Türk Siyasal Hayatına dair önemli eleştiriler barındıran bu mektup, Ayverdi’nin döneme bakışı ve değerlendirmesi açısından mühimdir.

“Ahmet Beyefendi,

İran’ı, Şah’ı ile beraber Amerika yıktı. Bugün de sıra bize gelmiş görünüyor. Zira batı da Rusya da Amerika ve İsrail de Türk’ün millî ve Mânevî bütünlüğünün bilenip keskin bir kılıç gibi bir ve beraber olmasına şiddetle karşı. 5-10 senedir içinde hem nüfusu100 milyonu bulacak, hem de millî şuûruna sahip olacak bir Türkiye onları dehşete düşürmez mi? ... Memlekette komünizme karşı durmuş ve canını kanını feda etmiş MHP mensuplarının câniler gibi tutuklanmış olmaları içerdeki ve dışardaki komünistlerin keyfine keyif katarken milliyetçiliğe indirilen bu sillenin Amerika tarafından nice zamandır tasarlanıp sahneye konmak istenen bir oyun olduğu şüphe götürmez bir hakikattir.... Asıl suçlu dediğimiz, fikir hıyanetini tezgâhlayan sol matbuat, üniversite ve okulları ele geçiren komünist profesör ve öğretmenler, bunları himaye eden anayasal kuruluşlar ve parlamenterlerdir. Bu fikir hıyanetine son verilmedikçe, memleketin dörtte biri hapishane haline gelse de gene anarşiye çare bulunmaz. Onları bu hıyanet çizgisine çekip getiren Türk maârifinin bidayetten beri devam eden ve sola angaje olup millî değerlere sırt çeviren politikasıdır. Bu sebeple “Maârif” baştan aşağıya düzeltilmelidir. Türk Milleti asırlardır “İlericilik” adı altında yıkıcı ve bölücü gözbağcılarının çomaklarıyla oradan oraya savrulmuştur. İtiraf etmesi güç olmakla beraber, bugün şehirli, kasabalı ve köylü olarak maalesef memlekette büyük kütlenin fikir seviyesi alabildiğine düşüktür. Aydın denen zümreyi garp kendi ağı içine kıştırarak can damarlarını kurutmuş, millî ve mânevî değerlerinden boşaltmış, geçmişine, diline, dinine yabancı, hatta düşman bir zümre haline getirmiştir.

Bu ifratın tepkisi olarak da işte, saf ve aksiyoncu imanın yapıcı şahlanışını etraflarında bulmayan kütleler, kendilerini iman karaborsacılarının ağına kaptırmışlardır. Böylece de ortada Millî Selamet Partisi’nin Mânevîyat ve spekülâtorleri boy göstermiş ve İslam dinini bir ticaret, menfaat ve şöhret malzemesi haline getirerek taassup silahına sarılmışlardır.”(S. Ayverdi, 2020, s.12-13) der.

Bu satırlardan hareketle Ayverdi’nin dinin politik bir malzeme haline getirilmesine şiddetle karşı çıktığını görmekteyiz. Ayverdi, politik alanda milliyetçi kimliklerin ön planda olmasını tercih etmiştir. Aynı mektubu “... dini siyasete alet edenler serbestken, komünizme karşı durarak binlerce şehit veren milliyetçiler şimdi, ne yazık ki çok ağır bir itham ile mevkufturlar.”(S. Ayverdi, 2020, s.14) diye bitirir.

Daha önce de bahsedildiği üzere Ayverdi kendisine gönderilen her mektuba cevap vermeye gayret eder. Kendisine gelen bazı mektupların yazarlarını bile tanımadığı olur.

Mektubu yazan Ayverdi'nin bir romanını veya yazısını okuyup ona soru sorar.(S. Ayverdi, 2022, s.7-8) Öğretmenlerin yazdığı boykota katılalım mı, parmağımıza oje sürelim mi, başımızı örtelim mi gibi çeşit çeşit sorulara bazen naif bazen keskin bir dille cevap verir. Özellikle dini hususların kılık kıyafet veya bu minvaldeki sorularına genel olarak;

“Dikkat edin, hiçbir Müslüman âlimimiz mevcut değil. Keşifler, icatlar, araştırmacılık hep haçlı dünyada. Hâlbuki bir vakitler, tıpta, kimyada, astronomide hatta sanayi ve ticarete dahi Müslümanlar önderlik ederlerken şimdi vericilikten alıcılığa geçmekten hicap bile duymuyoruz. Sadece onlar yapıyor biz kapıyoruz. Elektriği, telefonu, otomobili ve daha daha hepsi, haçlı dünyanın malı. Biz Müslümanlara gelince, varsa şalvar, sakal, çarşaf, saç baş dedikodusu...”(S. Ayverdi, 2017c, s.9)

Ayverdi aslında başından sonuna hep aynı şeyi ama hep farklı şekilde söylemiştir. Bunu da yazdıklarının arasında en çok mektuplarda görebiliriz. Dinin güzel ahlâk olduğunu her daim vurgulayan Ayverdi, politik alanda bilhassa politik emeller için veya şahsi çıkar için dinin kullanılmasına son derece karşıdır. Kabaklı'ya yazdığı mektupta açıkça gördüğümüz gibi bu ve bu minvaldeki tüm yaklaşımları büyük bir hassasiyetle değerlendirir ve dile getiren her kimse onu dilinden onun anlayacağı şekilde yanlısını doğrusunu izah etmeye çalışmaktadır.

2.2. SİVİL TOPLUM FAALİYETLERİ

Sâmiha Ayverdi sadece kendi fikir ve yazı dünyasında yaşayan dışa kapalı bir insan değil bir aksiyon insanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların toplum hayatına katılımına hem bir örnek teşkil etmiş hem de bu konuda etrafındakileri teşvik etmiştir. Bununla birlikte kadının sağlıklı ve kültür ve medeniyetine hâkim insanlar yetiştirilmesindeki rolünü bir o kadar hatta bir nebze daha çok önemseydiği görülmektedir. Bu bağlamda kadının gerek eş gerekse anne olarak aile ve toplum hayatındaki önemini her vesile ile dile getirmiştir. Fikir ve düşünce zeminindeki çatlakların, bölünme ve parçalanmaların gençliği ve aileyi etkilediğini görmekte ve bu konuda organize olmak gerektiğine inanmaktadır.

Bu vesile ile Ayverdi, toplumu mayalama ve yeniden canlandırma amacı doğrultusunda sivil toplum kuruluşlarının kuruculuğunu üstlenmiştir. Bu kapsamda Kubbealtı Akademisi ve Türk Kadınları Kültür Derneği İstanbul Şubesi'nin kurucu üyeliğini

yapmıştır. Ayrıca, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul ve Yahya Kemal Enstitülerinde faal üyeliklerde bulunmuş, Sabahat Güray'ı teşvik ederek ve 1966 yılında "Türk Ev Kadınları Derneği" kurulmasına vesile olmuştur.

Ev kadınlarının atıl ve katma değer yaratmayan birer birey olarak görülmesinden rahatsız olduğu anlaşılan Ayverdi bu örnekte de görüleceği gibi dernek vasıtasıyla ev kadınlara da yeni vazifeler yüklemiştir. Bu kapsamda "ülkemizin emanet edileceği nesilleri yetiştirecek olan Türk kadını, bütün aşırı ve yıkıcı cereyanlara karşı uyararak ve millî varlığımızı meydana getiren değer hükümlerinin vatan evlatlarına aşılmasında onlara fikren yardımcı olmak"⁶ derneğin ana kuruluş amacı olarak belirlenmiştir. Böylece "yurdumuzun kalkınması, vatanımızın yücelmesi ve milletimizin mutluluğu" hedeflenmiştir.

Derneğin adı 1971 yılında Türk Kadınları Kültür Derneği olarak değiştirilmiş ve Kamu Yararına Çalışan Dernekler arasına alınmıştır. Dernek kurulduğu tarihten itibaren faaliyetlerini kesintisiz olarak sürdürmüştür. Genel Merkezi Ankara'da olan Derneğin aynı zamanda; İstanbul, Kütahya, Manisa, Konya, Isparta, Gaziantep ve Adana şubeleri bulunmaktadır.

Ayverdi, Türk kültür ve fikir hayatına hizmetlerinden ve sivil toplum faaliyetlerine katkılarından dolayı çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından ödüllendirilmiş ve onurlandırılmıştır. Ayverdi'ye verilen ödüller aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- 1978'de "Türkiye Millî Kültür Vakfı Armağanı",
- 1984'de Millî Kültür Vakfı tarafından "Türk Millî Kültürüne Hizmet Şeref Armağanı",
- 1985'de *Yeryüzünde Birkaç Adım* isimli eseri ile "Muhterem Sâmiha Ayverdi'ye seçkin eserleri ve faaliyetleriyle Türk ilim ve kültür hayatına, bilhassa gençliğin yetişmesine hizmetleri için şükranla takdim olunur." ifadesiyle Boğaziçi Yayınları tarafından verilen "Boğaziçi Başarı Ödülü",
- 1986'da Türk Edebiyat Vakfı tarafından "Millî Sanata Hizmet Plaketi",

⁶ <https://turkkad.org/>

- 1988 yılında basılan *Hey Gidi Günler Hey* isimli eseri üzerine, Türkiye Yazarlar Birliği'nce verilen "Yılın Dil Ödülü",
- 13 Mayıs 1990 tarihinde, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu tarafından, hizmetlerinden dolayı verilen şükran beratı,
- 1992 yılında, Türkiye İlim ve Edebiyat Eserleri Sahipleri Meslek Birliği'nce (İLESAM) verilen "Üstün Hizmet Ödülü",
- Türk Kadınları Kültür Derneği İstanbul Şubesi tarafından, 28 Şubat 1992 günü "Minnet ve şükranlarının ifadesi plaketi.

Bu ödüllerin yanı sıra;

- Türk Edebiyat Dergisi'nin 1984 yılında yayımlanan 127'nci sayısında, Sâmiha Ayverdi için özel bir bölüm ayrılmıştır.
- Yazı hayatının 50'nci yılı sebebiyle, Aydınlar Ocağı Genel Merkezi'nde 5 Mart 1988 tarihinde tertiplenen günde Sâmiha Ayverdi'ye plaket verilmiş, Kubbealtı Akademi Mecmuası Ekim 1988 tarihli dördüncü sayısını Ayverdi'ye ayırmıştır.
- Türk Edebiyat Dergisi'nin Ekim 1988 tarihli 180. sayısının bir bölümü, aynı şekilde Sâmiha Ayverdi'nin 50. sanat yılına tahsis edilmiştir.

Sâmiha Ayverdi'nin 22 Mart 1993 günü vefatının ardından;

- 10 Ocak 2023 tarihinde; İstanbul Büyükşehir Belediyesi olarak İstanbulluların kitaba, kültür ve sanata erişimini kolaylaştırmayı hedefleyerek tasarlanan Sâmiha Ayverdi Kütüphanesi, Bayrampaşa'nın Cevatpaşa bölgesinde hizmete sunulmuştur.⁷
- 29 Ekim 2023 tarihinde; "Türkiye Yüzyılı" vizyonuna katkıları ve başarılarıyla Cumhuriyet'imizin 100'üncü yılı gururunu taçlandıran, 2023 Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Vefa Ödülü'ne Sâmiha Ayverdi layık görülmüştür.⁸

⁷ <https://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/tr/Kitaplik/Kutuphanelerimiz/IBB-Smiha-Ayverdi-Kutuphanesi/60>

⁸ <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-2023-cumhurbaskanligi-kultur-ve-sanat-buyuk-odulu-sahiplerini-acikladi-/3037389>

3. BÖLÜM

MUHAFAZAKÂR BİR MÜTEFEKKİR OLARAK SÂMIHA AYVERDİ

Muhafazakârlık, çok genel tanımıyla “muhâfaza etmek” ile ilişkilendirilen bir ideolojidir. Muhafazakâr düşüncenin önemli vurgularından biri geçmişin yüceltilmesidir. Türkiye’deki muhafazakârlık duruşu da benzer biçimde bugünde geçmişi aramak konusunda ısrarlı bir tutum sergilemiştir (Özekmekçi & Komşuoğlu, 2013, s.36).

Ulus Baker’in tanımıyla geçmişin ve geleneğin değerlerini kendinde oluşturduğu biçim ile geleceğe aktarmaktan ziyade muhafazakâr ve ilericinin (tam tersi kabul edilen) arasındaki farkın, dil ile oluştuğu söylenmektedir (Baker, 2003, s.101). Türk siyasî hayatına baktığımızda ise fikir akımları hakkında bu şekilde bir yorumlamaya gitmek beraberinde teorik birçok problem getirmektedir. Levent Köker’e göre milliyetçilik ve muhafazakârlık gibi Türkiye’ye özgü olduğu ileri sürülen fikir akımlarının belirleyiciliği de Batı modernliği altında ortaya çıkıp gelişmiş olmasından kaynaklanmaktadır (Köker, 2003, s.132).

Muhafazakârlık varlık nedenini Fransız Devrimi’ne borçludur. Lakin Osmanlı Devleti’ne yansımalarına bakıldığında, Osmanlı Devleti’nin tarihsel sürece karşı dirençli bir idari ve siyasi mekanizması mevcuttur. Bu mekanizması da onu “şeyleri olduğu gibi” muhafaza etmeye götürmüştür. Buna rağmen muhafaza güdüsü bir süre sonra ortadan kalkmış, batılılaşma veya modernizasyon hem Osmanlı elitinin iradi istikameti olarak hem de dış şartların zorlamasıyla görünür hale gelmiştir (Çiğdem, 2006, 13-19). Bu haliyle bile kendisini Tanzimat sonrasında Islahat Fermanı ile gösteren bu değişim süreci yanında birçok problemleri konuyu da getirmiştir. Zira buradaki hedeflenen değişim toplumsal olarak beslenemediğinden beklenen etkiyi gösterememiştir.

Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde muhafazakârlık hakkında düşünüldüğünde karşımıza “devamlılıklar” ve “değişimleri” gelmektedir. Bu dönem Türkiye için yakın çağ dünya tarihinin en çarpıcı kültür değişimlerinin yaşandığı yıllardır. Tezel’e göre kültürler, toplumlar çok eksenslidir. Kültürler, toplumlar değişikliklere maruz kalsa da en azından

bazı öğeleri değişmeden devam ettiği için kültür olarak değerlendirilirler (Tezel, 2006, 21-26).

Türk siyasal hayatında Tanzimat ve Meşruiyet aydınlarının aklındaki aslında devletin gerilmesi ve dağılmasını önlemek için yapılan ıslahat çalışmalarıdır. Muhafazakârlık açısından bakıldığında bu çalışmalar dönem olarak kaçınılmaz olarak değerlendirilmektedir. Bu haliyle bu değişimlerden felsefi bir düşünce beklemek Özipek'e göre gerçekçi değildir. Geleneksel toplum yapısı hedef alınarak tepeden inme bir dönüşüme tabi tutulan bu yılların ardından yaratılan yeni düzen eskiyi bütünüyle reddetmeyi öngörmektedir. Zira muhafazakârlar için uçsuz bucaksız bir bilgi ambarı olan tarih, geçmişten gelen bilgeliğin taşıyıcısı olarak nitelendirilmektedir. Bilhassa dil devrimi bu dönemde bir muhafazakâr için tarihin ve onun sürekliliğinin kesintiye uğratılması olarak değerlendirilmektedir. Yeni neslin, eskiye dair eserleri okuyabilmelerini sağlayan ortak bir alfabenin ve dilin artık mevcut olmayışı yaşayan bir organizmayı öldürmek gibidir (Özipek, 2006, 76-83).

Muhafazakârlık en geniş tanımıyla Belge'ye göre, bildiğimiz dünyanın bildiğimiz biçimde devam etmesinden yana tavır almaktır (Belge, 2003, 100). İrem'e göre Cumhuriyetçi muhafazakârlık, cumhuriyetçi seçkinlerinin gelenek-modern çatışmasını en derin şekilde yaşadıkları tarihi zamanın bir ürünüdür. Cumhuriyetçi muhafazakârlık felsefi olarak materyalizm, pozitivizm, akılcılık ve hümanizm karşısında romantik bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlayış, sezgici- ruhçu felsefe içinde anlamlı olan kalp gözü siyasetine bağlı bir değişim siyasetidir (İrem, 2006, 105-117).

Sözlük anlamına bakıldığında da aynı problemin devam ettiği görülmektedir. Sâmiha Ayverdi'nin bizzat çalışmalarına dâhil olduğu İlhan Ayverdi imzalı *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'e baktığımızda muhafazakârın birinci anlamı olarak; millî, mânevî değerlere, eserlere, adet ve geleneklere bağlı olan, onları korumak, yaşatmak, devam ettirmek isteyen (kimse) diye ifade edilirken, ikinci sırada; yeniliklere olumlu da olsa ayak uyduramayan, mevcut düzenin, düşünce ve kurumların olduğu gibi kalmasını isteyen (kimse), tutucu, mutaassıp şeklinde yer alır (İ. Ayverdi, 2011, s.840). Ayverdi'nin cephesinden bakıldığında "taassup" onun katlanamadığı bir nokta iken Türkiye Muhafazakârlığı dendiğinde akla gelen bir yazar olmasının altında yatan şey,

Ayverdi'nin Türk muhafazakârlığında mekân ve insan ikilisini merkeze yerleştirerek geçmiş, bizzat kendi anlarından ilişkilendirilerek sunmasında aranabilir (Özekmekçi & Komşuoğlu, 2013, s. 36).

Ayverdi'yi sentezci muhafazakâr olarak değerlendiren İçener, Ayverdi'nin yaşadığı dönemde birlikte anılan Yahya Kemal'in "imtidad içinde değişim" yaklaşımı ile sentezci muhafazakâr yaklaşımını özetlemektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "devam ederek değişmek, değişerek devam etmek" ve Peyami Safa'nın "her canlı varlık, var olabilmek için hem kendi özüne sadık kalmaya hem de değişmeye mahkûmdur." cümleleri ile benzer görüşte olduğu söylenebilir. Geçmiş, bugün, gelecek köprüsünü inşa eden bu düşünce, Ayverdi'nin *İki Aşına* isimli eserinde dile getirdiği "geçmişin nimetleri ile geleceği nafakalandırmak" ifadesi zamandaki sürekliliğe vurgu yapar. Buradan hareketle, "Bugünkü hayatımız dünün tortusu, bugün de yarının bereketi ve sermayesidir" diyen Ayverdi'nin yalnızca maziye duyduğu özlem üzerine yazdığı söylenemez (Çağlıyan İçener, 2013, s.2-19). Daha önce de belirtildiği üzere Ayverdi'nin asıl amacı geçmişin birikimiyle geleceği inşa etmek üzerinedir.

Ayverdi'nin muhafazakâr duruşuna temel hazırlayan ortam onun yetiştiği ve zihinsel olarak beslendiği kendi hayatıdır. Bilhassa romanlarında sonrasında da fikir yazılarında kullandığı örnekler günlük yaşantısından seçilmiş rastgele örnekler gibi görünse bile Ayverdi'nin hedefi bunun ötesindedir. Anlatımında var olan mutedil nostalji bize Bora ve Onaran'ın " 'geleceğin müphemliğine' karşılık mazinin sınanmışlığını, 'sahihliğini' yardıma çağırın bir nostalji" vurgusunu hatırlatmaktadır (Bora & Onaran, 2003, s.234-260).

Türkiye'de muhafazakârlık, Türk sağ ile temsil ediliyor gibi gözükmektedir. Oysaki muhafazakârlığı tek bir kutba yerleştirmek doğru bir yaklaşım değildir. Muhafazakârlığın çeşitli tanımlarına bakıldığında Özipek; "... insanın akıl, bilgi ve birikim bakımından sınırlılığın inanan, bir toplumun tarihsel olarak sahip olduğu aile, gelenek ve din gibi değer ve kurumlarını temel alan, radikal değişimleri ifade eden sağ ve sol siyasî projeleri reddederek ılımlı ve tedrici değişimi savunan ve siyaseti, bu değer ve kurumları sarsmayacak bir çerçeve içinde sınırlı bir etkinlik alanı olarak gören bir

düşünce stili, bir fikir geleneği ve bir siyasî ideolojidir.” (Özipek, 2007, s.105-106) diye tanımlamaktadır.

Özer ise muhafazakârlığı; “... geçmişi, gelenekleri, tecrübeyi ve bütün bu olguları içine alan, tarihî değerlere önem veren ve bu değerlerin korunması gerektiğini savunan bir düşüncedir. Bununla birlikte yıkıcı devrime karşı fakat toplumsal yaşama kötü etkisi olan her şeyin değişebileceğini, bu değişimin süreç içerisinde kendiliğinden olması gerektiğini ileri süren, gelenekçi, dindar, korumacı, devrim karşıtı bir düşünce anlayışdır denilebilir”(Özer, 2018, s.7) diye tanımlar.

Bunun gibi daha birçok muhafazakârlık tanımında benzer ifadeler bulunurken, ortak kelimelere baktığımız zaman “değer, gelenek, dindar, koruma” kelimelerini görebiliriz. Buradan yaklaşıldığında muhafazakârlığın genel bir tanımı yapılmak istendiğinde, içinde bulunduğu toplumun değerler ve inanç sistemine göre oluşturulan formun muhâfazası yani korunması olarak anlaşılmaktadır.

Geleneklerin ülkeler hatta bölgesel olarak farklılığı ve muhafazakârlığın bu gelenekler ile kurduğu zorunlu bağ kavramsal olarak keskin bir tanım oluşturmamızı zorlaştırmaktadır. Türkiye’de karşılaştığımız muhafazakârlık da tıpkı bu hal gibi, siyasette gördüğümüz veya edebiyatta karşılaştığımız halleriyle; genel bir mizaç ve kişilik formasyonunun da düşünceye yansımış farklı biçimde tezahürünü görebiliriz.

Belge’nin anlatımıyla muhafazakârlığın Osmanlı’daki temellerine baktığımızda 17. yüzyıla kadar uzandığını görebiliriz. İşlerin yolunda gitmediğine dair şikâyetler üzerine yazılmış Koçibey Risalesi buna örnek olarak verilebilir. Sonrasında duraklama dönemiyle düzeltme ihtiyacı daha yüksek sesle söylenmeye başlar. Bu dönemde kullanılan “ıslah” kelimesi Arapça “salah” tan gelmekle birlikte tam da düzeltme anlamına gelir. Dikkat edilirse, yenisini koyma ya da reform ya da başka bir kelime değil de ıslah ile anlatılmasının altında yatan sebep hep düzeltme yani eski haline getirmedir. Çünkü toplumun kökleri, genellikle bireylerin artık bizzat hatırlayamayacağı kadar eski bir geçmişe uzanır. Geçmiş, her şeyin bize nasıl olması gerektiğini öğreten otoritedir. 19. Yüzyıla gelindiğinde ise Tanzimat ile başlayan dönem amacı ne kadar iyileştirme olarak düşünülse de kendinden başka türlü olmak şekline bürünür.

Cumhuriyet dönemine bakıldığında altı oktan birinin inkılâpçılık olması Cumhuriyete muhafazakâr demeyi güçleştirmektedir. Cumhuriyetteki yenilikçiliğin Osmanlı döneminden farkı yalnız yeniyi kurmakla yetinmeyip eski ve işe yaramaz olarak nitelendirdiklerini de ortadan kaldırmaktadır (Belge, 2003, s.92-100).

Ayverdi ve arkadaşlarının muhafazakârlığı işte tam bu noktada başlar. İmparatorluktan ulus-devlete giden süre içerisinde modernitenin yaşattığı toplumsal çözümleri işlemesi, romanlarında ve anılarında anlattığı hikâyelerin seçiminde kilit noktayı oynar. Cumhuriyet ile birlikte hızlanan kopuşun temellerini Tanzimat ile ilişkilendiren Ayverdi buradaki asıl sıkıntının Batılılaşmak hevesinde olduğunu söylemektedir. Alafrangalılık adına yapılan lükslerin kabulüne asla yanaşmayarak kendi geleneklerine el sürdürmeyen bir ailenin bireyi olarak, çevresinde bu hale düşmüş insanları ağır dille eleştirir.

Ayverdi'nin karşı durduğu şey, değişimden ziyade değişimin biçimi, kökleri ve hızı ile ilgilidir. Buradan bakıldığında da muhafazakârlık ve gericilik arasındaki kendi bakış açısındaki farklılığı da ortaya koyar. Ondaki rahatsızlığın temeli, rejimden çok, rejimin yeniliğinin eskinin kökünden kesilerek veya tırpanlanması suretiyle kurgulanmasıdır (Özekmekçi & Komşuoğlu, 2013). Tarihin yeniden inşa edilebilirliğini ve yeni rejimin Osmanlı'nın kültürel bir devamı olmaktan ziyade bir kopuşu hedefleyen tutumunu kavrayan Ayverdi, kendi kişisel tarihiyle, yakın ve uzak geçmişi harmanlayarak gerçek tarihin yansımalarının telaşı içerisinde.

3.1. GENEL İLKELERİ

Muhafazakâr bir mütefekkir olan Ayverdi'nin muhafazakârlık konusundaki çalışmalarındaki özgünlüğü, onun mekân ve insan ilişkisini merkeze yerleştirerek, geçmişi bizzat kendi yaşamından aldığı hatıralarıyla ilişkilendirmesi neticesinde okuyucuya sunmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti zamanında devrin görkemli hayatına bizzat tanık olmuş biri olarak Cumhuriyet ile birlikte başlatılan “yeni inşa” söyleminden rahatsız olan Ayverdi'nin zihnindeki asıl soru “Nasıl kaybettik? Nasıl kazanırız?”dır (Özekmekçi & Komşuoğlu, 2013). Ayverdi ve Cumhuriyet ilişkisine bakıldığında ana sorunlardan bir tanesinin Cumhuriyet'in İmparatorluğu tamamen yok sayması ve tamamen yeninin peşinde yol almasıdır. Bu

nispetle kaleme aldığı eserlerinde eskiye dair olsa da zamanların ötesinde güzel olanı anlatma, aktarma ve hatırlatmayı hedefler.

Özekmekçi ve Komşuoğlu'nun anlatımıyla, Ayverdi, Cumhuriyet'in Türklük üzerine kurulu ulus devlet modeline karşı değildir. Lâkin Cumhuriyet'in yükseldiği topraklarda hedeflediği ulus devlet algısı Ayverdi'nin hayalindeki tüm coğrafya (Manastır, Üsküp, Selanik, Zağra, Tırnova, Filibe, Bağdat, Basra, Suriye, Filistin, Şam, Ürdün, Hicaz yani 1912 öncesi bir Türkiye haritası) için geçerlidir. Bu minvalde Ayverdi, Osmanlı'yı ulusal bir devlet olarak kodlamaktadır (Özekmekçi & Komşuoğlu, 2013).

Ayverdi'ye göre, Türk-İslam şuuru giderek azalmaktadır. Kitaplarından birinin de ismi olan “*Ne İdik? Ne Olduk?*” ifadesi aynı zamanda onun endişelerini belki de en iyi özetleyen cümlesidir. Toprak kayıplarının yanı sıra Ayverdi'yi asıl üzen sınırların değil, hayal gücünün küçülmesidir. Bu bağlamda geçmişini sürekli kötileyen, karanlık olarak ötekileştiren ve bu yolla kendine güveni kaybolmuş bir vatandaş yaratacak tipte bir yeni ulus-devlet inşasını eleştirir. Buradan hareketle Ayverdi, yeni kuşaklara, üzeri örtülmeye çalışılan geçmiş şanlı günleri tekrar hatırlatarak “zamanın şartları içerisinde yeni üslûp ve nizamla yoğrulup lehimlenecek bir irade” nin inşasıyla, geçmişin görkemini bugüne aktarmayı amaçlamaktadır (Özekmekçi & Komşuoğlu, 2013, s.35-51).

Bu aktarma noktasında Ayverdi eğitime büyük iş düştüğünü her fırsatta dile getirmiştir. Okullarda öğretilen İslam'dan soyutlanmış uzak bir geçmiş üzerinden anlatılan Etiler, Sümerler gibi üretilen ataların yerine Selçuklu ve Osmanlı'yı tanıyan nesiller yetişmesi gerektiğini ve öğretmenlerin bu istikamette yol almasını öğütler. Ona göre millî şuurun ilk oluştuğu nokta aile, sonrasında bunun perçinlendiği yer okuldur. Ayverdi'nin inşa ettiği geleceğin merkezinde gençler yer almaktadır. Gelecek inşasında millî bünyemizle örtüşen eğitim politikası sayesinde, aile değerlerini önemseyen, mânevîyatı yüksek ve geçmişine sahip çıkan özgüvenli nesiller yetişecektir (S. Ayverdi, 1985b: 64-173).

Son tahlilde Ayverdi'nin çözüm noktası Türk dinamizmi ile İslam imanının nikâhlanmasıdır. Kendisine göre Osmanlı'yı ayakta tutan İlâ-yı Kelîmetullah davası ile toplum bir arada kalmış ve adalet sağlanmıştır. Bu doğrultuda Ayverdi için tasavvufla

yoğrulmuş yaşamının içerisinde İslam'ın kucaklayıcı tavrı, maddi ve mânevî mecrada memleketimizi düzelterek formüldür.

3.2. DİN ANLAYIŞI

Sâmiha Ayverdi, romanlarından biri olan *Mesihpaşa İmami*'nin ağzından dinin tarifini şu şekilde yapmaktadır; “Efendiler, ağalar... buraya gelin! Din: ahlâk, diğerendişlik, fazilet, hasbîlik ve dürüstlüktür.”(S. Ayverdi, 1974c, s.53). Dini, ahlâk ile tarif eden Ayverdi ahlâkın da ancak din ile mümkün olabileceğini söylemektedir (Aren, 1997, s.5-19).

Sâmiha Ayverdi, Cumhuriyet neslinin kök paradigmaları ile buluşmasını, Türk milletinin millî ve mânevî değerleriyle donatılmasını esas kabul ederek; bireysel ve toplumsal sahadaki rahatsızlıklarımız için ilk olarak tasavvufi düşüncüyü önermektedir. Tasavvufu, ruhsal dinamik, mânevî neşve ve hakikat arayışı olarak niteleyen Ayverdi yazın hayatına başladığı ilk döneminde bunu okuyucusuna nakletmek istemiştir. Ayverdi için önemli olan dinin hayata geçirilmesi onun bir yaşayış haline getirilmesidir. Dinin bu şekilde aktif hale getirilmesi de tasavvuf ile olur. Ayverdi eserlerinde tasavvufu ya da dini anlatırken şeklî unsurlara odaklanmaktan ziyade hayatın içinde, yazdığı yazının kahramanlarının yaşamları içerisindeki düşünce dünyası ile verir. Ayverdi için tasavvuf Muhammedî ahlâktır. Muhammed ahlâkını bilip yaşamak, basit tutkuların sınırlı ilâhî bir ruh/fikir ile kötülükleri hayattan uzaklaştırıp, irfan ve aşk ile Allah'ı bilmek, varlığın suretinden ziyade mahiyetini görerek bu duygulara erişmeyi amaçlar. Ayverdi'ye göre tasavvuf ehli iddia etmez, objektif olarak felsefesini ortaya koyar. Bu çerçevede içerisinde Allah'ı, kâinatı ve insanı ele alan Ayverdi, tarihî tasavvuf felsefesini çağımıza uygulamak istemiştir (Özköse, 2013, s.3-30).

Sargut'un ifadesiyle, Ayverdi'nin tasavvuf anlayışı; İmam-ı Gazali'nin tasavvufi ahlâk çizgisini, İbnü'l-Arabî'nin irfanî tasavvuf geleneğini ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin aşk estetiğini içermektedir. Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy'dan aldığı tasavvufi terbiyeyle Ayverdi, tasavvufi yaşamdan kast ettiğinin insan ruhunun mânevî kirlerinden arınması olduğunu dile getirmiş, insanın diğer yaratılanlarla ilişkisini düzenlemek istemiş,

insanın kâinattaki yerini daha iyi idrak ederek gerçek ile yüz yüze gelmesini arzulamıştır (Sargut, 2012, s.66-84).

Tasavvufun aksiyon tarafını da önemseyen Ayverdi için tasavvuf erbabının yegâne gayesi Âdemoğlunu toplumun hür adamı yapmaktır. “Hakk’ın varlığını her şeyin başlangıcı, esası ve sonu olarak gören mutasavvıf için hürriyet, ferdî ve beşer, zaafırları küllî iradenin potasında eritip küllün malı yapmak ve yokluktan sonra kavuşulan bir varlık ile yani iman ve aşk ahlâkı ile yeniden dünyaya dönmektir.”(S. Ayverdi, 1974b, s.35) diyen Ayverdi için tasavvuf kuru bir teori ya da öğreti değil, bir yaşam biçimidir. Tasavvufun bir diğer amacı da Hakk’ı birlemek yani tevhiddir. Tevhidin neticesinde de kendine, insanlara ve Allah’a karşı vazife ve mesûliyetlerini idrak edip gereğini yapmaktır. Tevhidin hakikatine ermiş ve Allah ile tanışıklığı artan kişinin de gözünde ve gönlünde kalacak yegâne gerçeğin “hayret” olduğunu söyleyen Ayverdi, “mükevvenat içinde bir zerre olan dünya ve dünya içinde bir zerre olan insan, O’nun ilminin gerçeğine ermeği değil ilmi karşısında hayret etmeyi kazanır.” der (Özköse, 2013, s.8). Nitekim Ayverdi’ye göre hakiki mürşid, tasavvuf felsefesi ile uğraşan kimse değildir. Tasavvuf şuurunu bizzat amel (fiil) haline getiren kimselerdir. Ken’an (Rifâî) Büyükaksoy “mürşid”i “Eğer ben yalan söylüyorsam siz de söyleyebilirsiniz, eğer dedikodu yapıyorsam siz de yapabilirsiniz. Haram işliyorsam siz de işleyebilirsiniz ama bunların hiçbirini yapmıyorsam ve siz yapıyorsanız sevdiğinizi iddia ettiğiniz hocanıza kamçı vuruyorsunuz demektir.” diye tanımlar (Özköse, 2013, s.11).

Ken’an Rifâî ve 20. Asrın Işığında Müslümanlık kitabında Sâmiha Ayverdi şöyle der: “İnsanoğlu tarihinin hiçbir devrinde din fikrinden uzak kalmamıştır, salah ve selâmet için dinin kollarına atılmaktan başka çare bulamamıştır”. Ayverdi’ye göre, Allah duygusunu kaybetmiş toplumlarda insanlar birbirlerine dostluk ile bağlanamazlar, yaklaşmaya çalışsalar bile bu kuru dostluktan ileri gidemez (S. Ayverdi, 2007a, s.13). Madde dünyasının yanı sıra mânevî dünyanın da önemini her daim dile getiren Ayverdi dinin insanın tekâmülû açısından zaruri olduğunu belirtir.

Erik’in ifadesiyle sosyolojik açıdan dinin insanların birlikte yaşama ihtiyacından doğduğu söylene de Ayverdi nazarında din her şeyden evvel ilâhîdir. Ona göre din; doktrin bakımından hakkı ile idrak edildiği takdirde şahsiyetleri değiştirip diğer bir hale

koymak etki ve gücüne sahip olan ilâhî bir heyecandır. İnsan için dışarıda kalan veya dıştan yani sonradan edinilen bir bilgi değildir. Ayverdi’de din ne sadece bir sezgi, ne bir tefekkür, ne de bir ibadet ve ameldir. Din, insan fitratının, insan yaratılışının tabii, hatta zaruri icabı olan bir duygudur.

Ayverdi’nin dinden kastettiği pek tabii ki İslam’dır. “Mecusiliği, Museviliği, Hıristiyanlığı toplayarak bunların üstünde bir tekâmül abidesi yükseltmiştir.” şeklinde tanımladığı Müslümanlık için gerçek bir müminin dinin temeli olan Kur’an’ı iğreti bir elbise gibi taşıması değil onunla benzeşmesi, onda erimesi gerektiğini söylemektedir. Ayverdi’ye göre kavramadan, anlamadan yaşamak mümkün değildir. Ancak asrın ilmi, fenni ile aydınlanıp “emronulduğu (emir olunduğu) gibi” yaşandığı takdirde din, bir fazilet ve ahlâk olur (Erik, 1984, s.31-35).

Globalleşen ve küçülen dünyada, kendi durumuna tam tezatla giderek yalnızlaşan insanın çaresi Ayverdi’ye göre dindedir. İnanmak ve inandığıyla münasebet kurmak bakımından inanan, inandığına bağlanan insan artık “yalnız insan” değildir. İman sırrı ile zenginleşen insan vicdani kontrolünü kurabilmekte bu kontrol ile sorumluluk duygusunu kazanabilmektedir. Böyle bir duyguya da aşk ve iman yolu ile varılabilir (S. Ayverdi, 2007a, s.5-8).

Ayverdi’nin kabul etmediği taassuptur. Dine dair sorumluluklarından habersiz olan insanları Ayverdi iki grupta toplar. Bunların birincisi bu mevzuda tamamen bilgisiz ve cahil olanlardır ikincisi ise dindar geçindikleri halde ellerindeki cevherin kullanım sahasını tayin edemeyerek onu çakıl taşı yerine koyanlardır. Her ikisinin de hareket noktasını Ayverdi taassup olarak yorumlar. Hâlbuki din; merkezden muhite açılan halkaların hepsini kucaklar. Dini hüviyeti olmayanın millî hüviyeti de olmaz. Meseleye buradan bakan Ayverdi, dindar cahil kadar dinsiz münevveri uyarmanın ve kitleyi birbirinden ayıran boşlukları ilim ve iman ile doldurmanın gerekli olduğunu savunmaktadır (Erik, 1984, s.31-35). Aslında Ayverdi’nin dini konulara el uzatmasının altında yatan sebep budur. Çünkü onun inancında münevveri (aydın) cahil olan bir topluluk kadar talihsiz bir toplum olamaz.

Prof. Dr. Mehmet Demirci'ye göre, Türklerin İslam'ı benimseme tarzı ile Türk ve İslam birbirine kuvvet vermiş ve Türkler bu yeni dini daha çok tasavvuf üslubu içinde benimsemiştir. Türk Müslümanlığında, onu algılayış ve anlayış biçiminde tasavvuf neşvesi hâkim renktir. Tasavvufî Müslümanlık ya da gönül Müslümanlığında duygu ağırlıklıdır. Duygunun kontrolü zor olsa da bu algı daha verimli, kucaklayıcı ve rahmet yüklüdür. Sâmiha Ayverdi'de bu anlayış daha baskındır. Ayverdi'ye göre tasavvuf ve taassup bir arada bulunamaz. Taassubun dini kemikleştiren, kalıplaştıran, donuklaştıran özelliği dindar insanları kolayca tuzaklarına alabilir. Ayverdi'nin en büyük şikâyeti budur. Ona göre insanoğlu, kendi kendini hapseden bu jandarma kuvvetin elinden kurtulmadıkça selâmete eremez (S. Ayverdi, 2007a, s.15).

Ayverdi, 20. Yüzyılda yaşamış mutasavvıf bir yazar olarak dünya, insan, Allah, yaratılış konularında düşünerek kitaplarının konularını devrin ihtiyaçlarına göre belirlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve kanunları çerçevesinde yaşamak Sâmiha Ayverdi'ye göre “ulu'l-emre' itaat” tır. Devrin icaplarına saygı gösterirken kimliğini de muhâfaza eder. Ayverdi 1945'teki mülakatında, “tasavvuf mesleğinin hakiki salikleri kendi iç âlemlerinin ıslahı ile uğraşmaktan başka şeyle mukayyet değillerdir. Bahusus din, ulu'l-emre itaati emreder” diyerek tarikat ve tekkelerin esas varlık sebeplerinin “ilim ve edep” olduğunu vurgular. Tekkelerin tarihe mâl olmasını da isabetli bir karar olarak niteleyen Ayverdi bunun sebebi olarak da 1925 yılına gelindiğinde, tekkelerin hakiki manalarından ayrılmış, içleri boşaltılmış, kupkuru bir şekilden ibaret kalmasını gösterir (Sâmiha Ayverdi, 2015, s.76-77).

Ayverdi'ye göre; din adına işlenmiş zorbalıklar, dinin gerçek çehresini ve sağlam bünyesini koruduğu devirlerde değil, cehalet ve taassubun eline düştüğü zamanlara rastlar. Ayverdi, dinde taassubun iyi yetişmiş bir din kadrosuyla kırılabilceğine inanır. Bastığı yeri gören bir diyanet kadrosunun yetişmesi ve sosyal bünye içerisinde yerini almasıyla her türlü gerilik ve taassuptan uzak kalınabilir (S. Ayverdi, 2007a, s.15).

Ayverdi din ve medeniyet arasında sıkı ilişkiler kurar. Medeniyet de kökü itibarıyla “medine” den yani “şehir” den gelir. Şehirli birikim ve medeni tecrübe daha zengin ve donanımlı olması itibarıyla göçebe ve köylülükten farklıdır. Türkler de İslam'ı kabul etmesiyle daha şehirli, medeni hale gelmiştir. Bu anlamda Prof. Dr. Mehmet Demirci'ye

göre din tarihimiz; İslam ile müşerref olduktan sonra zihnen ve fikren zenginleşmiş, daha şehirli, medeni bir toplum haline gelmiş, bunun üzerine tasavvuf ile adeta kanatlanmıştır. Buradan hareketle düşünüldüğünde de Sâmiha Ayverdi'nin din anlayışı daha bir “şehirli”dir (S. Ayverdi, 2007a, s.16-17).

Demirci'ye göre Ayverdi'nin din anlayışı taassuptan ve şekilcilikten uzak, tasavvufun şefkati ve kucaklayıcılığına sahiptir. Günümüzde buna “ılımlı İslam” denmektedir. Lâkin bunu Demirci kesin bir dille reddeder. Aksine Sâmiha Ayverdi'nin din anlayışı gerçek İslam'dır. Selçuklu-Osmanlı din anlayışı çizgisinin devamı olan, kişilikli, vakarlı, haysiyetli, eğilip bükülmemiş bir İslam anlayışıdır. Ama bu anlayış aynı zamanda şefkatli, yumuşak, yaradandan dolayı yaradılmışı seven güler yüzlü bir İslam'dır, tasavvufî bir İslam'dır. Demirci'ye göre bu anlayışın sahibi tıpkı pergel gibidir; bir ayağı millî ve mânevi değerlerdeyken diğer ayağıyla bütün kâinatı, evrensel olanı, modern olanı dolaşır (S. Ayverdi, 2007a, s.20).

Ayverdi'ye, doğunun geri kalma sebebinin din olup olmadığı hakkındaki görüşü sorulduğunda;

“Çalışmayı bir fazilet olarak emreden, kulları ilme, bilginin nimetlerine teşvik eden bir kuvvet nasıl gerilik sebebi olabilir? Şarkın gerilemesi, dinin, ihtiraslar elinde bir menfaat aleti oluşundandır. Dinin esasında olmayan taassubu ona mal ederek faydalanan zümreden din çok zarar görmüştür. Yoksa “Allah, çalışanları sever”, “İlmi Çin'de bile olsa git ara”, “Bana bir harf öğretenin kuluyum”, “Kişinin himmeti ile kıymeti ölçülür.” diyen din, nasıl geriliğe sebep olur? Onu anlamayan biziz.”(Sâmiha Ayverdi, 2015, s.124)

Ayverdi asla körü körüne bir batı karşıtı değildir. Doğunun; İslam'ın aşkı ve tevhidçi görüşüyle; batının bilim ve zihniyetinin ve teknolojisinin izdivacı ona göre en iyi çözümdür. Ayverdi bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Şu halde şarkın da garbın da ayrı ayrı yönlerden muzdarip olduğu bir dünyada, insanlığın biraz olsun yüzünü güldürmek için, artık bu iki medeniyetin birbirine yaşması, birbirinden nasip alıp, birbirinin aynasında eksikliğini ve fazlasını görmeye çalışması lazım değil midir?” Ayverdi'nin din anlayışında böyle bir yaklaşmanın, böyle bir terkinin ve tevhidin ipuçları fazlasıyla mevcuttur. “Din duygusu, insan fitratının tabii ihtiyaçlarından olduğuna göre, din bilgisi ve cemiyet ahlâkının ve netice itibarıyla kütle enformasyonunun en sözü geçkin ve en tabii yardımcısı olmak durumundadır.” (S. Ayverdi, 2007a, s.21-22).

Ayverdi, dini devletten ayırırken cemiyetten de koparmak hatasına düşülmemesi gerektiği söyler. Dinin taassupla çevrilmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirirken de

dinin şuuruna varmış bir imanlılar ve ihlâslılar sınıfının tez elden yetiştirilip, bu ilim ve irfan ordusunun memleket coğrafyası ölçüsünde seferber edilip vazifelendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aksi takdirde; “imamı camiye hapsedmiş bir sınıf vatandaş ise kürsüden faydasız, yersiz ve lüzumsuz nasihatlerle cemaati uyuturken bu cemaate imanın yanı sıra vatan heyecanı verecek tek cümle sarf etmeyi düşünmemektedir” diyerek dini kurumları eleştirmekte ve yetişmekte olan nesillere imanla vatan sevgisinin et tırnak gibi birbirinden ayrılmaması gerektiği, hatta birbirlerinin tamamlayıcısı olduğunu öğretmek ona göre millî gayretin yaşatılması gerektiğini söyler (Sâmiha Ayverdi, 2014, s.146-168).

Ayverdi, halk eğitiminde dinin yerine çok önem vermiştir. Özellikle kırsal kesimde yaşayan insanların gelenekçi ve bilhassa millî ve dini inanışlarına çok bağlı olmasına karşın bu alanda yapayalnız kaldığını düşünmektedir. İlerlemeye kapıları sonuna kadar açık olan “Beşikten mezara kadar öğreniniz” ve “Çocuğunuzu zamana göre terbiye ediniz” diyen İslamiyet, bilgili ellerden cahil hocaların pençesine düşmek suretiyle bir istismar mevzuu olmuştur. Ayverdi burada kabahati İslam’a değil Müslümanlığa verir. Halktan yobaz diye bahsedilmesini bir münevverlik alameti sayarak bundan hareketle halkın ihmal edilmesini eleştirir. “Bir çırpıda yıkılan dini müesseselerin yeri doldurulamadığı için üreme, türeme ve alaylı din adamlarının kendi kendilerine yetişmiş ve cahil kütlelere hâkim olmalarını neden yadırgıyoruz? Münevver kaprislerine rağmen güngörmüş Türk halkı cahil değildir. Bu minvalde artık köylüyü müstemlekeci ruhu ile eğitmekten artık vaz geçilmesi gerekmektedir.” (Sâmiha Ayverdi, 1976, s.41-44).

Bu kapsamda şu ifadeleri bu konudaki görüşlerini özetler:

“Selçuklu Devleti’nin Osmanlı Türklüğüne kayar olduğu 13. asır sonrasında, kolonizasyon davasının gönüllü mücahidi olarak tekkeleri görmek tarihî bir zarurettir. İçtimai kıyam ve ahengin birer idealist ajanı olan bu şuurlu zümre, memleketin dört bucağına serpilmiş zaviyelerinden ve dergâhlarından kalkarak halkın arasına karışmak suretiyle bir fikir örgüsü yaymaktaydılar. Bunu yaparken de ne devlet ne varlık sadece vazife ve cihat ruhu ile bu yapıldı. İşte açılan bu uçurum bilhassa taşradaki din adamlarının eğitimi ve bununla birlikte planlı, şuurlu, imanlı bir maârif politikasından hareket edilmelidir (Sâmiha Ayverdi, 1976, s.44-49).

Sâmiha Ayverdi’nin hocam diye bahsettiği Ken’an (Rifâî) Büyükaksoy’un din anlayışını ele almak bu noktada kendisini anlamak açısından önemlidir. Ken’an (Rifâî)

Büyükaksoy'a göre din; ferdin diğer insanlarla ve ferdin vicdanı ile olan münasebetlerini tanzim eden ve kontrol altına alan hayatî bir sistemdir, öyle ki insanlıkla yaşıt ve ondan hiçbir devrinde ayrılmayan bir hüviyet taşır. Ayverdi ve Araz'ın naklettikleri üzere Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy'un din algısı şekil şemal ile değil kalp ile ilgilenir. "O [Ken'an Rifâî], dini ve imanı insanlığı huzur ve kemâle götürecektir en kestirme, en doğru yol olarak görüyor; bir hakikate inanmış ve sevmiş olmanın beşeriyeti bir gaye etrafında toplayacağına kani bulunuyordu" (Ayverdi vd., 1983, s.134-146).

Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy'un ahlâk anlayışını bir cümle ile ifade etmek istesek ona "sevgi ahlâkı" diyebiliriz. "Sevgi, nâmütenahi sevgi... Yalnız insanlara karşı değil, hayvanlara ve eşyaya karşı da muhabbet ve hürmet doluydu. "Birbirinizi seviniz!" Kendisini en az tanıyanlar bile bu tavsiye ve temenniye ondan kaç kere duymuşlardır." (S. Ayverdi vd., 1983, s.167) diyen bir müridin talebesi olan Ayverdi, hocasından öğrendiklerinden hareketle, etrafına da hep bu zaviye ile yaklaşmış; cinsiyet, ırk, din, seviye, lisan fakı gözetmeden tüm insanları sevmeyi kendisine düstur haline getirmiştir.

Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy'un ahlâk anlayışında, her insanı birer robota çeviren mutlak ilâhî takdir fikrini kabul etmediğini görüyoruz. O, herkesin hür bir varlık olduğunu, ilâhî emri kabul veya ret hususunda serbest olduğunu, kendi hareketlerinden mesul olduğunu söyler (Ayverdi vd., 1983). Ayverdi, kendimize yaklaşmak ve kendimizi bulmak için dünyaya geldiğimizi, kâinatın olan her şeyin aslında insanda olduğunu; insanın kâinatın sırrı olduğunu söyler.

"Kâinatın sırrı olan bu insan, kendini bulması ve kendinde gizlenmiş olan esrarla bitişiklik kurması için yaratılmışken, ondan cahil, ondan müstağni, ona bigâne olduğu için azaplara, işkencelere, hicran ve mânevî sefaletlere atılmıştır. Hâlbuki insanlıktan maksat onları teshir etmek, onlara galebe çalmak, efendiliğini bulup esaretten kurtulmaktır. Bizi yaratan Allah, fail-i muhtardır; insanların da muhtar olmalarını ister. İnsanda Hakk'ın sıfatlarından birer nişan vardır; ilâhî iradenin örneği de, bizde cüz'i irade ile belirir. İşte bu cüz'i irade ile varlığımız sürüsünün çobanı olup ruhumuzu istiklâle getirmemiz gerekir." (S. Ayverdi, 1943, s.113-114).

Son tahlilde Ayverdi, bireysel ve toplumsal hayatın emniyetini iç ve dış muhasebesinin birlikte yapılmasına bağlamaktadır. Ona göre ölmeden önce ölmek, fizyolojik ölümü tatmadan evvel kişisel ihtiraslardan arınmak ve mânevî ölümü tatmak bu muhasebenin

en güzel meyvesidir. Ayverdi'ye göre ruhu hakikatle kıvam bulmuş kimseler ölümsüz hayatı tatmış şahsiyetlerdir (Özköse, 2013, s.21).

Ayverdi, dinin toplum hayatında gelenek, görenek ve teamüllere dayanan ve bu minvalde devam eden yönüne önem verir. Dinin hayata geçirilmesini, hâl edinilmesini ve bir yaşayış kuralı haline getirilmesini önemser. Tasavvufî İslam'ın Türk'e has yorum ve uygulanmasının peşindedir (Özköse, 2013, s.28).

Son tahlilde Ayverdi'nin din anlayışı tasavvuf üzerine şekillenmiştir. Ayverdi din hakkında yeni bir şey söylememiştir lâkin o güne kadar söyleneni yeni bir dille söylemiştir. Özellikle romanlar ile başlayan yazı hayatına baktığımızda olay örgüsünü sıradan insanların sıradan yaşamları üzerine kurgulamış olduğunu görmekteyiz. Bu hali ile dini daha doğrusu tasavvufu hayatımıza nasıl nakledebileceğimiz konusunda okuyucularına yol gösterici olma özelliğini taşır. Ayverdi tarihî, siyasal veya sosyal alanda yazdığı ve söylediği her hususta olay farklı bile olsa aslında hep aynı şeyi söylemiştir. Bir bütün olarak hayatı veya günlük yaşamı dinden bağımsız olarak görmeyen, dinin, yani güzel ahlâkın, tam da tüm bunların ortasında bir düşünüş biçimi olduğunu dile getirir.

3.3. KÜLTÜR VE MEDENİYET GÖRÜŞÜ

“Kültür” kelimesi dilimize Fransızcadan geçmiştir ve Fransızca da “culture” olan kelime Latince 'de “toprağı sürmek, mahsul elde etmek, mahsulü geliştirmek” anlamlarına gelen “cultura” dan türemiştir. Akabinde kelime “insan vücudunu ve ruhunu terbiye etme” , “ sanat ve fikir eserlerini geliştirme” anlamlarını da içine alarak daha zenginleşmiştir. Bu minvalde, kültür “maddî ve mânevî her şeyi işlemek ve geliştirmek” olarak tanımlanmaktadır. Kültür sosyolojisi açısından bakıldığında en sade anlatımıyla “bir toplumun yaşama tarzı” dır (Binark, 2013, s.11). Bir millete şahsiyet kazandıran dil, tarih şuuru, mimari, edebiyat, mûsikî gibi her türlü millî unsur, düşünce tarzı, dünya görüşü, ahlâk anlayışı ve değerler sistemi, yaşayış tarzı gibi değerler manzumesi “kültür” olarak tanımlanmaktadır.

Sâmiha Ayverdi'nin kültür konusundaki hassasiyetinin altında yatan temel sebebi İsmet Binark; “millî benliğinden, tarihinden, müştereklerinden uzaklaşmış Türk insanına hakikatin ışığını göstermek” olarak açıklar. Ayverdi bunu aynı zamanda bir bekâ meselesi olarak da tanımlamaktadır. “Kelâm kalıbı içine gizlenmiş olan prensipler, yaşandığı takdirde hayat bulur ve solüsyon halinde insanoğlunun ilğine kemiğine işler” diyen Ayverdi için prensip ve idealleri günlük hayatta yaşamak en önemli ödevlerden biridir. Bu prensip ve ideallerin kültürü oluşturan en önemli öge olduğunu söyleyen Ayverdi kültür ve millet arasında sıkı bağlar kurar. Ayverdi'ye göre köklü bir millet bağlılıklarından asla vaz geçmez lâkin yaşanan devrin ihtiyaç ve icaplarına göre geleneklerini geliştirebilir ve bu gelişim ile beşeriyete de ışık tutar (S. Ayverdi, 1976d, s.216-222).

Ayverdi, millî şuur ve millî kültür konusundaki tespitlerine bakıldığında Ayverdi'nin bu konudaki derinlikli yaklaşımı anlaşılacaktır. Bu bağlamda;

“... Gerek fertler, gerek cemiyetler ve gerek milletler için en korkulu tutum, geçmiş bilmemek ve hali de, bu tanımadığı mazinin üstünde yalan yanlış inşaya çalışmaktır ki, gelecek için büyük tehlike, işte cehalet ve gafletin attığı bu yanlış adımdır... Her memleketin münevveri, o memleketin tarihi ve içtimâî değerlerinin birer portörüdür, ki bu üstün zümre taşıdıkları kıymetleri halk tabakalarına nakletmekle mükellefirlenir... Biz de ise keyfiyet tamamen aksinedir. Zira Türkiye'deki münevverlik alameti, tarihe, dile, dine karşı cephe almak suretiyle tecelli etmek dalaletine demir atıp kalmıştır. Öyle zannediyoruz ki, yabancı ve tehlikeli ideolojilerin pençesine düşmüş bu sahte münevverler kitlesine, el ele vermiş bir dil, din ve tarih şuurunun bir ağızdan bağrışını duyurmak zamanı gelmiş hatta geçmiş bulunuyor. (Binark, 2013, s.30-33)

Evet bu millî benliğinden ölmüş zavallı kütleye, İsrail Suru gibi: “Diril, kalk!” demek vaktidir. Ta ki canlanıp, dağarcığını millî değerlerle dolduracak bu aydın kütle, halk arasına karışan, halk tabakalarını uyandırmakla vazifelenmeyi borç bilecek bir anlayışa vasil olsun... Bir milletin müdafaa silahı ve ordusu kadar mühim olan, kültürü, dolayısıyla da kültür faaliyetine, sanat tarihine ve içtimâî ihtiyaca hizmet etmiş abide ve müesseseleri ayakta tutmanın yoluna bakmaktadır... Medeniyet, kültür ile gelir. Kendi medeniyetlerinden çıkıp farklı medeniyetlere angaje olan kişiler ise gülünç duruma düşmüşlerdir. Ne halde ki Müslüman-Türk de, etini döküp kuru iskelet bıraktığı Şark medeniyetinin üstüne geçirdiği bir iğreti Garp kaftanı ile gezip dolaşırken ele güne karşı ne kadar gülünç halde olduğunun farkına varamayacak kadar dalgınlık içerisinde. (Ayverdi, 1985b, s.50-61)

Sâmiha Ayverdi'nin kültür konusunda meseleye sadece Türk Kültürü olarak bakmaz. Torunu Sinan Uluant, Galatasaray Lisesi'nde okurken, Fransa'da bir yaz kampındayken birbirlerine gönderdikleri mektuplarda, Sinan'a;

“Sakın gezmelerden geri kalma. Öğle uykusu saatlerinde ciddi çalışmak bol bol yeter. Etrafinla alâkadar ol, her şeyi sor öğren... Kültür, yalnız mekteplerden değil, yaşanan hayattan da kazanılır. Hele sen bir ecnebi olarak, bulunduğun yabancı muhitin çeşitli vechelerinden çok şey öğrenebilirsin.” (Ayverdi, 1985a, s.19)

diye sık sık nasihat eder.

Ayverdi’de Osmanlı medeniyetinin başarısının özü Allah imanı, inanarak yaşama ve yaratılanları yaratandan ötürü sevmeyi bir düzen haline getirmesi ve bireyden devlete kadar bütün herkesin bunu esas bilen bir şuur bütünlüğünde olmasıdır. Türk’ün bu büyük medeniyetinin sırrını Ayverdi şu şekilde ifade eder;

“Bir millet, bir fikre ve imana dört elle sarılmaya görsün. Hele bu fikir ve iman, medeniyet kurmak ve kütlelere içtimâî, nizam ve adalet taşımak gibi aziz ve üstün gayretler adına olmuş olursa, yıkılmayacak engel, tuz buz olmayacak mani yoktur... Evet, insanlar müsillû içtimâî realitelerde ölürken, yerlerine eskisinin dölü olan yenileri ve yeni zaman şartlarına en uygunlarının gelmesi bekâ ve devamın başlıca şartıdır. Devirler değişirken ne fikir, ne sanat eskinin folluğunda kuluçka yatmaz. Ne ki zamanlar değişmekte, yeni yeni üremiş düşünce duygu mahsulleri aynı mirasın aynı tohumun zaman tarlasında filizlenmiş bereketli ve devamı olmak gerek... Medeniyet değişmeleri kadar bir milletin ikbal ve istikbali için tehlikeli olabilecek az şey vardır. Ne harpler, ne istilalar, ne yağmalar, ne kıtaller, bir milleti millet yapan cevheri yok edemez ama kötü benimsenmiş bir medeniyet eskisini, tek canlı hücre bırakmamacasına kurutup imha edecek olursa, tarihi, dili, dini, âdet, an’ane ve mefahiri de topyekûn silinir ve artık o millet için hayat bitmiş demektir. Bu yüzden, hiçbir medeniyet diğerinin üstüne gelip onu imha ve istila etmemeli, birleşmemeli fakat bir araya gelmelidir.”(Güner, 1984, s.24)

Sâmiha Ayverdi, Türk medeniyetinin büyüklüğünü, güzelliğini bir aşk ahlâkı gibi benimsemiştir. Osmanlı tarihini ve medeniyetini de bu anlayışla araştırır ve değerlendirir. Ayverdi’ye göre asırlarca olgunlaşarak vücut bulmuş Osmanlı medeniyetinin eksikliğini bugün sadece Türk milleti değil bütün insanlık çekmektedir.

3.4. TARİH VE DİLE BAKIŞI

Geçmiş, gelecek ve bugün ilişkisini ele alırken “bugünkü hayatımız dünün tortusu, bugün de yarının bereketi ve sermayesidir” (S. Ayverdi, 2013, s.243) tespitinde bulunan Ayverdi açısından tarih ve dil, bugünü ve geleceği şekillendirmekteki en önemli iki unsurdur. Bir röportajında geçirdiği “geçmişin nimetleri ile geleceği nafakalandırmak”(S. Ayverdi, 2017b, s.164) ifadesi ile maziye atfettiği önem neticesinde bugünü ve yarını da içine alan topyekûn bir bakış açısına sahiptir.

Binark'ın ifadesiyle, tarihî birikim bir milletin zaman boyutu içerisindeki yerini ve tavrını belirleyen temel unsurdur. Tarih şuuru, tarihin akışı hakkında görüş sahibi olmak anlamına gelir. Millî tarih şuuru ise, kişinin mensup olduğu millet ile o milletin tarihinin özdeşleşmesiyle mümkün olmaktadır. Millî tarih şuuru millî kimliğin oluşmasında önemli rol oynar. Milletlerin tarihi hakkındaki tecrübeleri bilgi, kültür ve öğrenme vasıtasıyla gelecek nesillere aktarılır. Millî tarih şuurunun gelecek nesillere aktarılması konusunda kendisini mesul olarak nitelendiren Sâmiha Ayverdi'ye göre Müslüman-Türklüğü yeniden ayağa kaldırmanın yolu millî ve mânevî değerlerimizi tarihimizin sayfaları arasından çıkarmaktan geçmektedir (Binark, 2013, s.18-20).

Güner, Ayverdi'nin eserlerinde tarih şuurumuzu uyandıracak, diriltecek sırları söylediğini, Banarlı da "... dün ne olduğumuzu söyleyen bu kitaplarda yarın ne olmamız lazım geldiğini duyurmak sırrına eren bir ayrı ifade ve bir nasip verici söyleyiş vardır." der (Güner, 1984, s.27).

Cumhuriyet ile birlikte gelen resmi tarih anlayışını eleştiren Ayverdi, tüm bu sıkıntıların başlangıç noktasını batılılaşma hareketi adı altında başlayan Tanzimat dönemi olarak işaret eder. Ayverdi'ye göre, halk ile bürokrat sınıfın müşterek talebiyle gerçekleşmeyen hâkanî ve zorlama bir inkılap olarak nitelendirdiği Tanzimat pek tabii ki tutmamıştır. Akabinde gelen meşrutiyet yine memleket icbarı ile yapılmamış, ilmî ve felsefî bir temele de sahip değildir. Arkasından yetişen Cumhuriyet ise Ayverdi'nin tanımlamasıyla Türklüğü bütünüyle Greko-Latin medeniyeti camiasına mâl etmenin seferberliğini açmıştır.

Cumhuriyetin, şark medeniyetinin devamı niteliğindeki bin yıllık harf geleneğini de bırakıp Latin harflere geçişini tarihe karşı mesûliyetini hiçe sayan tehlikeli bir cesaret ve pervasızlık olarak görmektedir. Ayverdi'ye göre tarih, alfabeyi bir medeniyetin anahtarı olarak kabul eder. Anahtar değişince medeniyetin de değişeceğini zannedenler için 1980lerdeki gençler sermayesiz, metot ve millî heyecandan mahrum, garbın kucağında ve yeni medeniyete faydadan uzaktır. Ayverdi burada da reçeteyi açık seçik ortaya koyar; "Bugün Türk kültür ve fikriyatının yapıcı ve şuurlu bir anlayış üstüne getirmek ve bin şu kadar yıllık medeniyet ve tarihimizin doğuş ve yükseliş sebepleri üstüne

çevirerek mazi ile barışmak ve yeniden rabıta kurmak, belki de sâlim ve kestirme yol sayılabilir” (S. Ayverdi, 1976d, s.215-219).

Sâmiha Ayverdi, 1982 yılında Mediha Gezgin Hanım’ın evinde katıldığı bir çay sohbetinde katılan kişiler arasında yaşının en genç olmasına rağmen bu aşırı ilerici topluluk içerisinde kendisini münevver olarak tanımlayan zümredeki farkları iliklerine kadar hisseder. Ayverdi’ye göre “Tanzimat kapısından girmiş kırk haramiler” olarak nitelendirdiği bu zümre memleket içerisinde cahilden daha cahili temsil eden bir topluluktur. Ayverdi’ye göre, millî ve mânevî hazinelerimizin, varımızı, yoğumuzu batıya yaranma yarışında yağmalanması kabul edilebilir bir olgu değildir (Ayverdi, 1985b, s.76).

İttihat ve Terakkî ‘ye gelince, Ayverdi bu iktidarı, Batılı ve Yahudi menfaati adına tuzağa düşürülmüş basiretsiz ve kifayetsiz olarak nitelendirmiştir (Ayverdi, 1985b, s.48). Sultan Reşat’ın torunu Mukbile Sultan’ın çay semaverinin üzerindeki çaydanlığa “benim ellerim nasırlıdır, tutabilirim” demesi Ayverdi’yi derinden etkiler. Mukbile Sultan bir ara da “benim büyük babam fakir Padişahı” der. Ayverdi’ye göre V. Sultan Mehmet Reşad, ömrü muharebe yıllarında geçmiş, dar elbise giydirilmiş bir mahkûm gibi hayatının sonuna kadar rahat nefes alamaz halde yaşamıştır. İttihat ve Terakkî iktidarının elinde, onların keyfi kararları istikametini takibe mecbur olan bir padişahıdır. “Yıldız Sarayı’nın ve hazinelerini; Sırp, Bulgar ve Yunan çeteciler ile soyan İttihadçılar, bu halim selim, vatanperver Padişaha, boş bir devlet hazinesinden başka bir şey göstermemiş, vermemişlerdi.” (Ayverdi, 1985b, s.49-50) diye nitelendirir.

2. Abdülhamit’in kızı Ayşe Sultan ile yaptığı bir çay sohbetinde 600 sene bu topraklara hükmetmiş Osmanlı hanedanının 3 gün içerisinde adeta derdest edilerek yurt dışına sürülmelerinden doğan utancından bahseder. Tarih konusunda çok hassas olan Ayverdi “işin bakmakta değil görmekte olduğunu; görücü gözün, işitici kulağın mazisine açıldığı an, bir milletin silkinip dirilişi ve uyanışı başlayacaktır” (Ayverdi, 1985b, s.45) demektedir.

Burada Ayverdi’yi asıl rahatsız eden mesele Güner’in ifadesiyle; tarihî ve millî şerefini bir yana itip, kütleyi taklit ve sahte idoller önünde tanzime zorlamak hatasının, bugünkü

anarşiyi meydana getirmiş olmasıdır. “Şunu bilmeliyiz ki münevverin de halkın da gönlü ve gözü, ithal malı değerlerle tıka basa doldurulmuş bir cemiyet kadar kötülüğe elverişli ve tehlikeli bir zemin yoktur. Zîra an’anesini, adetlerini, iftiharlarını, dilinin, dininin, tarihinin ve topyekûn geçmişinin kal’asına toslamaktan mahrum bırakılmış kütlelerin beşerî ve hayvani temayüllerini durduracak hiçbir engel tasavvur edilmez.” (Güner, 1984). İşte Ayverdi’ye göre; Türk toplumu da, Tanzimat’tan bu yana, yıktığı müesseselerin yerine, terkibinde millî ve tarihî realiteleri olan yenilerini doğuramamak, fikrinde, sanatında, sosyal ve kültürel temalarında hayat ve bekâ gücünü kaybetmek tehlikesi ile yüz yüze bulunmaktadır. Burada Ayverdi çareyi yine tarih ile verir. Tarih şuurunun diri tutulmasını, kültür emperyalizmine karşı güçlü bir koruyucu ve geleceğin kurulmasında sağlam rehber olarak görür.

Türk Kadınları Kültür Derneği İstanbul Şubesinin yapımını oluşturduğu, Cemalnur Sargut tarafından senaryosu hazırlanan “Sâmiha Ayverdi” belgeselinde; “... maârif bu milletin en önemli meselesidir. Maârif kurtulmadan eğitim kurtulmaz çünkü insanı kurtaracak olan maârifdir.” der Ayverdi ve devam eder; “Toprak kaybolması o milletin kaybolması demek değildir. Lâkin dilini kaybeden bir millet için artık yaşama ve devam hakkı beklemek abestir” der (Sargut, 2014, 6’43”).

Sâmiha Ayverdi çok ehemmiyet verdiği maârif konusunda özellikle tarih eğitimi konusunda muzdarip olduğunu Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethini anlatırken;

“Ne hazin ki üç gün üç gece devam eden bu anlı şanlı cenk planını Türk gençliğinin kafasına yerleştirecek bir hamiyet göstermiş değiliz. Hangimizin çocuklarına, “ Fatih, gemisini karadan nasıl yürüttü ve Haliç’e nasıl indirdi?” diye sorsak doğru bir malumat verebilir? Ne yazık ki tedarikat âlemimizde misli görülmemiş bu zafer ve plan harikasını yaşatacak bir programımız mevcut değil.” der (Ayverdi, 2014, s.45).

Sonra da ekler;

“ Ne olur, hiç olmazsa bundan sonra ölümlerden daha ölü olan biz diriler uyanıp bir Bizans fethinin tarihteki önemini vakit geçirmeden çoluğumuza çocuğumuza öğretilim ve henüz ölmediğimizi tarihe anlatmış olalım.” (Ayverdi, 2014, s.46)

Ayverdi, milletin bekâsını geçmişten biriktirdiği hazineleri gün yüzüne çıkarmasıyla sağlayacağını düşünmektedir. Yazılarında sık sık bunu tekrarlar ve etrafındakilere bu yönde tavsiyelerde bulunur.

“Çok defa cemiyet olarak kendi hazinemizin farkında değiliz. Bizim de içinde kapalı kalıp faydalanamadığımız Karun misali definelerimiz, ucu bucağı olmayan hazinelerimiz varken, binlerce yıllık tarihimiz boyunca biriktirip bir kıyıya yığıdığımız bu mazi bereketi ortasında yoksulluk krizleri geçiriyoruz.” (Ayverdi, 2014, s.116)

Mimari hususlarda örnek almamız gerekenler bir yana, iktisadi alanda yaşatılması ve feyz alınması gereken “Ahilik” müessesesinin tekrar hayata geçirilmesi gerektiğini söyler (Ayverdi, 2014, s.112).

“Şahsi ve üstün bir medeniyet yaratıcısı olan milletimiz, tarihi tekâmül seyrinin izinde ve ardında, zirveden zirveye atlamışken, neden şimdi her yönden kendi hüviyeti ile alakasını kesmiştir?” diye sorar (Ayverdi, 2014, s.118).

Türk Tarihinde Osmanlı Asırları adlı eseri 1974 yılında basılmış ise de 1954 yılında kaleme alınmış ve yazımı dört yıl sürmüştür. Kitabın önsözünde Ayverdi; bu kitap ne bir tarihtir, ne de bir bilim ve müracaat eseri dese de gazeteci yazar İlhan Bardakçı bu kitabı; “Nesillerin muhtaç olduğu bir reçete olarak betimlemiş yükselişin zevalini çöküşün sebeplerini mükemmel bir Türkçe ile kucaklamıştır” (Binark, 2009, s.129) diye anlatmıştır.

Yazar kitapta Selçuklu ve Osmanlı halkası üzerinde durur. Selçuklu ile Türkler’ in Anadolu’ya gelişi, İslamiyet’i benimsemesi ve üç yüzyıllık bir saltanatın sonrasında birleşerek Osmanlı’ya yoğrulması anlatılmaktadır. Anadolu’da yapılan mücadelelerde cihat ülküsü önemli bir itkidir. Lâkin Ayverdi’nin burada bahsettiği cihat; gelişigüzel maksatsız bir istiladan ziyade barış ve uzlaşa yoluyla temin edilemeyen gaye uğruna başvurulmuş son çaredir. Esasen burada bahsedilen de küçük cihattır. Asıl büyük cihat insanın kendi hayvani vasıfları ile vuruşup muzaffer ve mansur olmasıdır (Ayverdi, 1975b, s.63-72).

1071 Malazgirt ile Anadolu topraklarına giren Türkler’in burada kalıcı olmasının bir diğer sebebi ise buradaki mutasavvıf, âlim bir zümreyi içinde barındırmasıdır. Cemiyet hamurunun yoğrulmasında bu ellere bağlı tekkeler, talim ve tedris ocaklarıdır. Ayverdi’ye göre; “Kocamış bir ağaç gibi çatırdayan Selçuklu yine bir evladının rüyasında gördüğü ağaç ile göğe yükselecek ve bu ağacın dalları garba doğru eğilecek ve gölgesindeki kavimlere adil ve müsavacı bir içtimâî nizam getirecek, böylece de tarih, bahtiyar ve müstesna asırlar görecektir” (Ayverdi, 1975b, s.102-111).

Ayverdi'ye göre; Osmanlı mucizesi, kendi başına bir idare, hukuk, ekonomi, din, estetik ve kültür değildir; onun merkezinde yer alan “Îlâ-yı Kelîmetullah Aşkî”, bunun da taşıyıcısı ulema ve derviş kadrosudur. Burada Osman Bey ve onu takip eden hükümdar ve şehzadeler ile idare ve devlet adamlarının tasavvufun müşterek esaslarına sahip ahiliğin gâye, terbiye ve disiplinine göre yetişmiş olması büyük rol oynar (Ayverdi, 1975b, s.113-114).

Osmanlı medeniyeti bu madde ile mânânın işbirliği ile yükselmiştir ve bu sebeptendir ki, fethettiği Balkanları ve Arap dünyasını topyekûn millî, toplumsal ve vicdani hüviyetlerinden soyup kendi potaları içinde eritmemiştir. Ayverdi'ye göre, bu haliyle bugün Osmanlı Tarihi'nin bilinmesi, insanlığın geleceği için zaruri bir hal almıştır (Ayverdi, 1975b, s.116).

Ayverdi'ye göre, asırlar boyu ihtişamını sürdüren Osmanlı, ne zaman ki vicdânî ve tarihî geleneklerini bırakmaya başlamış çöküş işte o anda başlamıştır. Bu bozulmada kendini muhâfaza edebilen bir tek aile ocağı kalmıştır. Lâkin Tanzimat ile yavaş yavaş aile zırhı gerilmeye başlamış Meşrutiyet ile de garbın, ölçüsüne uymayan dar ve boğucu kaftanını giymiştir (Binark, 2009, s.127). Ayverdi, uçurumun kenarına gelmiş bir devlet için bir hamleye ihtiyaç olduğunu, lâkin alınan kararın devlet yapısına uygun olmayışını eleştirir. Tanzimat Fermanı'nı memleketi alışageldiği feodal idareyi dağıtıp, imparatorluğa uygun olmayan bir merkezi idare kapsamına sokması yönünden eleştirir. Burada Ayverdi, toprak rejiminin bozulduğunu da kabul eder. Aynı şekilde Gülhane Hattı'nın ele attığı ordu sistemindeki bozulmaların da farkındadır. Ayverdi'nin Tanzimat ile ilgili eleştirdiği esas nokta, gayrimüslimlere verilen hakların fazlasıyla bahşedilip akabinde yeni bir dengesizlik ortaya çıkarmasıdır. Müslüman halkın, askeri ödev görevi ile evini tezgâhını bırakıp cepheye gitmesiyle, gayrimüslimin hem cephede kırılmaması hem de zaman ve mal kaybı tehlikesinde bulunmaması; gayrimüslimleri Müslüman Türk'ten iktisadi ve sosyal açıdan daha avantajlı hale getirmektedir. Mali politikası çok zayıf olan Tanzimat'ın, bir garp kopyası halinde karşımıza çıkması büyük ölçüde Avrupa mallarına kapılarını açmış ve yerli tezgâhı felce uğratmıştır.

Son tahlilde Tanzimat; millî bir iktisat ve maârif sistemi getirmemiş olması haliyle ne kadar askeri ve hukuk alanında başarı kat etmiş gibi gözükse de bu başarıları sızıp

gitmiştir. Böylelikle de Tanzimat devri için garp kültür ve medeniyetinin değil, Avrupa siyasî ve iktisadi nüfuzunun Türk topraklarına derin kökler saldıdığı bir devir denebilir (Ayverdi, 1975b, s.316-320).

Ayverdi'ye göre, Avrupa'da Rönesans döneminde kiliseye ağır bir darbe vurulmuş olsa da sonrasında aynı Avrupa dinin cemiyetteki yerini takdir ve tayin ederek bütün kuvvetiyle Hıristiyanlık ruhunu yaşatmıştır. Osmanlı Devleti'nin yaptığı en büyük yanlış buradadır. Türk Rönesans'ı diye tabir edilen Tanzimat ile Osmanlı kendini garp medeniyeti safına yerleştirmek adına mânevî bağlarımızı bir yük gibi sırtımızdan atma gayesiyle sonu iflasa gidecek bir yolu seçmiştir. Avrupa geçmişini mevcuda aşılıyarak yaptığı inkılabı desteklerken Osmanlı köklerini sökmek yoluna gitmiştir. Devletin kuruluşuna sadık kalarak tatbik edilmesi gereken ıslahat formülü yanlış uygulanarak iman ruhunu kaybettirmiş, yükseliş halesinde de maalesef bunu geri almaya teşebbüs etmemiştir. Son tahlilde Ayverdi'ye göre Tanzimat'ın muhasebesi yapıldığında bu inkılabın en zayıf tarafı; bir ilmi ve fikri temelinin bulunmamasıdır (Ayverdi, 1975b, s.321-323).

Tüm bu eleştirilerden Şinasi⁹, Namık Kemal¹⁰ ve Ziya Paşa¹¹ da nasibini alacaktır.

“... Gözünü de gönlünü de garbe çeviren köhne imparatorluğun fikir semasında kuvvetli ve samimi bir akis bırakmış kimselerdi. Ancak medeniyet değişmesinin fikir cephesine kumanda eden bu politikacı ve edip zümre, tarz ve hatıra olarak, klasik edebiyattan zengin motifler tevarüs etmekle beraber, felsefe ve tefekkür yönünden, şarktan tiksinişmiş ve kayıtsız şartsız garbe ilan-ı aşk etmişlerdi... Esasen hiç birine gerçek ve büyük sanatkâr denemezdi. Edebiyat tarihinde sivrilip yer yapmalarının başlıca sebebi, devirlerinde kendileriyle yarışacak ciddi rakiplerinin olmayışındandır.” (Ayverdi, 1975b, s.351-352)

Ayverdi'nin bu dönemle olan asıl eleştirisi, ilgili yazarların, derin ve geniş kapsamlı bir görüşe sahip olmamalarıdır. Namık Kemal'in Şinasi ile tanışmadan evvelki şiirlerinde tasavvuf etkisi görülür, inandığına riyasız inanan, temiz ve samimi bir fikir adamı hüviyeti sezilirken; Şinasi ile tanışması sonrasında şarka derin bir husumet duymasını eleştirir (Ayverdi, 1975b, s.352).

⁹ İbrahim Şinasi; Türk gazeteci, yayımcı, şair, oyun yazarı. 1826-1871.

<https://www.timeturk.com/ibrahim-sinasi/biyografi-807724>

¹⁰ Namık Kemal; Türk Milliyetçisi öncüsü, Genç Osmanlı Hareketi mensubu, Tanzimat Devri aydını, yazar, gazeteci, devlet adamı, şair https://www.turkedebiyati.org/namik_kemal.html

¹¹ Ziya Paşa; yazar, şair, devlet adamı, (1825-1880) https://www.turkedebiyati.org/ziya_pasa.html

Ayverdi Osmanlı tarihinden ve devrin padişahlarından uzun uzun bahsettiği üç ciltlik *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları* eserinin son cildine gelindiğinde sıra İttihat ve Terakkî'ye gelir. İttihat ve Terakkî'den bahsettiği bölümde söze; “ Bilindiği gibi dert, yalnız dili, dini ve milliyeti ayrı olan bu komitalardan gelmiyordu.¹² Asıl millî felaketi, memleketi çok ince ve üstün hesaplara dayanmış manevralar ile müdafaa ve muhâfaza eden merkezi otoriteye karşı, vatan evlatlarının açtığı yayılım ateşi” (Ayverdi, 1975a, s.53) olarak niteler. Ayverdi İttihat ve Terakkî'nin başlangıç aşamasından itibaren dış tesirlerin altında olduğunu, siyasî ve politik görüşten mahrum olduklarını söyler. Garpli devletlerin Osmanlı üzerinde oynadıkları kumarı “Şimendifer Meselesi” ile ilişkilendiren Ayverdi, bu sayede Rumeli'yi Irak'a, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlanacak bu önemli projede İngilizler, Ruslar ve sonrasında Almanların işin içine katılmasıyla önemli bir hal almış, ihale Almanların üzerine kalmış, bu sayede de Osmanlı'da Cermen hayranlığı başlamıştır. O dönemde padişahın uğraştığı bir diğer mesele de Yahudi ve Farmason teşkilatlarıdır.

“Jön Türklerle elele vermiş Siyonizm, Sultan Abdülmecid devrinden itibaren açık kart oynamaya başlamıştı. Bir komitenin etrafında teşkilatlanmasının temin ettikleri Jön Türklük, İttihat ve Terakkî kisvesine bürünmüş masonik bir muhalefet haline inkılâp etmişti. Ancak bu muhalefet, millî ve tarihî bir imanın emrinde olmayıp, Müslüman-Türk menfaatlerinden gayrı davaların adamı olan idarecilerin gizli ve aşikâr tesiri altına girmiş, büyük ve tehlikeli bir gaflet içinde bulunuyordu. Bu yüzden de, memleket adına selamet yolunu bulup takip etmesi muhal idi. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi uğruna ayaklandığını zanneden bu aldanmış ham kuvvet, memlekette meşruti idare tesis emek yolunda olduğu zannıyla, bozguncu ve ayırıcı bir ruhun aktörlüğünü yapıyordu. Dışarıdan idare dilen bu muhalefet, kâh aldanmış münevver oluyor; kâh gururu okşanmış bir kabadayı; kâh şöhret düşkünü şarlatan; kâh her olmazı olur sanan hayalperest; kâh külah kapıcı haris; kâh ise heyecan budalası bir işsiz güçsüz olarak, padişahın el birliğiyle devrilmesini bir kütle psikozu halinde temsil etmekte buluyordu.” (Ayverdi, 1975a, s.56-57)

Anlaşıldığı üzere, yukarıda kendinin bizzat ifadesiyle Ayverdi; Tanzimat, İttihat ve Terakkî, Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi hakkındaki fikirlerini özetle anlatmaktadır. Ayverdi'ye göre, Osmanlı'nın “Batılılaşma Hareketi”yle kendi özünden kopması ve içine düştüğü çaresizliği batı fikir ve tekniğiyle yenmek istemesinin neticesi bugün ortadadır. Burada Allah'ın unutulmuş olması, daha tasavvufi bir dille vahdet fikri ve vahdet anlayışının terk edilmiş olmasını sert bir dille eleştirir. Batının da uzun vadede bu fikrinde muvaffak olamayacağını belirten Ayverdi; “Binlerce yıldır ayıklana durula çeşitli devletlerin bünyesinde hâkimiyet kurmuş olan Türklük; bir zamanlar yeryüzünün

¹² Yazarın burada kast ettiği Osmanlı içerisinde azınlık olarak faaliyet gösteren ve asıl amacı Osmanlı Devleti'ni parçalamak olana komitalarda atıf yapmaktadır.

hasret çektiği bir dünya görüşünü cihanın gözü önüne sermişti.” (Ayverdi, 1975a, s.250) diyerek batıya da, doğu inancını tavsiye eder. Ayverdi’ye göre ilaç, çare özümüzdedir; özümüze dönmektedir. Bu bağlamda ithal ürünlerle değil ancak bu memleketin geçmişine dayalı olarak üretilen çözümler memleketin salâhiyetine olacağından tarih ve dil bilinci Ayverdi’de çok önemli bir yer tutmaktadır.

Ayverdi için millet varlığının ilk ve çağdaş belirtisi ve millî kimliğin özü dildir. Binark’ın tanımıyla, dil bir milletin duyup düşündüklerinin, görüp bildiklerinin, yapıp ettiklerinin yani onun dünyasının aynasıdır. Bir milletin millî kültür ve değerlerinin başında gelen dil; duygu ve düşünceyi ifade eden bir vasıta olması sebebiyle insan topluluklarını bir yığın olmaktan kurtarıp aralarında duygu ve düşünce birliği olan bir toplum yani millet haline getirir. Bir millet için var olmak anlamına gelen dil, muhâfaza edilebildiği takdirde milletin ebediliğini sağlar (Binark, 2013, s.22-23).

Son tahlilde, dilin zenginliği veya yoksulluğu o kültürün zenginliği ve yoksulluğu ile ilişkilendirilmektedir. Ana dil, millî ruh ve seciyenin bir tezahürü olup, millî birliği sağlar. Milletlerin kimliğini, şahsiyetini, geleneğini canlı tutan ve milleti dünden bugüne taşıyan dildir.

3.5. EĞİTİM DÜŞÜNCESİ

Sâmiha Ayverdi’nin en önem verdiği konulardan biri de eğitim meselesidir. Ayverdi’ye göre, memleket dert ve davalarını başını eğmiş her vatandaşın bilmesi gereken bir gerçek vardır ki o da adeta bir ölüm kalım meselesi olarak ele alınması gereken eğitim ve öğretim politikamız olduğu gerçeğidir (S. Ayverdi, 1976d, s.1-2).

1970’lerde Türkiye’de sanayi, iktisadi, zirai, ticari ve teknik alanlarda öyle yoğunlaşmıştır ki bu safhada ihmal edilen, önemsenmeyen, işlenmeyen ve bunların sonucunda da boşuna harcanan sermayenin “insan” olduğunu söyler. Ona göre dilini, tarihini, geleneklerini ve geçmişini bilmekten mahrum bırakılan kütlelerin, beşerî ve hayvani teamüllerini durduracak hiçbir engel yoktur (Ayverdi, 1976d, s.3).

Ayverdi, Türklerin şarklı olduğunu söyler. Lâkin şark milletleri gibi materyalist olmadığını da ekler. Buna örnek olarak da aileyi gösterir. 1970ler Türkiye'sinin, Türk'ün tarihi iman ve geleneğine aykırı olarak, insanı başıboş bıraktığını ve memlekette “insan” bulmanın zorluğuna vurgu yapar (Ayverdi, 1976d, s.5-8).

Eğitim politikasının bir devlet politikası haline gelmesi gerektiği zaruretinden başlayarak her şeyden evvel devletin bir eğitim felsefesi olması gerektiğini vurgular. Bu felsefe ideolojik kalkan arkasına gizlenmemiş bir felsefe olmalıdır. Bu minvalde kültür, birinci planda tutulmalı, eğitim programları da Türk Kültürü içinde yeniden yorumlanmalıdır. Okullarda millî ve mânevî ruh ile yoğrulmuş bir müfredat uygulanmalıdır. Tanzimat ile başlayan ıslahat hareketlerimizin “fiyaskoyla” (Ayverdi, 1976d, s.13) sonuçlandırıldığının altını çizen Ayverdi, şayet bu hareketlerin maârif merkezinden muhite doğru yapılmış olsalardı etkili sonuçlar doğurabileceklerini ifade etmiştir.

Milletin artık millî romantizmini idrak etmesi emr-i zaruridir. Lâkin bunun Ziya Gökalp'in açtığı çığır gibi, bulanık bir ideoloji devresinin kof hayali olmaması gerektiğini söyler (Ayverdi, 1976d, s.15). Şöyle ki ilk evvela eski medeniyetimizi restore edip, onu cahil ve gafil bırakarak yabancı hayranı kıldığımız nesillerin önüne tüm ihtişamı ile koymalı ve meseleye kendimizi uyandırmakla başlamalıyız. Ayverdi okul programlarından çıkarılan milliyetçiliğin, yeniden ve ilkokullardan başlamak suretiyle eğitim müfredatımızın içine sokulması gerektiğini, ancak bu idrak ile yetişmiş nesillerin memlekete fayda sağlayacak işleri yapabileceklerini düşünmektedir. Bu vesile ile devleti kendine değil, kendini devlete adayacak insan tipi yetişebilecektir (Ayverdi, 1976d, s.16-17). Kendisini devlete adayacak insana da devlet sırt çevirmez. Katıldığı bir Avrupa seyahatinde aldığı notlarda Fransa, İtalya, İsviçre' den sonra geldiği Yugoslavya'da bu hususa vurgu yapar. Gezdiği Avrupa ilkelerinde şüphesiz ki refahı görmüştür. Lâkin Yugoslavya'ya girer girmez Avrupa'nın o neşesini kaybettiğini söyler. Buradan hareketle

“Oralarda insan, birinci planda, zîra aslolan fert. Doğrusu da bu. Devlet ise onun hizmetkârı. Halkı ezme ve hiçe sayma bahasına elde edilen siyasî ve iktisadi güce, bir medeniyet zaferi değil, taş devri geriliğinin ve iptidailiğinin hortlayışından başka bir şey denemez.” der (Ayverdi, 2018, s.89).

1970lerde Türkiye’de yaşanan özellikle üniversitelerdeki öğrenci olayları Ayverdi’yi etkiler. Bu minvalde elimizi çabuk tutarak gençliği oyalayacak ve başıboşluktan kurtaracak bir heyecan kaynağı bulunması gerektiği ilk adımı oluşturacaktır. Bilhassa bu hususta, Rus steplerinden sel sel akıp gelen tehlikeleri, Türk şuuru ve İslam imanı ile engellemek mümkün olacaktır. Ona göre Türkiye’yi bir Sovyet uydusu olmaktan kurtarmanın yolu her şeyden önce Türk gençliğine sahip çıkılması ve kitle ruhunu uyuracak tedbirler alarak masum halkı bu illete karşı aşılıp acil çareler almakla mümkündür (Ayverdi, 1976d, s.18-19). Ayverdi, kırk küsur senedir kendi kültür ve köklerinden kopartılarak yetiştirilen nesilleri, vekâlet bünyesinden başlayarak Hasan Ali ve Tonguç Baba organı olan sol zihniyetinin temsilcilerinden kopartmanın ilk yapılması gereken hareketlerden olduğunu savunmaktadır (Ayverdi, 1976d, s.19).

Ona göre dil, eğitim hususunun en mühim hadisesidir. Dilini kaybeden bir millet için artık yaşama ve devam hakkı beklemek abestir. Ayverdi’ye göre; bizler evlatlarımız, Fuzuli’yi, Nedim’i, Baki’yi, hatta Yahya Kemal’i ve hatta Atatürk’ü dahi anlayamayacak kısır, çorak ve kıraç bir dile maruz bırakarak her gün biraz daha uçuruma sürüklemekteyiz. İşbu halde bu son fırsatı kaçırmadan derhal bir “Dil Akademisi” kurulmalı ve Türkçe, ileri geri, her türlü aşırılıklardan tabii mecrasına sokulmalıdır (Ayverdi, 1976d, s.20-21).

Dili aynı zamanda millî bütünlüğün kılıcı ve kalkanı olarak gören Ayverdi, bir memleketin toprağının savaşa kaybedilebileceğini sonra barış masasında alınabileceğini ya da tam tersinin mümkün olabileceğini, lâkin dilini kaybetmiş bir toplumun tamamen tarih sahnesinden silineceğini belirtmiştir. Bu suretle Tanzimat ile birlikte özellikle Türk’ün dili üzerinden yapılan yıpratma politikalarına karşı; ağır bedellerin ödendiğini bunun bilhassa eğitim sistemi tarafından yapıldığını dile getirip, son sürat yine aynı yoldan giderek önce dilimizi ve tarihimizi sonrasında da geleceğimizi yeniden kazanabileceğimizi söylemektedir (Ayverdi, 1972, s.25-28).

Ayverdi’ye göre halk, uzunca bir müddettir siyasiler tarafından sadece propaganda unsuru olarak kullanıldığı için bürokrasi ile arasında derin bir buz dağı oluşmuştur. İşte tam bu noktada halkın suallerine cevap aradığı zümre din adamlarıdır. Münevverle halk ve köylü arasında rabıta kuracak kişi din adamıdır. Bu minvalde iç ve dış saldırılara

karşı kütleyi uyarma görevini iyi yetişmiş din adamlarına vermek uygun olacaktır. Gazete ve neşriyatlarda sürekli alay edilen halk bunları kendilerine yapanlarla arasına mesafe koyup taassuba yönelmektedir. Taassup İslam'da kabul edilemez. Gür bir kütle enerjisi de bu yolla heba olmaktadır. Memleketimizin toplumsal ve ahlâki ayarsızlığının başlıca devası iyi yetişmiş din adamlarıdır. Din adamlarının kaliteli, kifayetli ve özellikle taassuptan arınmış bir hüviyete sahip olması şarttır. İş böyleyken din öğretim ve eğitimi ile vazifeli hocaların kurslara tâbi tutulması; fikri, ruhi ve millî gelişmelere etki edecek kitap ve yayınlardan faydalandırılması ve bu işlerin bir plan dâhilinde liyakatli ellerce yürütülmesi çok önemlidir (Ayverdi, 1976d, s.25-26).

Eğitim sistemimizde kullanılan ders kitapları da Ayverdi'nin eleştirilerinden kurtulamaz. Ona göre maârifimizin temel hedefleri millî ve tarihî bir bakış açısından değerlendirilmemiş olduğundan herkes istediği şekilde ders kitabı yazabilmekte ve bunların ilmi ve fikri değerlendirilmesi adeta Talim ve Terbiye Heyetinin insafına göre muamele görmektedir. Buna ek olarak kitapların her sene değiştirilmesi, büyük bir israf ve iktisadi ziyana sebep olmaktadır. Bilhassa Türkçe, Edebiyat, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi, Sanat Tarihi, Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji ve benzeri kitaplar, ilmi seviyelerine itimat edilen, vatanperver, şuurlu ve prensip sahibi kişilerden oluşturulacak bir komisyon tarafından "tek kitap" sistemi içerisinde yazdırılıp hazırlanmalıdır. Bu kitaplar millî ve mânevî değerler hususunda birbirini tamamlayan halkalar olmalıdır (Ayverdi, 1976d, s.27-28).

Milli Eğitim Bakanlığının çok acele alması gereken tedbirlerden biri olarak Ayverdi; derhal ilk, orta ve lise kitaplarının uydurmacılıktan kurtarılıp tabii Türkçe ile yeniden yazılmasını sağlaması ve bu kitapları, iman hazinesinden mahrum bırakmayacak şekilde yeniden tasarlamasını ön plana çıkarmaktadır. "Ecdadı, maziyi, millî imanı hiçe sayan tarih, edebiyat ve yurt bilgisi kitaplarından da bu lekeler bir an önce silinmeli ve bu mesele maârifin mukaddes borçlarından biri olarak en tez zamanda ele alınmalıdır. (Ayverdi, 1976d, s.29-33)

Sonuç olarak, Ayverdi için nasıl bir eğitim sistemi sorusunun cevabı, öncelikle eldeki malzemelerden fedakâr, feragat sahibi, imanlı, gayesinin şuuruna vâkıf gerçek münevverlerden bir eğitim kadrosunu yetiştirmekle mümkündür denebilir. Bu gerçek

münevverler, bir yandan doğu ve batının günümüzde ulaştığı bilimsel düzeyi yakalayıp kapsamlı biçimde inceledikten sonra bunları genç nesillere aktarırken, öte yandan da geçmişin birikimlerini hiçbir komplekse kapılmadan ve tez elden gün ışığına çıkarıp, onları da bugünün gençlerine kazandırmanın yolu bulunmalıdır.

3.6. KADIN ANLAYIŞI

Ayverdi'nin kadınlık üzerindeki yazılarının kendi başına bir seyri olduğu gibi; Türk milliyetçiliği ve İslamiyet konusundaki analizlerinde ve romanlarında da kadınlığa dair bir hassasiyetin ayrıca yer aldığı görülmektedir. Milliyetçi muhafazakârlık ara sınırlarında dolaşan Ayverdi'de ayrıntılı “kadınlık” analizinin söz konusu olduğu metinlerde İstanbul kadınları ayrı bir yer oluşturmaktadır. Romanlarında kadının biyolojik olarak ayrılması net bir biçimde hissedilmektedir. Analık vasfı, kadının çocuk yetiştirmesi ön plandadır. (Köse, 2009, s.13) Ayverdi'ye göre, batılı/modern kadınla ilgili temel sorun, onun annelik vasfının aşınmasıdır.

“ Erkeği ile yarışta olan kadının çocuğu artık kendisinin değil, kreşlerin malıdır... Şefkat, muhabbet ve insanî vasıflardan mahrum nesiller yetişmektedir... Kadın iş yerlerinden yorgun ve bitap eve dönünce çocuk yetiştirmek fırsatını bulamaz... Böylece hem nüfus artmamakta, hem de mutsuz nesiller yetişmektedir. Hanımlar söyleyin bana, bir kadın için evlat mı mühimdir, yoksa eğlence mi? Evlatları gözünden çıkmış, onları Allah'ın emaneti olarak görmemiş bir kadına nasıl ana denebilir? Ana denemeyen kadına, salih anlamıyla kadın da denemeyecektir, bu telakki içinde batılı/modern kadın modelinin düştüğü bu zilletin doruğu ise, çocuksuz töhmeti olacaktır.” (Bora, 2005, s.275)

Ayverdi'de aslında kadınlık, analık ile bütünleşmiş bir meseledir. Yukarıda da bahsedildiği üzere yazar; kadının, kadın olmasıyla değil, anne olmasıyla ilgilenmektedir.

İbrahim Efendi Konağı adlı eserinde Ayverdi, Osmanlı'nın son döneminde başlayan modernleşme süreciyle beraber, Türk kadınlarının da onları batılı kadına benzetecek yola girdiğini tespit eder;

“Kadın, tahtından inmiş ve sokaklara dökülmüştü. On üç, on dört yaşında kızlar, saatlerce gaz, tuz veya et vesikası almak için kalabalıkların ortasında bekliyor; ya da günlük ekmeğin istihkakı için gide gele tevzi odalarının kapısını aşındırıyorlardı. Pek tabii ki bu arada, evinin içinde duymadığı sözleri işitiyor, yabancı olduğu muamelelere maruz kalıyor; icap ederse mücadele eğliyor, itişiyor, dövüşüyor, hatta fırsat bulunca sevişiyordu da... Kadın

artık sokağa çıkmıştı. Bu, onun lehine miydi? Aleyhine mi? Henüz bilen yoktu. Fakat evinden çıkmıştı ve bir daha da giremeyecekti.”(Ayverdi, 1976d, s.370)

Ayverdi'ye göre, aile ve çocuk yetiştirme nizamını bozan yeni medeniyet, büyük bir yozlaşmayı da beraberinde getirmektedir. Ayverdi, kadınların giderek daha fazla dışarıda olmaları sebebiyle, kılık ve kıyafetlerinde hassas davranmaları gerektiğini söyler. Ancak, İslam'ın işinin giyim kuşamla ilgilenmek olmadığını belirtir. Ayverdi;

“Kadının iffeti her şeyden evvel kendisi için mukaddestir. Kocasını ve evlatları arkadan gelir. Kendi namusunu koruyamayan ve korumak istemeyen bir kadını kimse muhâfaza ve müdafaa edemez. Zira fahişelik yalnız vücudunu yabancılara teslim ederek olmaz, gözle veya kaşla da fahişelik yapılabilir. Hatta bu kalben de mümkündür.” (Ayverdi, 1976d, s.371)

diyerek kadının iffetini muhâfaza ve müdafaasını erkeğe değil, kendine bırakmaktadır.

Ayverdi'ye göre;

“Allah kadına kimsenin erişemeyeceği bir imtiyaz vermiştir ki o da analık mevkiidir. Ama biz kadınlar bu yüce imtiyazın takdirinde yanlış olduğu kadar boş da olan bir inatla durmadan ‘kadın-erkek eşitliği’ teranesiyle kendimizi küçük düşürüyoruz... Muamelede nezaket, dürüstlük ve hakka riayet gibi hususlar, kadına tanınması gereken imtiyazlardır. Ama bu da kavga dövüşle elde edilemez... Kadınların açtığı bu eşitlik davası hâkim olarak akliselimin karşısına çıkacak olursak dava kendiliğinden düşer. Zira erkek, bu ruhi ve deruni olgunluk ve kemal hâsil edemedikten sonra, sen istediğin kadar dava üstüne dava aç... Neticesi akametle biter.” (Ayverdi, 1976d, s.372)

Cemiyetinde Sâmiha Anne olarak anılan Ayverdi şu şekilde tanınır.

“Türk toplumunu yüzyıllar boyu ayakta tutan bir mânevî kültür vardı. Analarımızdan gelen bu şifâhî yani sözlü kültür, ana kültürü diye adlandırılırdı. Anneler çocuklarını ak sütleri ile beslerken söyledikleri sevgi kelimeleriyle onlara bir toplumun kültürünün temel taşı olan ana dilini belletir; sevgi ve saygıyı, bir toplumu ayakta tutan aile bağlarını, örfü, töreyi, âdetleri, gelenek ve görenekleri öğretirdi. Bütün bunların üstünde din ve imanını kazanmasını sağlayan ilk bilgileri verirdi. Kısacası yaşama tarzı ve davranışlarıyla örnek olurdu. Gün geldi anaların pek çoğu kendisinin yavrusuna aşılması gerekli olan bu değerleri, devletten, okuldan bekler oldu. Millî eğitim sistemimizin sık sık değiştirilmesiyle yazboz tahtasına dönmesi sonucu, çocuklarımızın çok büyük bir kısmı derin bir mânevî boşlukta kaldılar. Onları bu boşluktan çekip çıkaracak, onları en büyük dayanakları olan imanlarına, millî değerlerine kısacası mübarek köklerine kavuşturacak ellere, hiç olmazsa bir ele ihtiyaç vardı. İşte bu el Sâmiha Ayverdi'nin mübarek elleriydi” (Cumbur, 2005, s.89).

Ayverdi'ye göre, eğitimden beklenen, mâneviyatı yeniden sağlamaya dönük bir terbiyeyi yaratabilmesidir. Bu açıdan eğitimin hedefi gençler, çocuklar ve elbette ki dolaylı göndermeler ile kadınlardır. Ayverdi'ye göre dil bilmek, batı okullarında

okumak, doktora yapmak gibi hususlar eğitilmiş ve terbiyeli olmaya ilişkin bir veri olmayacaktır. Terbiyenin ve mâneviyatın öneminden bahsederken “eski kadın” ı tasvir eder;

“Eski kadının, büyük çoğunlukla okuyup yazması yoktu. Fakat ona cahil demek, yanlış olduğu kadar hatadır da. Zîra eski kadın kendisine vicdani ve içtimâî formasyonunu veren şifâhî bir kültüre sahipti. Bunun neticesi olarak da memleket realitelerine aşına ve kelimenin tam manasıyla, vatanın su katılmamış, her hali, her tutumu, duygusu, düşüncesi, yaşayış ve hayatının bütünüyle yerli ve millî damgasını taşıyan bir varlıktı... eski kadını sabırlı, temkinli, vakarlı, şefkatli ve bilhassa hamiyetli ve gayretli kılan ve daha nice üstün vasıflarla silahlandırılmış bulunan kuvvet... terbiye sistemi idi. Bu terbiye sistemi, adını sanını dahi bilmediği cetlerinden aktarıla aktarıla, ta anasına kadar gelmiş, anasından da kendisine geçmiş, kendisinden ise evlatlarına ve torunlarına doğru tarihî ve an’anevî yolculuğunu devam ettirir olmuştur.” (Ayverdi, 1976d, s.291)

Ayverdi’de eski kadına özlem çok güçlü ve zengin biçimde öne çıkmaktadır. Eski kadını, yukarıda da anlatıldığı üzere kadınlığın kültürel olarak başarılmış yüksek bir mertebesi olarak anlatır, metheder. Eski kadın veya hanım ya da Ayverdi’nin bir iki yerde kullandığı “Kadın Efendi”, Müslüman-Türk Osmanlı yüksek kültürünün ve bu yüksek kültürün taşıyıcısı olan üst sınıfın bir timsalidir (Bora, 2005, s.275).

Ayverdi, anneyi, gelecek kültürün aktarıcısı, toplumun yetişmesindeki mihenk taşı olarak görmektedir. Evladına daha kucağına alır almaz ona “ya şehit ol, ya gazi” derken millî şuurun inşasında da en önemli görevi kadınlara atfetmiştir. “Bu yoksul, bu garip, bu bakımsız vatani diriltmek, geliştirmek, ileri memleketler seviyesine yükseltmek, uğruna katlanılacak her fedakârlığın bir mukaddes cihat olduğunu, her ananın bilmesi ve evladına bildirmesi bir millî borç değil de nedir?” (Ayverdi, 1976d, s.294) diye soran Ayverdi, evladına memleket aşkı ve iman gücü vermeden, onları yabancı ülkelerin kucağına atmayı hıyaneti vataniye olarak tanımlar. Kanımca Ayverdi, burada da yabancı memlekete giden çocuğu değil, onu memleket sevdası ile yetiştiremeyen annesini biraz daha fazla suçlamaktadır.

Ayverdi; köylü, kasabalı veya şehirli olan kadınların karşısına aynı mesele ile çıkmanın doğru olmadığını söyler. Köylü kadının eğitimi önemlidir. Şehirdeki kadını da çalışan ve çalışmayan diye ayırır. Çalışan kadının zamanını, kudretini ve gayretini evinin dışına da taşımış olduğu için cemiyete olan borcunu daha geniş bir şekilde ödediğini söyler. Çünkü Ayverdi’ye göre teşkilat yapısı, iktisadi ve toplumsal aksaklıklar yüzünden

kadının çalışması daha da zor olmaktadır (Ayverdi, 1976d, s.295). Burada yeni kadına verilen özgürlükler, annelik pahasına adeta geri alınmaktadır. Aslında Ayverdi'nin yaptığı bu tespit kanımca bugün de hala geçerliliğini korumaktadır. Sistemin erkeksi yapısı, içine aldığı kadını da erkekleştirerek tek tipte çalışmaya zorlaması bugün de hâlâ büyük bir sorundur. Bu sistem, kadının erkek(si)leştiği ölçüde özgürleş(tiril)ebileceğine dair var olan kanıdan beslenmektedir (Özman, 2006, s.291).

Ayverdi çalışmayan varlıklı veya aşırı refahlı kadınların zamanlarını kumarda, gece kulüplerinde eğlence yerlerinde vs. geçirmesine de kızar. Bu tür kadınları Ayverdi'ye göre, sadece memleketin kaybolmuş zümresi değil, aynı zamanda zararlı ve hatta tehlikeli sınıfını teşkil etmektedir. Varlıklı ve şaşaalı hayatının içinde bu kadınları uyandırmanın yolunu da eğitim sistemini millileştirmek suretiyle aşılabileceğini söyler (Ayverdi, 1976d, s.295-296). Romanlarında bu kadın tipine örnek olarak *Batmayan Gün* adlı eserinde, büyük babasının defterlerinden öğrendikleriyle yetişip mananın değerine ulaşan Aliye'nin aksine, annesi Fikriye Hanım, kızıyla hiç meşgul olmayan, giyim kuşamından başka şey düşünmeyen, sosyete ve gösteriş düşkünü, kaprisli bir kadın olarak tasvir edilmektedir.

Aile içindeki kadının rolü Ayverdi'ye göre çok önemlidir. Toplumdaki her şey bozulabilir. Hatta böyle bir devlet ve cemiyetin bozulmanın neticesinde Osmanlı İmparatorluğu çökmüştür. Ayverdi'ye göre;

“... müdafaa reaksiyonları körleşmiş bir uzviyet gibi, inzibatlı ve istiklâlli an'anelerini yavaş yavaş kaybeden bu müesseseler arasında en geç bozulanı, cemiyetin en küçük fakat kapalı sınıf an'anesine en sadık bulunan aile müessesesi olmuştur... Kütle terbiyesinde kadının rolü, yeri ve yardımı düşünülürken, işte bu yüzden ilk akla gelen, o emanetin bekçisi ve gözcüsü bulunan ailedir... Eski devrin kadını, intikal zamanlarının hastalığı gereğince, klişeleştirilmiş bir bedbahtlık isnadı ile silik ve zavallı bir mahlûktu. Hâlbuki tarih boyunca o kadın, döl veren ve doğurduklarıyla beraber bütün aileyi bir görenek ve gelenekler nizamı içinde toplayıp birleştiren mesul şahıs, cemiyet ahenginin ipuçlarını elinde tutan ve aile kovanını petekleyip dolduran sırlı kuvvettir.” diyerek kadının tarihteki rolünü ortaya koymuş, “ tek taraflı kültür ölçü kabul edilince, bugünün okumuş yazmış kadını, eski devrin o tarihî emaneti nesilden nesile nakletmiş sağlam ve yüklü kadını ile boy ölçüşemez olmuştur. İşte bize, bu kaybettığımız kadını bulmak lazımdır”

diyerek bugünkü rolünü de çizer (Ayverdi, 1976d, s.298-299). Kadın hakkı meselesi Sâmiha Ayverdi'yi ziyadesiyle rahatsız etmektedir. Ayverdi, “kadın hakkı” sözünden izahı güç bir tedirginlik hissetmektedir.

“Kanaatime göre, kadınla erkek arasında bir iddialı yarışma olmamalı, her iki ayrı cins, yaratılışlarında mevzu bulunan ayrı ayrı imkânları, tabiatlarının çerçevesi içinde ayarlamalıdır. Bir hakkı zorla iktisap etmeğe değil, ona liyakat kazanmaya ve o zemini hazırlamaya çalışmak, kâr-ı akıl olsa gerek”

diyerek hakkın dini açıdan zaten bahşedildiğini ve bunları yazılı hale getirmenin anlamsız olduğunu söyler. Ayverdi’ye göre; cenneti anaların ayağı altına kuran ve de Hz. Muhammed’e sorulan “kime en fazla saygı gösterelim?” sorusunun cevabının üç kez “ananıza” olmasının sonucu kadın, hakkını almıştır (Ayverdi, 1976d, s.300).

Kadın hakları konusunda kâğıtta veya kürsüde yapılan düzeltmenin orada kalacağını söyler. Erkekler tarafından kadınlara yapılan kötü davranışları da gören ve pek tabii ki bunu hoş karşılamayan Ayverdi, bu sorunun da ancak eğitim yolu ile aşılabileceğini söyler.

Ayverdi, romanlarında maneviyattan beklenen kadının ya da erkeğin, bu dünyada tasavvufi aşka ulaşmasıdır; ancak Ayverdi’de, İslamiyet’in ahlâk, terbiye, hayâ ve edep özelliklerinin “yeni kadın” için tasavvufi beklentilerinden çok, kamu ahlâkının kurulmasında işlevsel olması beklendiği görülecektir (Köse, 2009, s.14).

Ayverdi’nin romanlarındaki kadınlara baktığımız zaman, *Mesihpaşa İmamı*’ndaki imamın karısı Gülsüm Hanım iki oğlu ve kocasının hizmetiyle ömrünü geçirmiş sessiz ve basit bir aile kadını, fakat çocuklarının dertleriyle kahrolup giden bir anadır. Yine aynı eserde, devrin gençlerine odasında Rumeli’deki hayatını, eski örf ve adetleri anlatarak saatler geçiren büyükanne şifahî ana kültürünün sembolü olarak romanda yerini almıştır. Hediye ise Balkan Harbi’nde ülkesinden kopup gelmiş, Mesihpaşa Camii’ne sığınmış bir ailenin genç kızıdır. Romanda, Mesihpaşa İmamı Halis Efendi, karısına âşık değildir, ancak Hediye’yi görür görmez ona tutulmuştur. Halis Efendi sofu bir Müslüman’dır. Önceleri kendine bu aşkı yakıştıramasa da içindeki ateşi dindiremez. Romanın sonunda, Halis Efendi, Hediye’ye duyduğu aşk ile ilâhî aşka uyanır ve Allah’ı kurallar ile değil, gönüllüyle sevmeyi öğrenir. Romandaki üç kadın tipinin de kendine has özellikleri mevcuttur ve Ayverdi, hiçbirisini diğerine üstün tutmamaktadır.

Ateş Ağacı eserinde Ayverdi farklı kadın portrelerini resmetmek yoluyla kadının rolüne yönelik batı ve doğunun farklılıklarını ve çelişkilerini vurgular. Romanda Kadriye,

çocuğuna iyi bakan, evini iyi idare eden, nezaketi ve sokulganlığı ile muhitine uyan ve kendini kabul ettiren bir anne olarak resmedilirken, aynı romandaki Fransız asıllı bir gazeteci Madam Maurain ise okuyan, yazan, genel kültürü zengin, erkeklerle konuşmasında rahat ancak ölçülü ve hafif meşrep olmayan kadın olarak resmedilir.

Ayverdi'nin diğer romanlarına baktığımızda da ideal olarak tanımlanabilecek kadınların ortak özelliği olarak görünen edepli, terbiyeli ve ağırbaşlı olmaları en az anneliğe yaptığı vurgu kadar önemlidir. Kendisi bizzat yaşadığı dönemde, içinde bulunduğu çevreye liderlik etmiş bir kadındır. Bu anlamda, kadının söz söylemesinden, cemiyet içinde bulunmasından ya da kadın-erkek diğerlerine yol göstermesinden, nasihat vermesinden çekinmeyen bir kadındır. Ancak Ayverdi için kadınların bunları yaparken kullanacağı mihenk taşı daha önce de belirtildiği gibi edep, terbiye ve ağırbaşlılık sınırları içerisinde kalmalarıdır.

Ayverdi kadını bir irfan ve medeniyet abidesi olarak görür. Ayverdi'nin kadın hususundaki düşünceleri onun eski-yeni veya doğu-batı tartışmasında nerede konumlandığı özellikle modernleşmeye yönelik eleştirilerde yer alır. Doğu veya batı söz konusu olduğunda Ayverdi'nin tasavvufi yönüne bakıldığında sanki doğunun daha ağır bastığı gibi bir kanaat elde edilebilir. Hâlbuki o maddi ilmi ve mânevî ilmi “kuşun iki kanadı” olarak değerlendirir. Dolayısıyla birini birine tercih etmez. O “bir” e ulaşmada bu ikisinin bir sentezinin gerekli olduğuna inanır.

Buradan hareketle yeniden altını çizmek gerekir ki Ayverdi değişime karşı değildir. Onun derdi, geçmişin nimetleri ile geleceği nafakalandırmaktır. O yalnızca mazi hasretiyle yola çıkmamıştır. Ayverdi'ye göre geçmişin üstüne inşa edilmeyen hal, temeli olmayan binalar gibi en küçük sarsıntıda yıkılmaya mahkûmdur.

Ayverdi'nin 1954 yılında dönemin gazetesi “Yeni İstanbul” un muhabiri Neriman Malkoç'a verdiği bir röportajda “Türk kadınının bugünü ve gelecekteki durumu hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna;

“Kadınlığın hâli ve istikbali hakkındaki sorunuzun cevabını hendesî çizgilerle vermek kabil değildir sanırım. Zira bu da milletlerin siyasi, fikri, içtimâî ve bilhassa iktisadi olgunluk seviyesiyle mütenasip gelişmelere bağlıdır. Kadın vardır ki, tabiat onu yalnız ana ve zevce

olarak yaratmıştır. Eğer mevzu olduğu bir vazifede muvaffak oluyorsa ona müstehlik damgasını kurmak bence yanlıştır. Kadın vardır ki, hem aile mesûliyetini hem meslek ve iş hayatını birleştirmek için yaratılmıştır, fakat enerjisi ve mesaisi bölünmüş olan bu tip kadın, analık ve ev idaresi mevzuunda ya bir hemcinsine ya da bir teşekkülün yardımına muhtaçtır.

Bir kadın da vardır ki, billurdan menşurlar gibi, sayıya hesaba gelmeyen cepheleri ve renkleri vardır. Hissi ile fikri ile sanatı, zevki, zarâfeti ile muhitine renkli ve ahenkli akisler verir. Her devirde o devrin fantezisi ve sosyetenin tuzu biberi sayılan bir kadın daha vardır ki, kâh tehlikeli, kâh yavan, kâh eğlendiricidir. Zamanın şartlarına göre cahil de olabilir, okumuş da. Fakat ne olursa olsun o daima aynı kadındır.

Şu halde bir bakıma yekpare, bir bakıma zıt ve çeşitli manzaralar arz eden kadınlık âleminin geleceği hakkında topyekûn ve hesaplı tahminlerde bulunulamaz. (S. Ayverdi, 2013, s.95-96)”

şeklinde cevap verir.

Ayverdi yazdığı hikâyelerde de çoğunlukla kadınlar; evliliğin devamı noktasında sabreden, bedel ödeyen, edilgen taraf olmakla birlikte aile kurumunun koruyucusu olarak kurgulanır (Ulu, 2021, s.335-351). Kadınlık, Ayverdi’de toplumu şekillendiren, bireyi yetiştiren anne, yani eğiticidir.

Ayverdi’nin ideal kadınları dindar, muhafazakâr ve münevverdir. Maneviyatları güçlü, ideal tipler olup geleneksel bir terbiye ile yetişmiştir. Ayverdi’nin yazılarında yer alan bu kadın kahramanlar az çok kendisini yansıtır. Bu kadınların hem kendilerini kuşatan bozulmuş dış dünya ile hem de iç dünyaları ve arzuları ile mücadele ettikleri görülür. Cumhuriyet Dönemi’ndeki kültür ve ahlâk tahribatına yakından şahit olan yazar, yeni nesil Türkiye’sine kendi şahsi tecrübesiyle birleştirdiği alternatif kadın münevverler sunar. Geleneksel terbiye ile yetişmiş bu kadınları Ayverdi rol model olarak kurgulamıştır. Onun teklifi, Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatı ekseninde mütedeyyin, muhafazakâr ve münevver kadınların yer aldığı medeniyetimizin irfanına layık bir kadınlıktır (Öztürk & Can, 2018, s.74-87).

3.7. MİLLİYETÇİLİK VE MUHAFAZAKÂRLIK ANLAYIŞI

Her toplumun kendini tarif ederken tercih ettiği farklı yollar tarihçilerin, sosyologların antropologların ilgisini çekmiştir. Bu minvalde Türkiye’yi ve Türk kültürünü ifade etmek için Batı’nın açıklamalarını kullanma yolu bir takım yanlışlıklara ve zorlamalara sebebiyet vermiştir. Farklı coğrafyalarda doğan ve büyüyen bu tanımlamalar Türkiye

ölçüsünde tam oturmamıştır. Sol, sağ, muhafazakâr, liberal gibi kavramlar da bizim sosyal ve kültürel yapımızın bir parçası olmadığı gibi dışardan ithal ettiğimiz kavramlardır. Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran kadrolar da Fransız aydınlanmasının etkisi altında kalıp; Türkiye’nin de aynı yapıya sahip olduğu kanaatiyle özellikle eğitim sistemini bu düşünceye göre kurgulamıştır. İşte Ayverdi tüm bu eğitim ve öğretim sistemine dair yanlışlıkları görmüş ve olması gerekeni maddeler halinde *Millî Kültür Meseleleri ve Maârif Davamız* isimli kitabında sunmuştur.

Siyaset biliminin genel kabul görmüş muhafazakârlık tanımları içerisinde değerlendirildiğinde Ayverdi “muhafazakâr mütefekkir” olarak nitelendirilmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalarla örtüşen ve ayrışan yanları olduğunu tespit ile Ayverdi’nin kendine özgü bir muhafazakârlığı mevcuttur denebilir. Özellikle yaşadığı dönemin hâkim zihniyetine karşı geliştirdiği eleştirel tutum onun bu tanımdaki özgünlüğünü oluşturmaktadır. Kendi hayatından hareket edecek olursak 1905’te doğduğunda bir Osmanlı tebaası iken 18 yaşına geldiğinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmuştur. Çok milletli, çok dilli, çok etnik gruplu, çok dinli bir sosyal ve kültürel yapıdan tek milletli, tek dilli, tek etnik gruplu, tek dinli bir aidiyetle kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti’nin yeniden yapılandırılması sürecini bizzat yaşamıştır. Yaşanan bütün bu sosyo-kültürel değişimlerden Ayverdi de etkilenmiş ve bunlar üzerine yazmıştır. Cumhuriyet döneminde demokrasi tarihinin ciddi kesintilere uğradığı 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri darbelerini kendi dünya görüşünden açıklamaya çalışmış bu dönemlere dair çözüm önerileri geliştirmiştir (Güner Zülfikar, F.Cangüzel, 2014, s.27-45).

Sunduğu çözüm önerilerinde muhafazakârlık ekseninden sapmadığı tespit edilen Ayverdi, çözümün kendi özümüzde gizli olduğunu, aslımıza dönmeden refaha ulaşamayacağımızı tarihten getirdiği örneklerle açıklar. Bu kimi zaman selamlık sohbetlerinde şahit olduğu Tanzimat eleştirisidir. Buna göre Tanzimat’la başlayan sakat eğilimler, özellikle gelenek düşmanlığı, Tanzimat’ın inkılâp programında kökünden düzeltilmesi gereken hatalarındandır. Hâlbuki Ayverdi’ye göre geçmişi hor görme eğilimi eskisinden çok daha fazla almış başını yürümüştür (S. Ayverdi, 1975c, s.308). Kimi zaman da aile yadigârı bir peşkirin (havlu) etrafça geri kalmışlık kisvesiyle eleştirildiği, zamanın iddiasına uymayan bu eşyaların, bir gerilik, bir cehalet sembolü

olarak anlaşılmasından rahatsızlık duyar. Ve sonra ekler “... ve fakat biz onları hem ayağımızla çiğnedik; hem de zihniyetimizle basıp eziyoruz” (Sâmiha Ayverdi, 1975b, s.220). Hâlbuki Ayverdi’ye göre, bu peşkir, içinde tarih yatan bir anlayıştır. Bu halde Ayverdi, modernleşmenin Anadolu’da muhafazakârlık kalkını ile karşılaşılması, yumuşatılması, ılımlaştırılması ya da tabiri caizse inceltilmesi noktasında nasıl bir yer almış ya da bu sürecin nasıl şekillendirilmiş olduğunu sorgular.

Öncelikle Ayverdi’ye göre, Osmanlı’yı yaşatan şey şifâhî kültürdür. Müslüman-Türk ahlâkını yayma davasını kendine temel alan bu kültür yaklaşımının içerisinde, İslam, ruhunda emperyalizm ve şovenizm barındırmamaktadır. Onun için, Ayverdi’ye göre toplumsal düzen hak ve adalet unsurunu her ırka, her mezhebe ve her sınıfa bol bol dağıtmakta, ibadet saflarında da, hükümdar ile bir hamalı yan yana koymaktadır.

Buna karşın dönemin şartlarında, komünizmin hızlı bir yayılım göstermesiyle, Ayverdi şifahi kültürü ve tarih şuuru etrafında toplanan milliyetçi gençleri, Cumhuriyet’in köksüzlüğü karşısında tutunulacak yerli, nezih bir kültür yaratıcıları olarak tanımlamaktadır.

Ayverdi’nin muhafazakârlığının kültürel izleğini belirlemede Türk milliyetçiliği etkin olmuştur. Ona göre Türk’e mâneviyatını sağlayan İslamiyet’tir ki Türkler, geçmişte bu mâneviyatının bilincinde hareket etmiştir. Ayverdi, yükselen anti-komünist eylemlilik içerisinde sağ ve milliyetçileri tercih ederek tavrını açık bir biçimde ortaya koymuştur (Köse, 2009, s.13).

“...İşte dünyanın bugünkü ikili manzarası budur: Bir tarafta mânevî düzenini kuramamış, dışa karşı hür, kendine karşı esir bir âlem (yazarın kast ettiği batı bloğudur)...diğer tarafta, batıl ideolojisinin kalkını arasında, hem iç hem de dış hürriyetlerin zorlu düşmanı bir rejim (burada da doğu bloğunu kast etmektedir). Bu çifte tehlike ortasında ise, kimden kime kaçacağını bilemeyen, mustarip, şaşkın, avare kitleler...” (Ayverdi, 1976d, s.131)

diyerek dönemin gençliğinin boş bırakılmışlığına serzenişte bulunmaktadır. Hatta yukarıda bahsedildiği üzere, Ayverdi genel olarak Türkiye’de komünizmin yükselmesinden son derece rahatsızdır. Bunu da gençliğe verilen ters eğitime bağlamaktadır. Toprağı ile kendisi arasında bağı koparılan Türk gencinin, o gün itibarıyla ne dili dil, ne dini din, ne de ananesi ananedir (Ayverdi, 1976d, s.141).

Dolayısıyla bu şekilde bağlarından kopuk gençlerin sokaklara dökülüp kendi kendini tahrip etmesini doğal bulmaktadır. Kuzeyden gelen bu tesirlerin memleketi mânevî iflasa sürüklemek için dile, tarihe, geleneklere ve imana indirilmiş bu darbeler o günkü gençliği oluşturmuştur. Ayverdi burada çuvaldızı kendisine ve kendisi özelinde ülkenin aydınlarına batırır. “Gençliğin bu gafleti de gösteriyor ki, biz vatan evlatlarımızı, doğruyu eğriden, sahteyi gerçekten ayırt edecek yeterli bir fikir ve ruh terbiyesiyle yetiştirememişiz” (Ayverdi, 1976d, s.143).

Ayverdi, tüm bu gidişat için çözümü şöyle ifade eder;

“ ...şu halde bir kere daha söyleyeyim ki kusurlarımızı kabul edip okuma yazma sistemimizde acele fakat şuurlu ve ciddi bir tenkifat yapmak tarihte, dilde, içtimâî ve iktisadi alanlarda kültürümüzün başını sol yandan geri çevirip millileştirmek kendi kendine döndürmek mecburiyetindeyiz. Ta ki içten ve dıştan vurmakta olan tehlikelere karşı bir mânevî zırh sağlama alınarak, dostu düşman, düşmanı dost zanneylemek felaketinden korunmamız mümkün olabilsin.” (Ayverdi, 1976d, s.151)

Ona göre medeniyet anlayışı ve kültür meselelerine gelindiği zaman, medeniyetler birbiri ile alışveriş halinde olduklarından, birbirlerinden etkilenmeleri doğaldır. Roma-Yunan-Sasani etkileşimi buna bir örnek olarak verilebilir. Buradaki bir ilginç nokta olarak değinmekte fayda vardır ki Ayverdi, batı medeniyetlerinde yaşanan Rönesans’ın Haçlı Seferleri ile birlikte, Bağdat, Suriye ve Mısır’ın tanınmasının neticesinde olabildiğine dikkat çeker. Ancak batının bunu hiçbir zaman kabul etmediğini de ekler. Batı, bu hamlesinin adına şarklılaşma dememiş, bilakis felsefesini direnç ile Greko-Romen köklerine bağlamıştır. Bu halde, Türklerin, siyasî, iktisadi ve askeri zorlamalar dolayısıyla kayıtsız şartsız batıya adapte olmayı kurtuluş zannetmesine ve bu hamleye de batılılaşma denilmesini garipsemiştir (Ayverdi, 1976d, s.217).

Batının maddeye dayanan realist karakterinin karşısında, kendisini küçük gören Türk milletinin haline şaşırın Ayverdi, bu minvalde Tanzimat, Meşrutiyet gibi inkılâpları da tepeden inmece olarak değerlendirmektedir. Ayverdi, Cumhuriyeti de bu doğrultuda eleştirir. Türklüğü, bütünüyle Greko-Latin medeniyeti camiasına mal etmenin sevdasına düşüldüğünü söyler. En büyük hatayı da bin yıllık harflerimizi bırakıp Latin harflerine geçmekle yaptığımızı söyler. Kültürü yaymanın birincil koşulu olan dil ile şimdi batı kültürü gençlerin beynine daha kolay nakşolmaktadır; “...işte Türk milleti, can çekişen

Türkçeye, bu ana davaya sahip çıkıp onu iç ve dış düşmanların kanlı ellerinden kurtarmadıkça, kendisine, ne şark ne de garb medeniyetleri içinde yer bulabilmesini düşünmemelidir” (Ayverdi, 1976d, s.191).

Ayverdi'nin yakın ilişki içinde bulunduğu Rifâilik'in, batılılaşma ile kurduğu ilişki dikkat çekicidir. Rifâilik, Ayverdi'ye göre Müslümanlığın 20. Asrın ışığında yeniden yorumlanmasıdır. Kenan (Rifâî) Büyükaksoy devlete ve onun koyduğu yasaklara saygılı biridir ve dergâhların kapatılmasına karşı çıkmamıştır. Ona göre “İslamiyet kalp ve niyettedir; teferruata gerek yoktur.” Ayverdi de romanında şöyle der:

“Şekil izâfi ve mecâzîdir. Hâlbuki aşk, bütün lezzetlerin özü ve aslıdır. Ona kavuşan başka şeyden zevk almaz; zevk ve lezzetle hiçbir şeye avuç açmaz. Her ne kadar zevk ve hoşluk varsa, hepsini kendinde bulmaz ve hepsi kendi olmuş olur.” (Ayverdi, 1977a, s.50)

Ayverdi'nin Batı'da eleştirdiği asıl konu aşırı maddeciliğe eğilmiş olup, ruhunu unutmış olmasıdır. Bu tehlikenin Türk milletine de sıçramasından endişe eden Ayverdi, yaratana olan ihtiyaç ve acimizi hissetmememiz halinde, millet olarak birlik ve bütünlüğümüzü de kaybedeceğimizi söyler (Ayverdi, 1976d, s.220-225). Anlaşıldığı üzere Ayverdi'de din, milletin çimentosudur. Ayverdi'de Müslümanlık ilk olarak Osmanlı Türklüğünün “İlâ-yı Kelîmetullah” davasının mâneviyatıdır. Ne zaman ki İslamiyet birleştirici ve davayı sürdürücü bir mâneviyat olmaktan çıkmıştır, Ayverdi için, bir arada yaşamayı becerebilmiş pek çok farklı kategori birbiriyle olan ilişkisini kaybetmiştir. “İlâ-yı Kelîmetullah” davasını taşıma kabiliyetini yüzyıllar boyunca sürdüren Osmanlı Türkleri yalnız farklı milletleri hak ve adalet anlayışı içinde bir arada tutmamışlar; aynı zamanda toplumsal bütünlüğü de sağlamışlardır (Ayverdi, 1973, s.178).

Ayverdi'de İslamcılık, milleti bir arada tutmayı ve “sosyal ethos”u sağlayan, nostaljik muhafazakârlığını siyasallaştıran en belirgin geleneği oluşturur. Ayverdi'nin yazdığı üzere, insanoğlu, asıl akrabalığın kandan değil, candan geldiğini ve aralarındaki köprüyü, hasebin ve nesebin değil, ruh ve mânâ yakınlığının kurduğunu bir bilse, gerçekten kime bağlanacağını da bulmuş olacaktır. Cemaat ilişkileri Ayverdi'de dinin bağlayıcılığıyla mümkün kılınır. Nispetten aktarılan “kutsal bir gücün merkezinde

toplumun oluşturulması” muhafazakâr eğilimin Ayverdi’deki izleği oldukça güçlüdür (Köse, 2009, s.16).

İslam’ın Ayverdi’deki yorumu Rifâîlik’e uygundur. Kenan (Rifâî) Büyükaksoy’a din nedir diye sorduklarında aldıkları cevap “din ahlâktır; niçin şaşırıyorsun? Resullullah da her dinin bir ahlâkı vardır diye söyler. Müslümanlığın ahlâkı ise hayâ ve edeptir” olmaktadır. Bu açıdan Müslümanlık Ayverdi için terbiye üzerindeki sürekli vurgularla oluşturulmaya çalışılmaktadır. Terbiye tıpkı Halide Edip’teki gibi eğitimin başlıca amacı olmalıdır ki; ikisinin de bahsettiği terbiye devlet otoritesini aşan ve cemiyetin etki alanına giren şifâhî bir kültürün etkisi sonucunda yaratılabilecektir.

“Mektep adedini arttırmaktaki öz, kalitesiz fakat yaygın bir okuma-yazma yarışında değil, açılan ve açılacak olan mekteplerin çocuğa vereceği millî ve mânevî ruhtadır... İnsanı kalkındırmadan onun kafasını da ruhunu da kontrollü, düzenli ve şuurlu bir seviyeye getirmeden yapılan her maddi hamle, akamete mahkûmdur” (Ayverdi, 1976d, s.283).

Ayverdi’de İslamiyet aslında karşı konulamaz modernleşmeye karşı özellikle batının dokunamadığı “iç âlemin tasavvuru” dur. Pek çok milliyetçi muhafazakârda olduğu gibi Ayverdi’de de batı Hıristiyan, doğu ise Müslüman olmanın öz karakterine sahiptir. Haçlı garp, dünya görüşünün ağırlık merkezini maddeye dayarken; şark ise mânânın üstünlüklerini kendi üzerinde taşır (Ayverdi, 1974a, s.133).

Garbın Hıristiyanlıkla, şarkın ise İslamiyet ile tanımlanması Ayverdi muhafazakârlığının medeniyet projesinin de ipuçlarını sağlar. Bu proje artık batının olan maddi refahının mânevî içtihatla birleştirilmesidir. Maddi batının, mânevî doğuyla birleştirilmesinin olanaklılığı ancak batının ilminin alınmasıyla mümkün olacağını söyleyen pozitivist Cumhuriyetçilikten; batının ilimciliğinin kuru materyalizmine eleştiri getiren Bersonculuğunun Türkiye’deki yansıması olan cumhuriyetçi muhafazakârlara kadar geniş bir spektrumda, çoğunlukla olumlanarak tartışılacaktır (Köse, 2009, s.17).

Ayverdi’de bu birleşme sadece olası değil, şarttır da. Defaten dile getirdiği gibi:

“kuşa tek kanatla uçmak nasıl muhal ise, dünyaya da yalnız madde ile beslenmek maddeye dayanmakla huzur ve asayiş getirmek öylece imkânsızdır.” (Ayverdi, 1974a, s.149)

Batı her ne kadar tekniğiyle göklerde uçmakta, denizlerin dibine gezmekte ise de; mâneviyat eksikliği nedeniyle kendinden kaçmaktadır. “Kendini ikrar” ve ölmeden ölme sırrına kavuşmak anlamındaki tasavvufî aşk fikriyatı olduğu sürece şark maddeyle buluşmaktan korkmayacak ve tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi maddî ve mânevî zenginliği kendisinde var edebilecektir (Ayverdi, 1974a, s.149). Son tahlilde Ayverdi’de asıl olan tasavvuftan beklenen ikilikler halinde yaratılmış olan dünyanın görüntüsünün ötesine geçmek; madde ile mânâ arasındaki anlamsız çatışmaya son vermektir. Ayverdi’nin düşüncesi dünyanın zıtlıklardan ibaret olduğunun; bu zıtlıkların ise Allah’ın bir görüntüsü olarak birlik içinde kavranabileceğidir.

4. BÖLÜM

SÂMIHA AYVERDİ'DE MİLLİYETÇİLİK VE TÜRK SİYASAL HAYATI ÜZERİNE BİR BAKIŞ

Sâmiha Ayverdi'nin kendisi için kullanılan sıfatlar; “Sâmiha Ana”, “Vatan Ana”, “Yaman Bir Türk Akıncısı”, “Alperen”, “Millî Hafıza”, “Vakıf Ana”, “İstanbul Hanımefendisi”, “Son Osmanlı” olunca, onun ideolojik bakış açısında milliyetçiliğin, önemli bir yer tutmaktadır. Lâkin Ayverdi'deki milliyetçilik, özellikle mânevî dünyası ile bütünleşmiş bir milliyetçiliktir. Burada mânevî dünyasından kast edilen Türklük ve Müslümanlık kavramlarının birlikte düşünülmesi üzerinedir (Z. Uluant, 2022).

Ayverdi için birtakım değerler çok önemlidir. Yaşam tarzında da bu değerlerin derin etkisini gözlemleyebiliriz. Ahlâk sahibi, erdemli, edepli, terbiyeli, mânevîyatı güçlü bir kişi Ayverdi'nin gözünde düzgün bir insandır. Cemil Meriç'in sorduğu gibi “sosyoloji tarafsız bir bilim olabilir mi?” sorusuna cevaben “taraf tutmayan insan, şahsiyeti felce uğramış insandır. Ben tarafım, hakikatin tarafıyım”(Meriç, 2021, s.220) demiştir. Buradan hareketle “değerlerden bağımsız bilim yapılabilir mi?” sorusunu Ayverdi kanımca mânevîyat üzerinden cevaplar. Ayverdi için mânevîyat önemlidir, çünkü insan “Hak” için yaşmalıdır. Dolayısıyla ona atfedilen tüm bu lakapların altında milliyetçilik, milliyetçiliğin tabanında da Müslümanlık yatar.

Ayverdi'nin gözünden milliyetçiliği tanımlamadan önce kavrama genel olarak bakıldığında 18. yüzyılın sonlarına doğru “millet” fikri siyasî bir karakter taşımaya başlıyor. Weber'e göre millet, bir devletin halkı iken; Renan milleti “mazide kalan müşterek şan, şeref ve acılar” üzerine kurulmuş bir mirasın kendi geleceğini gerçekleştirmek üzere kurulan ortak bir program olarak tanımlamaktadır (Gözler, 2001, s. 108-223). Yusuf Akçura milleti; aynı kökten (ırktan) gelen, fiziki ve dil yapıları aynı olan, adetleri ve ahlâkları aynı dolayısıyla da menfaat ve itikat ettikleri temel konular hususunda uyum ve kaynaşma sağlamış bireylerden oluşan topluluk olarak tanımlar (Akçura, 2021, s.25).

Kemal Gözler, bir arada yaşayan insanların ancak birtakım bağlar ile birbirine bağlanması neticesinde milletin oluşabileceğini söyler. Devlet olmanın en önemli

unsurunun millet olmaktan geçtiğini vurgulayarak milleti oluşturan bağların ne tür bağlar olduğunu, diğer bir deyişle alelade bir insan topluluğunu millet haline getiren faktörleri inceler. Objektif ve subjektif millet anlayışı olarak iki grupta toplanan bu anlayış, objektif millet anlayışı kısmına ırk, dil ve din birliğini koymaktadır. Son tahlilde bu üç unsurda objektif faktörlerde ortaklıktan ziyade farklılıklar belirleyici olmaktadır. Zîra Gözler 'in ifadesiyle; ırk birliği, millet birliğine yol açmamış lâkin ırk ayrılığı millet ayrılığına yol açabilmiştir. Yine dil birliği her zaman millet birliğine yol açmamış lâkin dil ayrılığı millet ayrılığına yol açabilmiştir. Din birliği de aynı şekilde bir millet birliğine yol açmamış lâkin din veya mezhep ayrılığı millet ayrılığına yol açabilmiştir. İşbu halde objektif faktörler kendi başına milletin oluşumunu açıklamada yetersiz kalmaktadır. Burada da Gözler subjektif millet anlayışını öne sürer. Subjektif bağların içerisinde mazi, hatıra, amaç, ideal, istikbal, ülkü birliği gibi hususlar vardır. Yukarıda bahsedilen Ernest Renan 'ın millet algısı subjektif bağların içerisinde yer almaktadır. Lâkin Renan'ın amaç, mefkûre, istikbal ve ülkü birliğini de katmasıyla son tahlilde onu ortak bir geçmişe sahip ve gelecekte birlikte yaşamak isteyen insanlara götürür (Gözler, 2001, s.108-123). Ayverdi'de bu anlayış, Yahya Kemal'in bahsettiği "kökü mazide olan atiyiz" şeklinde kısaca anlatılabilir.

Ayverdi'nin de danışma kurulunda görev aldığı, aile eşrafından İlhan Ayverdi'nin yayına hazırladığı *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* milleti; genellikle aynı topraklar üzerinde yaşayan, aynı soydan gelen ve aralarında dil, din, tarih, sanat, töre, dünya görüşü ve ülkü birliği bulunan insanlar topluluğu, ulus olarak tanımlandığını görüyoruz (İ. Ayverdi, 2011, s.1283).

Akçura'ya göre, millet kavramına yüklenen anlamlar tarihî süreçten etkilenerek dönem ve şartlara göre farklılık göstermektedir. Fransızların istek ve iradeyi, Almanların ırk ve dili, İtalyanların ise toprak ve dili merkeze aldığını görüyoruz. Buradan hareketle ilgili coğrafyalarda milliyetçilik de farklı farklı akımlar oluşturmuştur. Akçura millet anlayışı Almanların konu hakkında yorumuna daha yakındır. Akçura Türklüğün tabirini; "Türkler dediğimiz zaman, etnografya, filoloji ve tarih ilmiyle ilgilenenlerin bazen "Türk-Tatar" bazen "Türk-Tatar-Moğol" diye bahsettikleri bir ırktan gelme; adetleri, dilleri birbirine yakın, tarihi hayatları birbirine karışmış olan kavim ve kabilelerin bütününe murad ediyoruz." (Akçura, 2006, s.25) diye belirler.

Bahsedilen unsurlar doğrultusunda, bu bölümde Ayverdi'nin milliyetçilik anlayışı penceresinden Türk siyasi hayatı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

4.1. TANZİMAT VE ISLAHAT FERMANLARININ İLANI

1905 yılında doğan Ayverdi'nin de milliyetçilik algısı şüphesiz içinde yaşadığı dönemden fazlasıyla etkilenmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki milliyetçilik hareketleri 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile yani Tanzimat Fermanı ile birlikte başlamış; imparatorluk bünyesinde yaşayan gayrimüslim ve Müslümanlar eşit haklara sahip olmuşlardır. Fermanın yayınlanmasıyla birlikte imparatorluk bünyesinde yaşayan gayrimüslimlerin, imparatorluğa bağlılıkları artacağı düşünülmüşse de bu girişimin özellikle vergi alanındaki merkezileştirici önlemleri, Balkan coğrafyasında huzursuzluklara sebebiyet vermiş akabinde bölgede başlayan milliyetçi hareketlerin sebeplerinden birini oluşturmuştur (Uzun, 2000, s. 257-275). Ayverdi, Tanzimat Fermanı'nın siyasi etkilerinden ziyade kültürel ve sosyal alandaki tezahürünü eleştirir. Tanzimat ile birlikte başlayan batılı olma ile övünen insanları, kendi kendine karşı buna inanmadığını itiraf etmesinin med ve ceziri ortasında koca bir asrın gittiğini söyler. Batının karşısında doğunun şahsiyetinin zorlandığını söyleyen Ayverdi Tanzimat Fermanı'nın zihniyet inkılabından hareket etmediğini söyler.

“Osmanlı İmparatorluğu'nda garba teveccüh alametleri, yeniçeri istibdadına başını veren II. Sultan Osman'la başlar ve Nevşehirli İbrahim Paşa'ya sırtını dayamış olan II. Sultan Ahmed ile devam ederek, I. Mahmut, III. Mustafa, III. Selim ve nihayet II. Sultan Mahmud'da en kuvvetli çıkışını yapar.

Gerçi bütün bu hamleler, memleket umûmî yapısında bir yenilenme, bir tazelenme ve düzenleme zaruretinin icabı idiye de, devam ve bekâmızı, Şarklı olduğumuzu unutmak esasına doğru sürüklenmenin, kurtuluş yolunda ne dereceye kadar isabetli olduğunu, devrin devlet adamları kestirememiş ise de, zaman gösterecekti.”(S. Ayverdi, 1977b, s.14)

Daha önce de değinildiği gibi Ayverdi'ye göre Tanzimat ile başlayan sakat eğilimler, bilhassa gelenek düşmanlığı, kökünden değiştirilmesi gereken hataydı (S. Ayverdi, 1975c, s.11). Ayverdi sorar, “Acaba ısmarlama bir garplılaşma parolasıyla işe girildiği için mi ıslahat ve inkılap hamleleri tutmuyor?” (S. Ayverdi, 1977b, s.14). Aslında Ayverdi burada Batı dünyasını eleştirmekten çok Doğu'nun kendi içerisinde düştüğü cehaleti eleştirmektedir. Çünkü Ayverdi'ye göre güneşin ve gölgenin sağı-solu olmadığı gibi bilginin ve cehlin de sağı-solu, doğusu-batısı olmaz. Batının Rönesans'ı aslında

Ayverdi'ye göre Haçlı Seferleri ile batının doğuyu öğrenmesiyle olmuştur. Hâlbuki Türk Rönesans'ı diyebileceğimiz Tanzimat'ın temelleri atılırken batılılaşma esas alınmıştır. İşte Ayverdi bunu kuvvetle eleştirir. “Dış tabiat planında başka milletler örnek alınabilir. Fakat kültür ve medeniyet müesseselerinde tırpan atılarak, yabancı kaynaklardan alınan ilhamla yapılacak hareketler millî bir felaket olur. Binaenaleyh kendi coğrafyamız üstünde Türk kalarak devam ve bekâmızı istiyorsak, iç düzenimizi ihya etmek ve kendi kendimizden yüz çevirmemek gerektiğine inanmalıyız” (S. Ayverdi, 1977b, s.15). Buradan hareketle Ayverdi artık, Türk'e ve Türklüğe Batı aşısı ile melezlenmiş bir münevver gerekmediğini söyler. Ayverdi'ye göre; iki asra yakın bir tecrübe, bir gerçeğe ayna tutmakta ve Türk aydınının, oturduğu dalı kesecek bir gafletin içinde düşmüş bulunduğunu göstermektedir. Öyle ki bir taraftan Haçlı dünyadan çarpan kasıtlı ve sistemli hücumlar millî cevherimizi sulandırırken bir taraftan da kendine güvenini kaybetmiş olmaktan gelen tereddüt ve ikrah, Türk münevverini renksizliğin bulanık rengiyle alacalandığını söyler. Sonra da; Türk'ü, Türk'ün sesiyle dünyanın kulağına söylemek, tanıtmak, anlatmak yolunda gayret kemerini kuşanmasını ve dünyanın bakar kör çevrelerinin gözlerini açmasını şöyle tavsiye eder:

“Ey Türk oğlu Türk! Sen bir hurma fidanından daha mı aciz daha mı zavallısın ki, altında ezilip kaldığın yükü silkinip atamıyor ve şanını şerefini yığın yığın iftihar hazinelerini gün yüzüne çıkaramıyorsun? Senin suçun, onlara görmeyen gözlerle bakmandır. Evvela sen kendini ara, bul ve tanı... Sonra da yabancılardan hayranlık beklemek güç olmaz.”(S. Ayverdi, 1977b, s.20)

İmparatorluktan Cumhuriyet'e geçişi sadece bir siyasî rejim değişikliği olarak düşünmemek gerekir. Tanzimat ile başlayan bu süreç, sonrasında sosyal bilimcilerin tanımladığı üzere “mecburi kültür değişmesi” olarak adlandırılabilir. Bu değişimin sosyal hayattaki yansımalarına baktığımızda özellikle Anadolu coğrafyasında son derece farklı, alışık olunmayacak şekilde tezahür etmiştir (A. Demirci, 2014, s.187-205). İşte Ayverdi'nin Tanzimat ile başlayan bu sürece eleştirilerini bu minvalde anlamak gerekir.

Tanzimat Fermanı'nı 1856 yılında Islahat Fermanı izlemiştir. Islahat Fermanı, ilan edilme sebebi olarak Tanzimat Fermanı ile aynı özellikleri gösterir. Lâkin Islahat Fermanı'na dayanan “Osmanlıcılık” kavramı, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan tüm insanları, ilk siyasî kimliğine bakılmadan, ne olursa olsun reddetmeden

genel bir çerçevede Osmanlı vatandaşı sayılması üzerine kurulmuştur (Semiz, 2014, s.217-244). İmparatorluğun çöküş döneminde Avrupalı devletlerin desteğini almak ve Kırım Savaşı'nın ardından imzalanan Paris Antlaşması'ndan kazanımlar elde etmek amacıyla imzalanan bu ferman, Tanzimat Fermanı'nın devamı olarak nitelendirilebilecek bir değişimin devamıdır. Bu dönem özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıkan genç ve aydın bir zümrenin de varlığına işaret eder. Bu ülke nasıl kurtulur kaygısıyla Avrupa'daki gelişmeler örnek alınarak fikirlerin ortaya konduğu, zaman zaman destek bulabildiği, Genç Türkler, Jön Türkler, Genç Osmanlılar gibi gruplar Avrupa'daki anayasal monarşilerden etkilenerek Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimindeki kişilere karşı çeşitli mücadelelere girmişlerdir. Genel olarak bakıldığında bu grupların yönetime dair ortak noktasını, padişahlık yönetiminin altında meclisin yönetime katılmasını hedeflediği görünmektedir.

Ayverdi, küçük yaşlarından beri ailesinin imparatorluk nezdindeki nüfuzundan dolayı bu değişimin tartışıldığı, yorumlandığı kimi zaman taraf olunduğu selamlık sohbetlerinin bizzat katılımcısı olmuştur. 70'li yıllarda kaleme aldığı *İbrahim Efendi Konağı*'nda özellikle bu evrilme sürecinden uzun uzun bahseder. Bahse konu olan kitabın başlangıcında “Kitabın ihtiva ettiği hakikatler, o devri görmemiş olanlar için birer hayal ve fantezi mahsulü sayılabilirse de hayal, masal ve mübalağa şöyle dursun, eksiği var fazlası yoktur.” (S. Ayverdi, 1973, s.1) der. Kitaba konu olan İbrahim Bey Meclis-i Maliye Reisidir. Sâmiha Ayverdi'nin annesinin amcası olan İbrahim Bey devrin önemli simalarındandır ve kendisiyle dostluk, aşinalık ve ahbablık kurmak hatta komşuluk etmek Ayverdi'nin deyişiyle bir şeref sayılmaktadır. İbrahim Efendi'nin konağında mevcut bulunan sohbetlerden zihninde kalan fikirlerle yazdığı *İbrahim Efendi Konağı* isimli eserinde; “Hürriyetin, her şeyden evvel, cehalet ve gafletten kurtulmak olduğunu bilmeden; onu, aktardan, bakkaldan satın alınır bir nesne imiş gibi, terter tepinerek istiyorlardı. Adlarına ‘Jön Türk’ dedirten bu hayalperest maceracılar, zehiri, panzehirden ayırt ettirmek mümkün değildi. Zîra böyle bir kıyas ve seçme yapabilmek için, ya derin bir kültür, ya uzun bir tecrübe ya da şuurlu bir imanın feraseti lazımdı. Daha doğrusu bunların hepsinin bir arada, hepsinin aynı yerde birleşmiş olması gerekti” (S. Ayverdi, 1973, s.47-48) der. Ayverdi'ye göre bu değişimin arkasında gizli

cemiyetler ve yabancı menfaatler vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan bu değişimi savunanların gaflet ve delâlet içerisinde olduklarını iddia eder.

Ayverdi aslında değişimi reddetmez, değişimin oluş biçimini reddeder. Yenilikçi hareketlerin önce Sultan Abdülmecit'i öldürmek istediğini, onu beceremeyince Sultan Abdülaziz'in tahtını başına yıktığını, sonrasında da Osmanlı İmparatorluğu kadar Avrupa siyasî çevrelerini de parmağında oynatan II. Abdülhamit gibi "bir politika cambazı" ile uğraşmaya başladıklarını söylemektedir.

4.2. BİRİNCİ MEŞRUTİYET, KANUN-İ ESASİ VE İTTİHATÇILAR

II. Abdülhamit tahta geçişin ardından, anayasa hazırlaması için Mithat Paşa başkanlığında Cemiyet-i Mahsusa adıyla bir encümen kurulmuştur. İlk taslak Namık Kemal tarafından çalışılmış ardından Mithat Paşa'nın özel sekreteri, Ermeni asıllı hukukçu Krikor Odyan tarafından Fransa ve Belçika anayasalarından çevrilen bir metin ile Kanun-i Esasi'nin metni hazırlanmıştır. Sonuç olarak 28 kişilik Cemiyet-i Mahsusa'nın düzenlediği Kanun-i Esasi 23 Aralık 1876 tarihinde Heyet-i Vükela'nın (Bakanlar Kurulu) onayıyla açıklanmıştır. 1877 yılında seçimler yapılarak Meclis-i Umûmî 69 müslim, 46 gayrimüslim ile görevine başlamıştır. Lâkin Nisan 1877 yılında başlayan Osmanlı –Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında Meclis-i Umumi'nin II. Abdülhamit tarafından, Kanun-i Esasi'nin 43. Maddesine dayanarak 1878 yılında kapatılmasıyla Birinci Meşrutiyet Dönemi bitmiştir. Takip eden 30 yıl boyunca Meclis bir daha toplantıya çağırılmamış lâkin Kanun-i Esasi kâğıt üstünde dahi olsa muhafaza edilerek bu dönemde alınan kararlar yine bu anayasaya göre yürürlüğe konmuştur. İstibdat dönemi olarak anılan bu dönem 1908 yılına kadar sürmüştür (Semiz, 2016, s.217-244).

Tüm bu hadiseler vukuu bulurken bu dönemin diğer önemli hadiselerinden biri de İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin kurulmasıdır. 1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencileri tarafından "İttihad-i Osmanlı" ismiyle gizli bir teşkilat kurulmuştur. Amaçları genel olarak Meşrutiyeti ilan etmek ve bu bağlamda Osmanlı birliğinin sürdürülmesidir. 1907 yılına gelindiğinde yurt dışında başka isimlerle kurulan örgütlerle birleşerek "İttihat ve Terakkî Cemiyeti" adını alır. İdeolojisini net bir şekilde tespit

etmenin zorluğu akılda tutularak Türk milliyetçiliği çerçevesinde hareket ettiği söylenebilir (Semiz, 2016, s.217-244).

Kendisine atfedilen lakaplarından birisi “Alperen” olan Sâmiha Ayverdi, İttihat ve Terakkî Cemiyeti’ni ve faaliyetlerini keskin bir dille eleştirir. “ Kendilerini devlet adamı olmaya layık zanneden bir alay cahil” olarak nitelendirdiği İttihatçıları, “gerek Tanzimat gerek Meşrutiyet, hukuki, siyasi ve içtimai esasları muhafaza eder görünmekle beraber, ağacı kökünden yıkacak fırtınalar nev’inden bir son hamle ile bütün kıymet hükümlerinin devrilme zeminini hazırlamış olan hareketlerdir” (S. Ayverdi, 1973, s.250) diyerek İttihatçıların Tanzimat ve Meşrutiyet anlayışlarını yorumlar.

Süreci özetlerken, Sâmiha Ayverdi, İttihatçıların önce Kanun-i Esasi’yi ilana zorladıklarını lâkin bunu yapmakla bu “çetecilerin” programlarının bitmediğini söyler. Bu noktada İttihatçılar, 33 yıldır hüküm süren padişahı “el çabukluğu” ile tahttan indirmek istediklerini hatta bunun da kâfi gelmeyip padişaha iftira etmek ve onu lekelemek için uğraştıklarını söyler.

“İktidarı ele geçirmek mücadelesinde olan İttihatçıların, ne yapıp ne edip Padişahı bir despot, bir kanlı canavar, bir kızıl müstebit olarak halka kabul ettirmek yolundaki yayılım ateşine hız vermeliydiler. Çünkü iktidarın peşine düşmüş, içine sızmış ve yollarını bizzat tayin etmiş jüdacı kuvvetler böyle istemektedir. Böyle istemekteydiler; zîra Filistin emperyalizmi adına yıllardır padişahı koparamadıkları toprakları, bu cahil, bu gafil adamlardan kolaylıkla alacaklarını biliyorlardı. Onun için de bir an evvel karar ve teşebbüslerini neticelendirmeleri lazımdı. Padişahı devirmek mevzuunda muvaffak olmak, sonra da memleketi batırmak, gerek jüdacıların gerek Garbın planları ve menfaatleri icabıydı. Ne yazık ki iktidar partisi olsun, kalburüstü gençlik olsun, bu gerçekten, habersiz bulunuyorlardı.” (S. Ayverdi, 1973, s.186)

diyerek İttihat ve Terakkî’yi sert bir dille eleştirmektedir.

4.3. İKİNCİ MEŞRUTİYETİN İLANI

1908 yılına gelindiğinde İttihat ve Terakkî Cemiyeti’nin siyasal ve askeri faaliyetleri neticesinde II. Abdülhamit Kanun-i Esasi’yi yeniden yürürlüğe koyarak meşrutiyeti ilan etmiştir. Meşrutiyetin ilk günlerinde halk meşrutiyet ilanını büyük bir sevinçle karşılamıştır. Lâkin Sâmiha Ayverdi bu durumu yine şiddetle eleştirenlerin arasında yer almıştır.

“Kanun-i Esasi ilan edilmişti amma iş bitmiş sayılmazdı. Onun için de bir ayaklanma tertipleyerek adına 31 Mart dediler. İrtica süsü verilen bu kanlı vak’a, aslında padişahın tahtında kalmış olmasının kanlı protestosundan başka bir şey değildi. İşte bu vak’a ile hükümdar al-aşağı edilip saltanatı boyunca Yıldız Sarayı’nda toplamış olduğu o milyarlar değerindeki millî hazineyi yağmalamak suretiyle, alınlarına temizlenmez bir leke daha sürerek, devleti ele geçirdiler. Ve hükümetlerini kurdular.” (S. Ayverdi, 1973, s.186)

İttihat ve Terakkî 1908 ‘den 1918 yılına kadar ülkenin kaderine iç ve dış politikalarda yön vermiştir. Bu sebeple; II. Meşrutiyet karakteri itibarıyla Osmanlı Devleti’nin tasfiyesi ve yeni bir devletin ortaya çıkmasına rol oynayacak kadroların oluştuğu bir dönemdir. Jön Türkler faaliyetlerini gerçekleştirirken Avrupa’nın siyasî ve askeri açıdan Osmanlı Devleti’ne örnek olması fikrinde birleşirler ve bu dönemi yenileşme olarak adlandırırılar (Birecikli, 2008, s.211-226). Kurulan yeni hükümete Ayverdi;

“ Mamafih buna bir devlet ve hükümet kurmak da denmezdi. Çünkü yeni idareciler, tepeden tırnağa alaylı, köksüz, tecrübesiz ve en fenası da, devlet bünyesini besleyip yaşatacak fikir ve kararlardan mahrum sade-suya çetecilerdi. Demek ki otuz küsur senedir sun’i teneffüsler ve türlü ilaçlar, dikkat ve tedaviler ile ayakta durması sağlanan imparatorluk, şimdi bu nesebi belirsiz komitacıların keyfi iradeleri ve kahredici zulümleri ortasında bir şamar oğlanı olacaktı.” (S. Ayverdi, 1973, s.186)

diye değerlendirir. Meşrutiyet ilanı yalnız siyasî sahada değil, toplum hayatının tamamı üzerine etki ederek esaslı değişimlere sebep olmuştur. Osmanlı Devleti’ni gelecek değişimlere zihnen hazırlayan, toplumsal bilinci kuvvetlendirmek suretiyle milliyetçiliğin temellerini atan, millî edebiyat ve fikir hareketlerinin yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Yusuf Akçura’nın dağılan devleti kurtarmak için önerdiği siyasal yol; Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük iken Ziya Gökalp Garplılaşmak, İslamlaşmak ve Türkleşmeyi ön plana çıkarmıştır. Fikir adamları bu dönemde “Devlet nasıl kurtulur?” sorusuna cevap aramıştır (Birecikli, 2008, 211-226).

Ayverdi bu döneme, yani 31 Mart ile başlayan sürecin teokratik değil, halk tabakalarından gelen bir feveran ya da irtica veya hâkanî bir hamle olmadığını söyler. Bilakis 31 Mart’a; padişahı tahttan koparmak teşebbüslerinin son ve kat’i darbesi ve böylece Türk-İslam birliğinin bu son kalesinin bekçisini devirme kararı olarak bakar (S. Ayverdi, 1973, s.187). Ayverdi’ye göre Osmanlılık siyasetini sürdüren İttihat ve Terakkî Cemiyeti; ihtilâli Arnavut, Rum, Bulgar, Ermeni ve Mason örgüt ile komitelerinin işbirliği ile gerçekleştirmiştir. Ancak Meclis’e bakıldığında, bu organize hareketin içinde olan etnik grupların Meclis’teki mebuslarının Osmanlılığı hiçe sayarak

kendi milletlerinin istiklâllerini sağlamaya çalıştıkları hayretler içerisinde görülmektedir. Bu dönemde Arnavut İsyanı, Arapların muhtariyet çabaları akabinde Balkan Harbi ile tüm Rumeli'nin elden çıkması ile İttihatçılar yüzünü Türk Milliyetçiliğine çevirmiştir.

İttihatçılar bu dönemde devlet içindeki en önemli grubu oluşturan Türkleri ve Türklük ideolojisini Türklerin yoğun olarak bulunduğu Anadolu coğrafyasında ön plana çıkarmak için çaba sarf etmiştir. Millî kimliğin ön plana çıkarılması için Millî Kütüphane, Millî Mûsikî gibi içinde “Millî” kelimesi geçen teşkilatlar kurulmuştur. Türk Yurdu, Türk Derneği gibi derneklere Cemiyet tam destek vermiş millî burjuvazinin ortaya çıkarılabilmesi için Millî İktisat Politikası hayata geçirilmiştir. Bununla birlikte İttihat ve Terakkî'nin bu dönemde Türkçülük adına atabildiği en önemli adım Kanuni Esasi'de yer alan devlet dairelerinde Türkçe konuşmayı yaygınlaştırmasından öteye gidememiştir (Semiz, 2016, 217-244).

Yine Ayverdi'nin yazmış olduklarından hareketle; 1911 Trablusgarb Savaşı'nın mağlubiyetin sebebi olarak birliklerin vaktinde sevk edilememesi ya da bir rivayete göre masonların İttihatçiler nezdinde İtalyan baskınını peşinen kabul edilmesidir (Semiz, 2016, 217-244). Son tahlilde, uygulanan politikalar memleketin kurtuluşuna değil daha büyük bir kaybedişe doğru sürüklemiştir.

4.4. BALKAN MUHAREBELERİ

Balkan Muharebeleri Ayverdi'nin yüreğinde derin yaralar açmıştır. Savaş, Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne saldırmasıyla başlamış, bu saldırıyı Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan izlemiştir. 1912'de patlak veren savaşta Selanik, Yunanistan'a tek mermi atılmadan verilmiş; Bulgar ordusu Edirne'yi kuşatmış, Kırklareli ve Lüleburgaz'ı çok kısa bir sürede işgal edip Çatalca'ya kadar ilerlemiştir. Ordu içerisindeki siyasî çekişmeler, iaşe ve ulaşım güçlüğü gibi sebeplerle Osmanlı Devleti tarihinin en ağır yenilgisine uğramıştır. Savaş sonucunda Türkler; Rumeli'yi, Edirne'yi ve Ege Denizi'ndeki üstünlüğünü kaybetmiştir (Şehirli, 2022, s.630-636).

Ayverdi'ye göre Meşrutiyet orduyu zaten zayıf düşürmüştü, ayrıca askerlerin bir siyaset girdabına yuvarlanmıştı. Onun için de gerek İttihatçı gerek İtilafçı büyük ya da küçük kumandanların hepsi memleketin savunmasının değil muhaliflerin başarısızlığının peşindedir (S. Ayverdi, 1973, s.188).

Ayverdi; Balkan Savaşları'na siyaseten baktığında İttihat ve Terakkî'nin savaş sonrası terör ve baskı dönemine girmiş olmasını vurgular. Sultan Reşad'ın zayıflığının yanısıra Merkez-i Umûmî'nin memleketin üstüne bir kâbus gibi çöktüğünü, devletin Enver, Talat ve Cemal Paşaların diktatoryasında adeta yağmalanıp didiklendiğini söyler. Lâkin Ayverdi burada başka bir noktaya vurgu yapmaktadır.

“Amma binlerce seneden beri kütelerin kanına canına işlemiş, kanında canında dolaşır olmuş sinsi bir kuvvet daha vardı. İşte o, beşeriyeti kendi varlığı, kendi dirliği, kendi hükümlerini namına yaratılmış ve ezel gününde bu nama adanmış bir kurban saymayı imanının icabı biliyordu. Fakat dörtlü giden bir süvari nasıl arkasında kabaran tozların içinde seçilip görülemezse, küteler de kendilerini pençesine alan bu gizli kuvveti, yarattığı suni sisin arkasında bir türlü teşhis edemiyorlardı. Son asırlarda Türk'ün kaderine de pençesini geçiren onca türlü musibet ve felaketler getiren bu meş'um ve esrarengiz süvari, rivayete göre İsrailoğulları'nın ta kendisiydi. Evet, ırkını şeriatını yeryüzüne hâkim kılmak davasına dört elle sarılmış bu fanatik ve fantastik kuvvetti.” (S. Ayverdi, 1973, s.227-228).

Buradan da anlaşılacağı gibi Ayverdi Masonik faaliyetlerin Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet sonrası hatta yaşadığı döneme bile sirayet edecek bir şekilde sürdüğünü ve özellikle siyaseten bunların farkında olunmasını ve gençlerin de bu hususlarda uyarılması gerektiğini yazılarında sıklıkla belirtmiştir. Balkan Savaşları Osmanlı'nın göğsünde büyük bir yara açarak kaybedilmiştir. Balkan faciasının üstünden iki sene geçmiş olmasına rağmen bölgeye ne huzur ne istikrar gelmiş, aksine Balkan devletleri de elde ettikleri istiklâlin tadını çıkaramamışlardır.

4.5. I. DÜNYA SAVAŞI VE CUMHURİYET'İN İLK YILLARI

I. Dünya Savaşı, İttifak Devletleri ile İtilaf Devletleri arasında 1914-1918 yılları arasında gerçekleşmiştir. İttifak Devletleri'nin yanında yer alan Osmanlı Devleti savaşı kaybetmiştir. Bu savaş sonrasında dünyanın siyasî haritası değişmiş; bir yanda kadim imparatorluklar yıkılırken bir yanda yeni devletler doğmuştur. Ayverdi'nin dediği gibi bu savaşın elinin değdiği her coğrafyada büyük bir yıkım; cephede ve cephe gerisinde muazzam insan kayıpları, ölüm, hastalık, sakatlık, açlık görülmüştür. Osmanlı Devleti

de bu savaşta maddi ve mânevî tüm unsurlarını seferber etmiştir (Gözcü, 2016, s.133-167).

Ayverdi savaşın derin izlerini;

“Dört yıl oluk oluk akacak Türk kanı Çanakkale, Galiçya, Kafkasya, Filistin ve Irak cephelerinde, topsuz tüfeksiz silahsız teçhizatsız aç çıplak dövüşerek şehadet ve kahramanlık destanları yazacaktı. Ne yazık ki İttihatçı iktidarın namağlup Almanya’sı yenildiği için de, galip pozisyonunda olan Osmanlı İmparatorluğu, harbi kazandığı halde kaybetmiş sayılacak ve böylece de Müslüman Türklüğün bu son kal’ası, sonsuz bir çatırtı ile yıkılacaktı”(S. Ayverdi, 1973, s.229)

diye anlatır. Ayverdi’ye göre bu savaş büyük ve telafisiz bir musibettir. Zîra cepheler masum Anadolu köylüsünü tarla biçercesine erittiği gibi, gelecek günlerin idare ve sorumluluğunu eline alacak münevverler sınıfını da bu arada yok etmiştir. Ayverdi’ye göre, koca bir imparatorluğun yerle bir olmasından daha mühim olan, asıl bu elit zümrenin kırılmasıdır. Çünkü Ayverdi’ye göre arkadan gelen nesil, gerek kültür seviyesi, gerek harp sonrası psikolojisi bakımından bir evvelkinin kalitesine erişemeyecek, daha da fenası bilgi ve anarşisinin kör dövüşü, ciddi, samimi ve seçkin elemanların yetişmesine mani olacaktır. Böylece memleketin kaderi, o memleketin realitelerinin idrakten mahrum, sâde-suya, kifayetsiz basit ve megaloman idarecilerin eline kalacaktır (S. Ayverdi, 1973, s.229). İşte Ayverdi, hayatının bundan sonrasında kaybedilen bu şuurun tesisine uğraşacaktır.

Birinci Dünya Savaşı Ayverdi’yi de derinden etkilemekle birlikte özellikle savaş döneminde memleket sefalet ile mücadele ederken bu dönemde ortaya çıkan savaş zenginlerini de keskin bir dille eleştirmektedir. Anılarından birinde

“Gene muharebenin en kanlı ve hezimetlerin artık saklanamaz hale geldiği günlerden bir gün, İstanbul, muhteşem bir düğün sefasının haberi ile çalkalanır oldu. Almanların sahte putu ve Cermen menfaatlerinin sahte kuklası Enver Paşa, kız kardeşlerinden Mediha Hanım’ı Kazım (Orbay) Bey isminde genç bir zabitle evlendiriyordu. Düğün Büyükkada’nın Yat Kulübünde yapılacaktı... Tatlısı ve şerbetleri, dondurmaları ile Tokatlıyan’da hazırlanan düğün yemekleri, sallara Ada’ya taşınmış ve eğlencelerin dedikodusu yalnız Büyükkada’yi değil, İstanbul’u yerinden oynatmıştır. Aç fakat kibar İstanbul kendisine reva görülen bu hakareti de hazmetti.”(S. Ayverdi, 1974a, s.124-125)

şeklinde nakleden Ayverdi için bu dönemde, kurtuluşu kendinde aramama, öz değerlerine sırt çevirmesinin neticesini ağır ödemiştir.

Cumhuriyet'in 1923'te ilanının ardından, Şubat 1925'te Şeyh Sait İsyanı çıkar. Bir Nakşi Şeyhi olan Şeyh Sait'in isyanının bastırılmasının ardından yargılamaları Doğu İstiklal Mahkemesi yapar ve bölgedeki tekke ve zaviyeler kapatılır. Ağustos 1925 yılında yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal Atatürk Kastamonu'da bu konuya değinir ve;

“Ey millet! İyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en gerçek tarikat, uygarlık tarikatıdır... Tarikatların başları bu dediğim gerçeği bütün açıklığı ile anlayacak ve kendiliklerinden tekkelerini kapatacaklardır.”

der ve bunun üzerine 30 Kasım 1925'te Refik Koraltan ve arkadaşlarının hazırladığı “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Kapatılmasına ve Türbedarlıklarla Birtakım Ünvanların Yasaklanmasına ve Kaldırılmasına İlişkin Yasa” önerisi Meclis'te tartışılır ve 13 Aralık 1925 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlamasına müteakip tekke ve zaviyeler kapatılır.

Ayverdi'nin müridi olduğu Ken'an (Rifâi) Büyükaksoy, tekkelerin kapatılması hadisesini teslimiyetle karşılar. Bununla beraber yeni şartlara uyum sağlarken, kapatma kararı öncesi yaptığı sohbetlerini küçük bir çevreyle sürdürür (A. Demirci, 2014, s.199). Ayverdi bu dönemin siyasî yapısı hakkında yazı yazmaz. Onun bu dönem ile ilgili üzerine hassasiyetle durduğu millî kültür meseleleri ve eğitimidir. Çünkü ona göre bu neticede boşa harcanan sermaye, insandır (S. Ayverdi, 1976d, s.3). Ayverdi, Müslüman olmasından başlayarak, tasavvuf düşüncesiyle süzdüğü tevhide dayalı din anlayışını yazmaya çalışır. Tanzimat zihniyetinin kurbanı olmuş, kendi değerlerinden uzaklaşmış ve kendine yabancılaşmış insanın kendini yeniden tanıması ve özellikle mânevî yönünü tamlayarak yaratılış maksadına uygun yaşamasını vurgulamaktadır.

4.6. II. DÜNYA SAVAŞI VE ÇOK PARTİLİ YAŞAMA GEÇİŞ

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1938 yılında ebediyete intikali ile İsmet İnönü cumhurbaşkanlığına seçilir. 1939 yılında Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla II. Dünya Savaşı'nın başladığı kabul edilir. Kurtuluş Savaşı'nın ardından yeni bir savaşa girmemek konusunda kesin kararlı olan Türk hükümeti, savaşın sonuna kadar denge politikası izlemiştir.

II. Dünya Savaşı yıllarında çevresinde Hilmi Ziya Ülken, Necip Fazıl Kısakürek, Ref'i Cevad Ulunay, Nezihe Araz, M.Behçet Yazar, Mehmet Ali Ayni, Enis Behiç Koryürek, Safiye Erol, Burhan Toprak gibi fikir, sanat insanları vardır. Bu ve diğer kişilerle yaptığı sohbetleri *Mülâkatlar* eserinde toplayan Ayverdi'nin bu dönemde konuştuğu ve düşündüğü tasavvuftur (S. Ayverdi, 2015, s.15).

Lakin bu döneme yönelik, Ayverdi'nin yazın hayatının önemli bir kısmını oluşturan mektuplarında dünyanın ve memleketin savaştan nasıl etkilendiğini yazmaya çalışır.

“Sevgili yavrum Belkısçığım; ...görmüyor musun, zavallı insanoğlu, ne yanlış ne zararlı ne biçare ideolojilerin pençesinde inlemekte. İşte komünizm denen illetle malûl kitlelerin feci hali. İşte medeni geçinen koca bir Almanya ki, bir nasyonal sosyalizmin çılgın dalgaları arasında bugün paramparça. İslamiyet'i, hurafe ve taassuptan kurtarmış bir Müslüman için, bu gibi çıkmaz yollara sapmaya ne lüzum ne de ihtiyaç vardır.” (S. Ayverdi & Dengiz, 2015, s.66)

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda, Ayverdi'nin yazıları çoğunlukla roman alanındadır. Romanlarında tasavvuf düşüncesi hâkimdir. İnsan ve Allah, bu ikisinin münasebeti; maddeye karşın mânâ, yabancılaşmaya karşı yerliliği savunur. Gelenekten asla uzaklaşmaz. Aşk kavramı, varoluş meselesi ve insan temel konularıdır. Yazın hayatının sonraki bölümünde de bu dönemle ilgili özellikle teknik hususlarda gelişmenin ne kadar mühim lakin bu tekniğin gafil insanlarda olmasının sonuçlarının ne kadar ağır olmasından bahseder.

Türk siyasal hayatında ise, savaşın bitmesiyle basında ve mecliste çok partili siyasal sistemi savunan bir anlayış oluşmuştur. CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün buna destek vermesi, meclisteki görüşmelerde çıkan muhalif düşünceler, Çiftçiye Topraklandırma Kanunu hakkındaki görüş ayrılıkları, Dörtlü Takrir önergesinin reddi ile birlikte Dörtlü Takrir'e imza atan Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Celal Bayar ve Refik Koraltan 1946 yılında Demokrat Parti'yi kurarlar.

1950 seçimleri ile iktidara gelen Demokrat Parti liberalleşmede önemli adımlar atmış, yabancı yatırımları desteklemiş, ezanın Arapça okunması ve radyoda dini yayınlar yapılması yasağını kaldırmış, okullara din dersi koydurmuştur. Türkiye 1950 yılında Kore Savaşı'na katılmıştır. Ardından Türkiye ve Batı Bloku arasındaki yakınlaştırma hızlanmış ve Türkiye 1952 yılında NATO üyesi olmuştur. Soğuk Savaş döneminde,

doğu ve batı dünyasında bir seçim yapılması gerektiğinde Ayverdi batı yanlısı görünmektedir. Yugoslavya'ya yaptığı bir ziyarette; ülkenin geri kalmışlığını gözlemler ve Yugoslavya'nın komünist anlayış altında ezildiğini belirtir.

“Bir buçuk aydır Avrupa'nın dört büyük devletinin belli başlı şehirlerini gezdik. Kalkınma ve refah seviyesi elbette ki, hepsinde Yugoslavya'ninkinden çok ileri. Oralarda insan, birinci planda, zîra asıl olan fert, doğrusu da bu. Devlet ise onun hizmetkârı. Halkı ezme ve hiçe sayma pahasına elde edilen siyasî ve iktisadi güce, bir medeniyet zaferi değil, taş devri geriliğinin ve iptidailiğinin hortlayışından başka bir şey denemez.”

Burada Ayverdi'nin karşı çıktığı nokta komünizmde ferdin hiçe sayılmasıdır. Ona göre ferdin istekleri ve yönelimleri devlet eline verilmiş olduğu için bir ilerleme kaydedilememiştir. Batılıların tahakkümünden kurtulan sömürülen toplumların “ondan daha gaddar, daha zalim, Allahsız, imansız ve üstelik zarafet ve medeniyetten nasip almamış Moskof emperyalizminin” boyunduruğu altına girme tehlikesi yaşadığını söyler (Yaşar, 2015, s.195-211).

Buna karşın batı dünyası da Ayverdi'nin eleştirisinden nasibini alır. Ayverdi'ye göre Amerika, insanlığı içinde bulunduğu mânevî krizlerden kurtaracak bir güç değildir. Çünkü Amerika pragmatisttir. Amerika'yı kuran zihniyet kendi menfaatinden başka hiçbir şeyi düşünmez. Bu zihin yapısında mukaddes, ulvî ve ilâhî bir gaye yoktur. Bu durum onun toplumsal yaşamına da yansır. Zîra Amerika'nın tek birleştirici unsurunun menfaat olması sebebiyle ileriki bir zamanda bu durum devleti zaafa düşürecektir. Toplum maddeten yükselse bile insanî değerlerden mahrum, “kâmil insan” dan uzak olduğundan Amerika, Ayverdi'nin gözünde sakat doğmuş bir çocuktur. Lâkin batı dünyası maddeye önem vererek sanayide ve teknolojiye büyük ilerlemeler kaydetmiş bu da maddi refahı getirmiştir. Bu refahı kendi sınırlarıyla saklı tutup bir de kolonileşme ile sömürdükleri ülkelerin yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin de kendi bünyesinde toplayarak kıtalar arası derin uçurumlara sebep olmuştur. Batı dünyası kendi zenginliğini başkasının fakirliği üzerine kurmuştur. Doğu medeniyeti ise Ayverdi'ye göre taassup ve madde düşmanlığı sebebiyle gerilemiştir. Müslümanlar içtihat mekanizmasını işletemeyerek dogmatik düşüncelerden dolayı gerilemişlerdir. Buna ek olarak batının teknik üstünlüğünün görmezden gelinip maddenin faydalı yönlerine de kapılarını kapatmıştır (Yaşar, 2015, s.195-211). Hal böyle olunca doğunun eski ihtişamına ve batının refah seviyesine ulaşması güçtür. Ayverdi son tahlilde doğuya

mânevîyatı ve faziletini terk etmeden madde dünyasında yaratılan harikaları takip etmeyi öğütler.

4.7. 1960 VE 1980 DARBELERİ VE SONRASI

Darbeye giden süreçte, Ayverdi 1951 yılında *Kenan Rifâî ve Yirmibirinci Asrın Işığında Müslümanlık*, 1953 yılında *Edebî ve Mânevî Dünyası İçinde Fatih* kitaplarını kaleme almaktadır. İki kitabın da hazırlanması aşamasında önemli bir mesai harcar. Bu dönemde etrafına yazmış olduğu mektuplarda bundan sıkça bahseder, hatta mektuplarını bile bu dönemde uzun uzun yazmaz, büyük mahcubiyetle çalışmalarını sebebiyle kısa yazdığı için özür diler. İki kitap da biyografik birer eserdir. *Ken'an Rifâî ve Yirmibirinci Asrın Işığında Müslümanlık* Sâmîha Ayverdi'nin Nezihe Araz, Sofi Huri ve Safiye Erol ile birlikte kaleme aldığı kitap,

“Başı sonu olmayan zaman nehri, bu dünya sahilinde bir eyyam, sessiz sedasız çıkış yapıp, gösterişi, iddiası olamayan sade, samimi berrak ve feragatli bir insanı hediye getirmiştir. İşte buracıkta, hayat karanlığının kesafeti delip yeryüzüne mızrak mızrak güzellik, doğruluk, aşk ve iman işaretleri veren o idealist insandan söz açmak istiyoruz.” (S. Ayverdi vd., 1983, s.9)

diye başlar. Ke'nan (Rifâî) Büyükaksoy'un hayatı ile başlayan kitap, onun terbiyeciliği, din ve iman anlayışı, ilim görüşü, tasavvuf ve aşk anlayışı gibi birçok konuyu onunla yapılan sohbetlerden esinlenerek hazırlanmıştır.

Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine geçiş döneminde yaşamış, eserleri, tekke faaliyetleri, yetiştirdiği talebeleri ile tasavvuf kültürünün kendinden sonraki nesillere aktarılmasında rol oynamıştır. Kendisi maârifçi ve sûfidir. Osmanlı Devleti'nin geleneksel ve modern kurumlarında yetişmiş, Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet Türkiye'si dönemlerinde eğitimcilik ve idarecilik görevlerinde bulunmuştur (Yalçınkaya, 2020, s. 24-35).

Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy'un fikri cephesine baktığımızda ilk karşımıza gelen “terakki” kavramıdır. “Bir günü diğerine denk olan kayıptadır” diyen insanın daimi surette ilerlemesini ve bir önceki günden öteye geçmesi gerektiğini söyler. Lâkin Kenan (Rifâî) Büyükaksoy'un burada kastettiği teknik ile elde edilen bir ilerleme değil, insanın

kendini tanıması ve mâneviyatını arttırması üzerinden bir ilerlemedir. Ona göre I. ve II. Dünya Savaşları göstermiştir ki kişilerin fende ve teknikte ilerlemesi insanlık namına büyük yıkımlar gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla teknik ve mânevî ilerleme birlikte olmalıdır. Hatta terakkinin mânevî planda gerçekleşmesi halinde ilim, fen ve medeniyette ilerlemenin de mümkün olacağı düşüncesindedir. Büyükaksoy'a göre, insan nefsi terbiye edilmedikçe gerçek anlamda bir medeniyet kurmak mümkün değildir (Yalçınkaya, 2020, s.341-344).

Ayverdi, Kenan (Rifâî) Büyükaksoy'un her dönemde siyasî görüşünün çok keskin olduğunu söyler. II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında Darüşşafaka müdüriyetinde görev yapan Kenan (Rifâî) Büyükaksoy, rejim değişikliği, hürriyet gibi kavramlara toplumun hazır bulunuşluğunun dikkate alınarak tatbik edilmesi kanaatindedir. Toplumsal alanda değişim için öncelikle insanın maddi ve mânevî hazır bulunuşu ile yani eğitim ile temellendirmektedir. Bu düşünce ile Galatasaray'dan mezuniyetinin ardından çalışma hayatına Maârif Nezareti bünyesinde devam etmiştir. Gerek Maârif Nezaretinde gerekse tekkesinde ortaya koyduğu terbiyeciliğinin de altında hep eğitim anlayışı yer alır. Tasavvuf anlayışının da örgün eğitimde bir ders olarak okutulması gerektiğini söyler. Ona göre; irfan sahibi, kendini ve Rabbini bilen insan tipini topluma kazandıran tekkelerin kapatılması sonrasında devletin resmi okulları, fen bilimleri ve sosyal bilimler yanısıra tasavvuf literatürünü de öğretmelidir. Kenan (Rifâî) Büyükaksoy'a göre geçmiş ile gelecek arasındaki köprüyü tasavvuf düşüncesi ile kurmak gereklidir. Bunun için de en güzel vasitanın örgün eğitim kurumları olduğunu işaret eder (Yalçınkaya, 2020, s.341-344).

Ayverdi'nin bu dönemde ele aldığı bir diğer kitap *Edebî ve Mânevî Dünyası İçinde Fatih*'tir. Ayverdi'ye göre hem serdar, hem hükümdar, hem sanatkar, hem fikir ve iman adamı olan Fatih; zihni, ruhi ve aktif hayatının muhasebe ve yekunundan edindiğimiz bilgi ve kanaate göre, her şeyden evvel, yaratılış sırrının hâmil ve cemiyete nâkili olmaklığı ile büyük insandır. Türk birliğine kıymet verdiği gibi kendini İslam'ın da birliğinin temsilcisi olarak kabul etmektedir. Ayverdi son tahlilde; şayet Fatih'in ölümünden sonra onun yolundan gidilmeye devam edilseydi bugün Osmanlı İmparatorluğu, bir şark ve garp fikir sentezinin abidesi olarak bütün dünyanın irfan kıblesi olabileceğini söylemektedir. Şayet onun çağı devam edebilseydi "Rönesans'ın

yalnız akliyecilik üzerine müesses ve tek cepheli felsefesinden dolayı, yirminci asra gelinceye dek kütlelerin içtimâî bünyelerini kemiren iman ve mânevîyat yoksulluğuna karşı bir muvazene cephesi açılmış bulunurdu.” (S. Ayverdi, 1974b, s.322) der.

1950li yılların romanında “aydın bakışı”nın egemen olduğu “aydınlanma” ve “aydınlatma” ön plandayken, 60lı yıllar aydınlatmanın yanı sıra insanı tanıma ve iç dünyasına nüfuz etme ön plana çıkar. Ayverdi’nin batılılaşma ile birlikte oluşan uygarlık değişimi ve bu değişimin toplumda ve özellikle aile içinde sebep olduğu sorunları romandaki kişilerin iç dünyaları üzerinden anlatır (Gündüz, 2019, s.58). Yayımladığı bu son iki eser ile topluma doğruyu ve güzeli hayatta en kıymet verdiği iki insan üzerinden anlatmaya çalışır. Bu iki insan da devlet işlerinde ehil, mânevî dünyalarında zengin insanlardır.

Türkiye siyasetine döndüğümüzde 1950’li yıllarda Türkiye artık çok partili yaşama geçmiştir ve Demokrat Parti iktidardadır ve art arda 3 defa iktidar olmuştur (1950 %53,3; 1954 %58,4; 1957 %48,6). Demokrat Parti’nin ideolojik mülâhazalardan bağımsız olarak söylem ve uygulamalarında; Türk siyaset, ekonomi ve kültürel yapısı üzerindeki etkileri büyüktür. Bu döneme kadar içine kapanık ve demokrasiyi sadece şekilsel olarak ve tabanından tamamen kopuk olarak sürdürülen bir yönetim anlayışını; liberal, dışa açık ve halkını kucaklayan bir yönetime geçirmiştir. Kırsal kesimin ekonomi içerisindeki katkısı arttırılmış ve kırsalı merkeze yaklaştırmıştır. Bu siyaset-toplum ilişkisinde de bir değişim yaşanmış, siyasî sosyalleşmede yeni bir aşamaya geçilmiştir. Bu olumlu gelişmelerin yanında; uzun vadeli çıkarlar kısa vadeli çıkarlara feda edilmiş, dışa bağımlılığın temelleri atılmıştır. Çok partili siyasî yaşamda tek adam anlayışının ve buna bağlı olarak parti içi demokrasinin etkisizleşmesi, günümüz parti anlayışının ilk hal olması açısından da önemlidir. Çoğunluk anlayışının her şeyi yapabilme olarak algılanması bu dönemde başlamıştır (Keskin, 2012, s.108).

1957 yılından itibaren ülkede siyasî ve mali kriz derinleşmiş, üzerine Demokrat Parti’nin giderek artan otoriter tutum ve baskıları eklenmiştir. Basın, üniversite, sivil aydınlar ve ordunun yönetim kadrosunun iktidar odaklarınca bastırılmaya veya şekillendirilmeye çalışılması üzerine protestolara karşı ilan edilen sıkıyönetimler iktidarın tutumunu gittikçe sertleştirmiştir.

Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs 1960 günü gerçekleşen askeri darbe ile son bulmuştur. Yapılan yargılamaların ardından, dönemin başbakanı Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiştir.

Görüldüğü üzere Türkiye’de demokrasinin gelişimi, kurumsallaşması oldukça çalkantılı bir süreçtir. Demokrasinin bir toplumda sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için ekonomik ve sosyo-kültürel değişim gerekmektedir. Dolayısıyla 1961-1980 arası dönemde Türk siyasî hayatı iki partili yapıdan çok partili yapıya dönüşmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasında “nispi temsil sisteminin” payı da büyüktür. Bunun yanı sıra CHP ve DP’nin de seçmen desteğinin azalması ve sistemde yer alan partilerin çoğalmasıyla, artık koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır.

Ayverdi, 1965 yılında dönemin Başbakanı Süleyman Demirel’e maârif meseleleri hakkında birkaç rapor yazar. Eğitimde felsefemiz olmasının gerekliliği, Türkçeye sahip çıkılması gerektiği, dil akademisi kurulması gerektiğini belirtmiştir. Bu mektubunda dikkat çeken bir unsur; “Merhum Tevfik İleri Bey’in vekâleti zamanında isimleri tespit edilmiş komünist hocaların listesini bulmak, o zamandan bu zaman, yekûnu bir hayli kabarmış olan bu sol kadroyu büyük bir dikkat ve isabetle yeniden tespit ederek, imkân nispetinde ayıklamak lazımdır” cümlesidir. O dönem zarfında Ayverdi komünizmi büyük bir tehlike olarak değerlendirmekte ve dönemin maârif sisteminde komünizme yakın hocaların memleketin geleceği için tehlikeli bulunduğunu ifade etmektedir.

“İşçi, çiftçi, asker, memur, muharrir, sanatkâr, işsiz, ayak takımı her sınıf halk arasında ve bilhassa orta, lise ve yüksek mekteplerin talebe ve hoca kadrolarının içinde çığ gibi büyüyerek ilerleyen komünizan fikirler, artık karşıdan seyirci kalınacak ölçüyü aşmış bir hayat-memat mücadelesi, vatan toprakları üstünde bir devam ve bekâ boğuşu rengini almıştır. İmansız, tarihsiz, mefahirsiz, ahlâksız bir taş devri rejimi olan komünizm, yani Rus emperyalizminin yıkma, yayılma ve istila metodu bilhassa karargâhını mekteplerin içine kurmuş bulunmaktadır. Rus ileri karakolunun bekçiliğini eden büyük bir kütle ise vatan evlatlarını kundaklamakla vazifeli bulunuyor.”

dedikten sonra çare olarak “Her şeyden evvel gençliğin eline sol cereyanın sempatisi yerine başka bir mesele, başka bir dava bulup verilmelidir. Gençlik alaka, dikkat, şevk, heyecan ve zevkleri ile kendisini avutacak bir davanın peşine düşürülmelidir” i tavsiye eder. Aynı raporda

“Yarım asırdır gerçek iman müesseselerinden mahrum bulunan büyük kütlenin, esasen mezhep ihtilaflarını hâl etmemiş bir memleket sathında, bu mahrumiyetin üstüne bir de

iman eksikliğine düşerek sahte inanışlarla bölük bölük olduğu bir gerçektir... Bütün bu keşmekeşlerin önüne geçecek tek çare ise, ciddi müesseselerle yetişmiş, seviyeli, idealist, fakat etraflarına avuç açmayacak ölçüde refahı sağlanmış din adamlarının, memleket sathında faaliyette bulunmalarındır. Şu noktada ehemmiyetle ele alınmak lazım gelir ki, bugün İmam Hatip Okulu dediğimiz müesseseler takviye edilip isimlerine de İlahiyat Koleji denmeli ve lise muadeleti tanınarak, mezunları yüksek mekteplere giriş hakkı kazanmalıdır.”

diyerek diyanet kadrosunun cahil kalırsa halkı da cahilliğe sevk edeceğini vurgular (Binark, 2002, s.405-406). İlerleyen yıllarda Süleyman Demirel’e gerek iktidardayken gerek muhalefetteyken lüzum hissettiği konularda yazmaya, rapor vermeye, tavsiye sunmaya devam eder. Demirel’e yazdığı mektupların konu başlıkları bilhassa maârif üzerinedir.

Ayverdi İstanbul’un meseleleri ile ilgili dönemin İstanbul Belediye Başkanı Fahri Atabey’e yazdığı mektupta; susuzluktan imar problemlerine, şehrin temizliğinden dükkânların hoparlörlerine, komünizme karşı belediyenin alması gereken önlemlere (tiyatro ve sinemalardaki gösterimler) kadar çok geniş bir yelpazede geri bildirim vermektedir.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç’a 12 Mart 1971 muhtırasının ertesinde yazdığı mektupta müdahalenin haklılığını, lâkin bu müdahalenin kısa vadede bir çözüm olduğunu uzun vadede ise maârif davasının yürütülmesi gereğinden bahseder. Eğitim ve öğretim sistemimizin millî ihtiyaçlara cevap verebilecek bir istikamete yönlendirilmesi gerektiğini vurgular. “Şu halde, henüz son fırsat elde iken, maârifin memleket bünyesinde şâmil, büyük ve ehemmiyetini idrak etmiş ve şahsi ihtiraslardan, politik endişeleri ile küçük hesapların küçültücülüğünden arınmış bir otoriteyi mesul mevkiye getirmek ve işe yedi yaşındaki çocuktan başlamak lazımdır.” der. Maârifimizin hala solcuların elinde can çekişiyor olmasından muzdarip olduğunu, bir epidemi olarak gördüğü komünizmden, millî iman ve millî kültür reçetesiyle arınacağımızı da tespitlerine ekler. Dönemin Millî Eğitim Bakanı Sabahaddin Özbek’e yine 1972 yılında, yazdığı mektup hemen hemen aynı içeriktedir.

Sâmiha Ayverdi’ni mektuplarının birçoğu İsmet Binark tarafından toplanmış ve kitap haline getirilmiştir. Tezin literatür tarama safhasında Kubbealtı Vakfı’ndan temin edilmiş lâkin henüz basılmamış birkaç mektubundan burada bahsetmek istiyorum.

Tabiatıyla Sâmiha Ayverdi'nin yazmış olduğu tüm mektuplara "aile izni" olmadan ulaşmak mümkün değildir. İsmet Binark da "Mektuplar" kitabında " * " işareti veya " ... " nokta şeklinde belirttiği bazı yerlerde mektubu aynen nakletmemiş, bazı yerleri yayımlamamayı uygun görmüştür.

Bunlardan ilki 21 Temmuz 1974 yılında; 1961'de Adalet Partisi'nden Trabzon Milletvekili seçilen, 1965 seçimlerinde Meclis Başkanlığı'na getirilen, bu görevi 1967 ve 1969 başkanlık seçimlerinde de sürdüren, 1970'de Adalet Partisi'nden ayrılarak Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer alan, bilahare bu partinin Genel Başkanlığı'na getirilen Ferruh Bozbeyli'ye yazılmış mektuptur. Mektup, İsmet Binark'ın *Mektuplar* kitabında yer almaktadır.

Hemen hemen her siyasiye yazdığı mektup gibi bu mektupta da ilk evvela siyasî hırs ve emelinin olmadığı, hiçbir partiye angaje olmadığı lâkin vatanına ve imanına dört yanında bağlı olduğunu, uğruna baş koyduğu bu yola hizmet edenleri de başının tacı olarak gördüğünü belirterek başlar. Sonrasında Türkiye Türklüğünün eğitimden mühim hiçbir meselesi olmadığını ve bu toprakların Tanzimat'tan bu yana yanlış eğitim sistemi ile kendi kendine düşman yetiştirmekte olduğunu söyler. Akabinde Adalet Partisi'nden kopmasının, bölünmenin kime faydası olduğunu sorar.

"... Amma bu zamansız ayrılık iyi olmadı Ferruh Bey. Mühür kimde ise Süleyman odur. İş, bu iktidar mührünü devlere kaptırmamakta idi. Kaptırdınız Ferruh Bey. O da Süleyman'ın tahtına oturur oturmaz, ilk ağır darbeyi maârife vurdu..."

diye serzenişte bulunur. Mektupta yayımlanmayan bölümlerin çoğu Halk Fırkası'nı ağır dille eleştirdiği bölümlerdir. Halk Fırkası'nın özellikle maarif sistemini sol görüşlü zihniyetten kurtarmadığını ve bunun için bir çaba göstermediğini söylemektedir.

Tezin literatür taraması esnasında Kubbealtı Akademisi'nden, izin dahilinde hatta bir kısmı kapatılmış olarak temin edinilen mektupların en ilginç kanımca Necmettin Erbakan'a yazılmış mektuptur. Mektubun üzerinde bir tarih veya mektubun gönderilip gönderilmediğine dair hiçbir bilgi yok iken mektubun muhteviyatı Ayverdi'nin Necmettin Erbakan'ın yürüttüğü siyasî tutuma yönelik ciddi eleştiriler içermektedir. Mektubun ilk sayfasında Suudilerin katı "Vehhabilik" mezhebini kabul etmesiyle bütün

Müslümanları sağlam imanlarından saptırmayı menfaatleri icabı bir siyasî çare kabul etmek yoluna gittiklerini söylemiştir. Bunun ilk nüveleri zaman-ı saadet denen Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemin ardından başlayan "Kelamcılık" devriyle İslam'ın hukukileşmesi ve katı bir tutuma evrilmesini gösterir. Böylelikle İslam'ın ilim devri olan tıp, astronomi ve kimyada alınan mesafeler tıkanmıştır. Lâkin bu topraklar Ahmet-er Rifâî, Muhiddin İbn-i Arabî, Mevlânâ Celâleddin Rumi, Yunus Emre, Hacı Bayram Veli gibi isimlerle Vehhabilik tehlikesinden kurtulduğunu ifade eder. Ayverdi'ye göre bu kurtuluş, Türklerin İslam dinine kattıklarıyla İslam başka bir ruha bürünmüştür. Ayverdi'ye göre, Müslümanlık tüm bunlardan kurtulmuşken, Erbakan'ın yürüttüğü siyaset zaviyesinden bakıldığında bu tip oluşumlara neden tevessül ettiğini ağır bir dille eleştirmektedir.

1970 yılında kurduğu Millî Nizam Partisi ile siyaset hayatına başlayan Erbakan'ın "laikliğe aykırı çalışmalar yürüttüğü" gerekçesiyle partisi kapatılmış ardından 1972'de Millî Selamet Partisi'ni kurmuştur. 12 Eylül 1980 darbesinin tetikleyicilerinden biri olarak gösterilen 6 Eylül 1980'de Konya'da düzenlenen Kudüs Mitingi'nde İstiklal Marşı protesto edilmiş, şeriat sloganları atılmış, MSP'lilerin kol kola girip Arapça pankartlar ile yürüyüş yaptığına tanık olunmuştur. Tüm bu yaşananlar, Ayverdi'nin Necmettin Erbakan'a uyarı mahiyetinde kaleme aldığı bu mektupta da görüldüğü üzere Erbakan'a bizzat kaleme alarak yaptığı uyarıların ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir.

Emir demiri keser diyerek bir gecede tekkesini kapatan müridi olduğu Kenan (Rifâî) Büyükaksoy'un izinden giden Ayverdi, devlet meselelerini din üzerinden konuşmayı reddeder. Ayverdi'ye göre; din, insanı oluşturur, güzel ahlâk verir, bu ahlâk ile hangi mesleği icra ederseniz edin içinizdeki güzel ahlâk ancak size yön verebilir. Sâmiha Ayverdi'ye göre siyasetçilerin asıl çözmesi gereken mesele eğitim sistemidir. Memleketin kurtuluşunu Ayverdi maarif sisteminde özüne dönüş geçmişinin güzelliklerini devam ettirilmesinde görmektedir.

1971 yılına gelindiğinde Türkiye'de terör ve şiddet eylemlerinin sayısı oldukça artmıştır. Özellikle üniversitelerde yaşanan tartışmalar adeta çatışmalara dönmüş, ülkede gerginlik tırmandırılmıştır. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı Memduh

Tağmaç üst düzey komutanları göreve çağırması ve yapılan görüşmelerin ardından Meclise ve Hükümete birer uyarı niteliğinde, 3 maddeden oluşan, komutanlar tarafından mutabakat ile anılan muhtıra metni gönderilmiştir. Akabinde Süleyman Demirel görevinden istifa etmiş, kurulan askeri-sivil rejim bir dizi sosyal ve ekonomik reformlarla gelişmeyi sağlamak ve siyasal düzeni yeniden ortaya koymayı amaçlamış olsa da 11 ilde sıkıyönetim ilan edilerek gençlik grupları, dernek ve sendikaların faaliyetleri yasaklanmış ya da tamamen kapatılmıştır. Kapatılan gazete ve dergilerin yanı sıra grev ve lokavtlar da yasaklanmıştır. Bu haliyle ordu, siyasal ve ekonomik sistemde reform yapmak yerine faaliyetlerini güvenlik konularında yoğunlaştırmıştır. 12 Mart yönetimi parlamentoyu dağıtarak yetkiyi kendi üstüne almamış, Nihat Erim başkanlığında teknokratlardan meydana gelen bir hükümetin oluşturulmasını tercih etmiştir. “Siyasî partiler iktidarda olsun, muhalefette olsun, demokrasinin vazgeçilmez unsurlarıdır” anlayışını özümseyemeyen partiler kendilerini geliştiremedikleri için kapatılmak zorunda kalmıştır. Bu da toplumda ayrı bir huzursuzluğa sebebiyet vermiş, sokaklarda yeni çatışmalar başlamıştır. 1973-1980 arası 10 hükümet işbaşına gelmiş, istikrarsız bir yönetim sergilenmiştir. Bu dönem, Türkiye’de sınıf mücadelesinin keskinleştiği, sınıf temelli çelişkilerin netleştiği, sınıf çıkarlarının siyasî zeminde daha fazla ifade edildiği bir dönemdir (Gökçen, 2020, s.241-264).

Ayverdi 1970’li yıllarda *Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri* ‘ni yazmıştır. Kitabın giriş kısmında kitapta Türk-Rus alışveriş ve muharebelerini kronolojik olarak anlatmaya çalışmak olmayıp yer yer kanlı olan bu çekişmelerin hangi ideolojik sebepler yüzünden hazırlanmış olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Ayverdi’ye göre Rus politikalarının altında emperyalizm vardır. Türk halkını ve Türk gencini uyarma amacıyla giriştiği bu kitap; Türklere nefes aldirmamayı siyasetlerinin ve ideolojilerinin temel unsuru sayan Rusların, kendileri yetişmişymiş gibi, başları sıkıştıkça Avrupa devletlerini de kışkırtarak üstümüze saldırtmış veya onlarla birleşip beraberce kanımızı içmeye çalışmış olmasının bir nevi mânevî bilançosunu çıkarmaktadır. Her komşu devletin zaman zaman birbirleriyle süngü süngüye gelebileceğini kabul eden Ayverdi bununla birlikte Türk-Rus münasebetlerinin içerisinde bu bozuşma ve çekişmeden öte bir sebep ve gaye olduğunun unutulmaması gerektiğini söylemiştir (S. Ayverdi, 1970, s.23-26).

Türk siyasal hayatına baktığımızda; Soğuk Savaş sürecinde, Moskova'nın, Ankara'dan Kars ve Ardahan'ı istemiş, Boğazlarda da askeri üs talep etmiştir. Buradan hareketle, SSCB tehdidini hisseden Ankara, batı ittifakına katılmıştır. Lâkin bu iddialar günümüzde doğrulanmamıştır. Ankara'nın, SSCB karşıtlığı ve anti- komünizm üzerinden kurduğu batı yanlısı politika, Türk dış politikasında tek kulvarlı bir yönelim oluşturmuştur. Lâkin Türkiye'nin batı yanlı siyaseti 1964 yılı Kıbrıs Krizi ve Johnson Mektubu ile sekteye uğramıştır. Johnson mektubu sonrasında, Türkiye'ye sırtını dönen batıya yönelik olarak dönemin başbakanı İsmet İnönü “Yeni şartlarla yeni bir dünya kurulur. Türkiye de bu yeni dünyada kendisine yer bulur” diyerek dış politikada bir değişim mesajı vermiştir. Sonrasında anti-komünizmin bayraktarlığını yapan Süleyman Demirel 1967 yılında SSCB'yi ziyaret ederek iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için adımlar atmış; İskenderun Demir Çelik Fabrikası, Seydişehir Alüminyum Tesisleri, Aliğa Rafinerisi gibi sanayi yatırımları bu dönemde Sovyet teknolojisi ile gerçekleşmiştir (Balta & Özkan, 2016, s.20).

1980'lere gelindiğinde Turgut Özal, SSCB ile ekonomik ilişkiler özellikle enerji alanında ciddi ivme kazanmıştır. 1984'te SSCB ile yapılan anlaşmalarla Türkiye doğal gaz satın almayı kabul ederken çok sayıda Türk özel ve kamu şirketi bu ülkeyle ticari ilişkiler kurmaya başlamıştır.

Sonuç olarak Türkiye, batı ittifakı ile sorun yaşadığı dönemlerde, SSCB ile ilişkilerini geliştirmekten çekinmemiştir. Lâkin bu ikili ilişkilerini kalıcı bir zemine oturtamamış, çatışmanın da iş birliğinin de sınırlı kalmasına sebebiyet vermiştir.

Ayverdi, SSCB'nin ideolojik olarak yaymaya çalıştığı fikirleri ağır bir dille eleştirir. İşçi ve amelenin sırtından milyonlar kazanmakta olan dev sermayeli kapitalist sınıfa karşı bir reaksiyon olma hevesinde bulunan iştirakçilerin, anarşist ve nihayet komünistlerin yaptığı ihtilâlcî çıkışları; sermayeyi şahıslardan alıp devletin eline vermekle, halkı ekonomik ve sosyal bir diktatoryanın pençesine düşürdüğünü savunur. Ayverdi'ye göre; liberal ve demokratik rejimlerde; patronuna kızan, sermaye sahibiyle anlaşamayan usta, işçi veya amele, efendi değiştirmekte ya da istediği işi tutarak, kabiliyet ve zekâsının yardımıyla kendisine refah sağlamakta serbest olduğu halde, patronu devlet

olan rejimlerde eli kolu bağlıdır. Sadece eli kolu değil düşünce ve duyguları bile devletin veya partinin emrinde esir olmak vaziyetindedir (S. Ayverdi, 1970, s.23-33).

Ayverdi burada komünizm eleştirisi de yapar. Ayverdi'ye göre; proletaryaya ekonomik ve toplumsal refah sağlama parolasıyla işe girişen komünizm; bir dünya imparatorluğu heves ve ihtirası uğruna, halkı cansız bir malzeme gibi harcayarak, emperyalist emellerini gerçekleştirmek yolunda her türlü zulme başvuran korkunç bir istibdat çarkıdır. Bu çarkın dönebilmesi için, en basit hak ve hürriyetlerini dahi o yolda harcamak zorunda olan gene proletaryadır ve sözde kâğıt üstünde kalan sınıfsızlık iddialarına rağmen “Hâkim Sınıf” etiketi altında etraflarını kasıp kavuran “Partililer Sınıfı”nın refahı adına bir Taş Devri esaretine katlanmaktadır. Gün olup bu rejim son nefesini vererek sahneden çekildiği zaman, siyasî tarih, ta ilk çağlardan bu yana devlet idarelerinin mukayesesini yaparken, şüphe yok ki komünizme “Büyük Sahtekâr” damgasını vuracaktır (S. Ayverdi, 1970, s.44-50).

Ayverdi 18. ve 19. asırları beşeriyet için kayıp devirler olarak sayar. Bu yüzyıllarda batı dünyasında istibdat, zulüm ve adaletsizlikler yıktığı dünya düzenine karşı “bana gel” diyen komünizmin davetine aldanmıştır. Lâkin Ayverdi'ye göre günümüzde dünyanın komünizme güven ve sempatisi kalmamıştır.

“Djilas’ın dediği gibi, komünist rejimler hükümetle halk arasında durgun bir iç savaş manzarası arz eder. Bu rejim, asla halk kütelleri tarafından benimsenmemiştir. İnsanlık hak ve hürriyetlerinden mahrum edilmiş ve makineleştirilmiş büyük küteller, baskı, korku ve işkence yüzünden susmaktadır. Komünist liderler de artık, halk kütelleri tarafından kabul edilmemekte olduklarını iyice bilmektedirler” (S. Ayverdi, 1970, s.50).

1980 sonrası dönemde Türkiye’de sosyal ve siyasal değişimi etkileyen en önemli etki 24 Ocak kararları, 12 Eylül Darbesi ve 1982 Anayasası olarak özetlenebilir. 24 Ocak kararları ekonomide köklü değişimleri gerektiren bir dizi yapısal reformları içermektedir. Program dahilinde Türk parasının değerinde ciddi bir devalüasyon yapılmasının ardından kontrollü bir şekilde serbest bırakılması, ithalatın serbestleştirilmesi, ekonomide kamu kesiminin ağırlığını azaltmak gibi; işçi sınıfının, köylünün yani genel olarak emekçi halkın ulusal gelirden aldığı payın aşağıya çekilmesi anlamına gelen bir dizi tedbirler önermektedir. Demirel hükümeti 24 Ocak kararlarını devreye sokmuş lakin ekonomide bir nebze iyileşme görülmesine rağmen terör sona

erdirilmemiştir. Bunun üzerine, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresinin dolmasına müteakip TBMM bir türlü cumhurbaşkanını seçememiştir. Ekonomik değişikliklerin toplumda tarattığı huzursuzluk ve siyasî bunalım ile 12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koyması ile neticelenmiştir. Darbenin ardından; Turgut Özal, 24 Ocak kararlarını harfiyen uygulamıştır. Toplumda yaratılan depolitizasyon ile kararlara karşı çıkan da olamadığından 1960'lardan beri süregelen çatışma ve terör eylemleri bastırılmıştır. Darbeyi yapanlar, darbeyi doğuran koşulların 1960 Anayasası'ndan kaynaklandığını gerekçe göstererek; devleti, birey ve diğer toplumsal sınıflar karşısında güçlendirmeyi hedefleyen 1980 Anayasası hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur (Kaynar, 2023, s.39).

1980 sonrası meydana gelen değişimlerde iç gelişmelerin yanı sıra küresel düzeyde liberalizmin etkisi de mevcuttur. Küreselleşmenin kültürel açıdan Türkiye'ye etkileri incelendiğinde; Türk toplumunun beğeni ve ilgi alanlarının da ciddi bir değişim sürecinden geçtiği söylenebilir (Küçük, 2019, s.29).

1980'li yıllar Ayverdi için köşesine çekilmek şöyle dursun aktivitelerini arttırarak sürdürdüğü yıllardır. 1980 yılında Libya tarafından İspanya'nın Sevil şehrinde düzenlenen İslam Konferansına bir tebliğ ile katılır. 1984 yılında 1969-80 yılları arasında muhtelif Avrupa ülkelerine yaptığı seyahatleri anlatan *Yeryüzünde Birkaç Adım* kitabı, akabinde *Rahmet Kapısı* (1985), *Mektuplardan Gelen Ses* (1985), *Ne İdik Ne Olduk* (1986), *Hancı* (1986/ Şiir), *Bağ Bozumu* (1987), *Hey Gidi Günler Hey* (1988), *Küplüce'deki Köşk* (1989), *Ah Tuna Vah Tuna* (1990) yayımlanır. Bahsedilen kitaplarının hepsi, 1983 yılında geçirdiği rahatsızlıkla beraber kısıtlanan hareket kabiliyeti sebebiyle, o zamana kadar yazmaya vakit bulamadığı hatıralarını içermektedir.

Türkiye'de 1980'li yıllar, ana hatlarıyla İslamcılar açısından yepyeni bir dönem olarak kabul edilmektedir. Özellikle büyükşehir merkezlerinde cemaat ve cemaat tarzı yapılanmaların hızlı bir şekilde büyümeye başladığı yıllardır. Bunun sebebi olarak gelişen ekonomi, üniversite gençliği, dinî dünya görüşünün öne çıkması ve dinî öğelerin alt gelir gruplarına ulaşması gösterilmektedir (Öz, 2023, s.607). Bu dönem Necmettin Erbakan'ın da siyasi hayatı ivme kazanmıştır. 1980 darbesiyle birlikte kendisine siyaset

yasağı konması ve bir süre tutuklu kalmasının ardından 1987’de Refah Partisi’ni kurmuş, 1994 seçimlerinde yüzde 19 oranında oy alarak ciddi bir başarı kaydetmiştir. Siyaset sahnesinde ilerleyen Erbakan 1996 yılında Refah-Yol koalisyon hükümeti ile başbakan olarak görevine başlamış ve ilk yurt dışı ziyaretini İran’a yapmıştır. 1997 ‘de resmi başbakanlık konutunda tarikat liderleri ve şeyhlere iftar yemeği vermiştir. Ardından Sincan’da Kudüs Gecesi düzenlenmiş ve birkaç gün sonra Türk Silahlı Kuvvetleri Sincan sokaklarında tankları ile yürümüştür. 28 Şubat 1997 ‘de yapılan Mili Güvenlik Konseyi toplantısı sonucu “laikliğin Türkiye’de demokrasi ve hukukun teminatı olduğu” vurgusu yapılmıştır. İrtica, cumhuriyet, laiklik ve Atatürkçülük tartışmaları sonucunda “postmodern darbe” olarak ifade edilen 28 Şubat süreci ve sonrasında Anayasa Mahkemesi tarafından partinin kapatılma kararı ile Erbakan Haziran 1997’de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’e istifasını sunmuştur (Yavaşca, 2021, s.495). Ardından kurulan Fazilet Partisi de kapatılınca parti ikiye bölünerek gelenekçiler Saadet Partisini, yenilikçiler Adalet ve Kalkınma Partisi’ni kurmuştur.

Sonuç olarak Türk siyasal hayatında İslamcılığın günümüzde anlaşıldığı şekline kavuşması 80’li yıllarda yaşanan gelişmelerle bağlantılı olduğu söylenebilir.

SONUÇ

1908 yılında Şehzadebaşı'nda bir konakta gözlerini açan Sâmiha Ayverdi, Osmanlı İmparatorluğu'nun elit sayılabilecek bir zümrenin içerisinde doğmuş ve büyümüştür. II. Meşrutiyet'ten başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyetimizin ilanı, 1960 darbesi ve 1980 darbesi gibi tarihimizin çok önemli olaylarına tanıklık etmiştir. 1938'de yazmaya başlayan Ayverdi, ölümüne kadar kalemi elinden bırakmamış farklı edebî türlerde, tarihî ve sosyal içerikli kırkı aşkın eser yayımlamıştır. Eserlerinde genellikle tasavvuf, tarih şuuru ve medeniyet inşası ve de İstanbul'u işlemiştir. Ayverdi'nin yazmaktan maksadı, cemiyete kaybettiklerini verebilmek veya hatırlatmaktır.

Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde medeniyet tasavvuruna baktığımızda, eserlerinde ilk karşımıza gelen bir kütle hastalığı haline gelen köksüz yaşama hevesidir. Bu millî ve mânevî değerleri olmayan bir gençlik yetişmesine sebep olmuştur. Ayverdi'ye göre işte bu köksüz yaşama hevesi cemiyetimizin en büyük yarasıdır. Mazi ve tarih şuuru, millî ve mânevî terbiyenin dışında yetişen bu gençlik memleketinin geleceğine faydalı olamamaktadır. Ayverdi burada özellikle köksüzlüğe vurgu yapar ve köksüz bir şekilde yetişen bu gençliğin hakikatle olan bağının da zayıfladığını söyler. Ona göre tarihten kopuk bir neslin yetişmesi “insan”ın inşasında en büyük problemdir. Devam ve bekâ gücünü taşıyan sermayenin insan olduğunu söyleyen Ayverdi, kendi öz kıymetlerine düşman olmayan, köklerinden koparılmamış nesillerin yetişmesi için gayret etmiştir (Bayraktar, 2023). Buradan hareketle özellikle Türk siyasal hayatında yaşanan değişimler ve ideoloji çatışmalarında köksüzlüğü temel bir mesele olarak görür.

Osmanlı'da 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan modernleşme hareketleri ile kanun önünde bütün tebaanın eşitliği, Hristiyan azınlıkların temsili meclis içerisinde örgütlenme hakkı gibi, Batılılaşma ekseninde son derece liberal olarak değerlendirilebilecek bu reformları anayasanın ilanı ile devam etmiştir. Buradaki rüzgârdan etkilenecek başlayan Jön Türk hareketi ve bu hareketin önde gelen simaları olan Ahmed Rıza, Dr. Nazım ve Yusuf Akçura bu denli yabancı etkisine karşı çıkmış ve bu hareket de Ahmed Rıza ve Prens Sabahattin'in farklı yönelimleri benimsediği iki

hareket tarzı ortaya çıkmıştır (Ersanlı, 2021, s.76). Hissedilen bu durum II.Abdülhamid'in saltanatını olumsuz yönde etkileyen bir hal tarzıyla Sâmiha Ayverdi'nin de daha çocuk yaşlarında dahil olduğu sohbet gruplarında da tartışılmaya başlanmıştır. Bu noktada yazdığı eserlerden Ayverdi'nin İttihat ve Terakkî karşıtı bir tutum sergilediğini görmekteyiz. Hatıralarından hareketle Babası İsmail Hakkı Bey ve arkadaşlarını Tanzimat zihniyetini gerçekleri göremeyen bir tutum içerisinde olmaları sebebiyle eleştirmektedir (Yüksel, Aysel & Uluant, Zeynep, 2005, s.15-18).

Balkan Savaşlarına geldiğinde bu dönem Ayverdi'nin büyük bir hüznle söz ettiği dönemdir. Babası savaşa bizzat katılmıştır. Balkan muhacirlerinin semtlerine yakın olan Şehzade Camii'ndeki ikametine bizzat tanık olan Ayverdi, babasının cepheden büyük bir yeisle dönmesi akabinde Osmanlı İmparatorluğu için başka bir dönemin başladığını idrak etmektedir (S.Ayverdi, 1974a, s.49-55). Balkanların kaybıyla Osmanlı siyasal düşüncesinde de artık Osmanlıcılık'ın etkisi kaybolmaya başlamış, Türkçülük akımları etkili olmaya başlamıştır. Türkçülük veya milliyetçilik akımlarının hız kazandığı bu dönemde; Namık Kemal Osmanlı milliyetçisi olarak devlete inancını korumuş, dilin Türkçeleşmesini, eğitimde reformları ve laikleşmeyi savunmuştur. Bu dönemde ayrıca İsmail Bey Gaspıralı ve Yusuf Akçura ile pozitivist Türk ulusçuluğunun gelişmesine yol açan Ziya Gökalp karşımıza çıkmaktadır (Ersanlı, 2021, s.84). Bu dönemde Ayverdi, büyük Osmanlı mirasının ardından elinde kalan Anadolu ve Trakya'yı ihya edebilecek düşünce rotası olarak ilim, irfan ve hikmeti gösterir. Bahsedilen bu hususların da temelinde İlây-ı Kelimetullâh yani İslam dininin esasları ve yüceliği içerisinde Türk kültür ve medeniyeti yer almalıdır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda Ayverdi artık hocası olan Ken'an (Rifâî) Büyükaksoy'un yolundan hareketle mânâ dünyasına eğildiği yıllardır. Tasavvuf yolunda ilerlediği bu yıllarda Cumhuriyet'in ilk felsefecilerinden olan Semiha Cemal'in vefatıyla yazı hayatına başlayan Ayverdi önce roman sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal hayatına yönelik olarak bir çıkış yolu sunma amacıyla siyasal ve toplumsal yazılarını yazmaya başlamaktadır. Ayverdi iyi bir yazardır. Eserlerini okuyanlar dili ustalıkla kullandığı konusunda hemfikirdir. İyi bir yazar olmasının yanı sıra bir mutasavvıftır. Tasavvufun günlük hayatımıza dair nasıl etkilerde bulunabileceği

üzerine, kahramanlarını her an karşı karşıya gelebileceğimizi sıradan insanların yaşamlarına yönelik etkilerini anlatarak yazmıştır.

1950’li yıllara gelindiğinde Ayverdi, Belkıs Dengiz’e yazdığı mektupta döneme dair; “Eğer insan hakiki ve samimi bir Müslüman olabilse, bu gök kubbenin altında başka hiçbir ideolojiye ihtiyaç duymaz” (S. Ayverdi & Dengiz, 2015, s.19) demektedir.

Bu yıllarda 1946 seçimleri ile tepki toplayan CHP, 1950 seçimleri ile iktidarını Demokrat Parti’ye devreder. DP o yıllarda ideolojik olarak CHP’den farklı olmadığını ve kendilerini de milletin temsilcisi ve devrimlerin devamını sağlamaya devam edecek bir güç olarak tanımlamıştır. Meydana gelen birçok siyasal ve sosyal olayların sonucu olarak DP ordu ile kutuplaşmış, söylemlerini muhafazakâr çizgide sürdürmüştür (Kaynar, 2015, s.15-21).

Ayverdi’nin bu dönemde yaptığı çalışmalarda ulus devlet kurulumu aşamasında çok önemli bir unsur olan dil üzerine yoğunlaştığını görmekteyiz. Aynı zamanda Milliyetçilik alanında çalışmalarını yoğunlaştırdığı bu dönemde özellikle sol karşıtı yazılar yazmaktadır. Ayverdi’ye göre artık Rus tehlikesi, bütün dünyanın el ve iş birliğiyle mücadele etmesi gereken yedi başlı bir ejderhadır. “Komünizm illeti, artık bir Türk-Rusya meselesi olmaktan çoktan çıkmıştır. Onun için de komünizmin yıkılması bütün bir beşer âleminin selâmeti adına lâzımdır. Biz Türkler, bu hastalığın kökünü dünyadan kazımaya muktedir değiliz. Ancak Komünizm illetine karşı çocuklarımıza muafiyet aşısı vuracak iktidara pek âla da sahibiz. Bu aşı ise, gerçek dil, gerçek tarih, gerçek iman ile milli bünyeyi şuûrlandırıp aydınlatmak ve kökünü kuruttuğumuz milli ve hamasi heyecanı yeniden uyandırmakla mümkündür.” (S. Ayverdi, 1970, s.15-20)

Türk siyasal hayatında 1960 yılına kadar gelen bu dönemi genel olarak İkinci Dünya Savaşı’nın getirmiş olduğu ekonomik şartlar da göz önünde bulundurularak halkın zorlandığı ve baskının hâkim olduğu bir dönem olarak değerlendirebiliriz. Bu yıllarda Ayverdi’nin dönemin siyasal koşullarıyla ilgili yorumlarda bulunmadığı ve eserlerini bu doğrultuda yazmadığını görmekteyiz. Dönemin problemlerini siyasal aktörlerinden ziyade mânevî dünyadaki eksiklikler üzerinden yorumlamıştır. Yazmış olduğu hatıra,

mektup ve kısa notlarında da toplumun mânevî değerlere ihtiyaç duyduğunu ve mânevî değerlerin toplumu bir arada tutan unsur olduğunu vurgulamıştır (Ağseren, 2017).

Altmışlı yıllar Kaynar'ın ifadesiyle 27 Mayıs darbesiyle başlayan ve 12 Mart darbesiyle biten, Türkiye'nin iki darbe arasına sıkıştığı lâkin siyasi tarih açısından en renkli ve en pırıltılı yılları olarak anılmıştır (Kaynar, 2017, s.23). Kardeş kavgasına son vermek ya da demokratik hayatı içerisine düştüğü çıkmazdan kurtarmak amacıyla darbeyi yaptığını söyleyen Türk Silahlı Kuvvetleri'ne karşı halk olumlu bir tavır takınmış ve karşı çıkmamıştır.

1960 Anayasasının özellikle fikir ve içtimai alanda sol yayınların da yaygınlık kazandığı bir dönemdir. Buradan hareketle Ayverdi tarafını seçmiş ve bu dönemde yazdığı yazılarda artık mânânın ruhundan ziyade milli ve siyasal konulara yönelmiştir. Mânâ ve anlamdan, milli ve siyasal konular geçişi karşımıza daha farklı bir Ayverdi çıkmasına sebep olur. Ayverdi'nin aktivist tutumunun daha belirgin hale gelmeye başladığı bu yıllarda ifadelerini sertleştirmektedir. Bu dönemde toplantı ve konuşmalara bizzat katılmaya başlamış, fikirlerini kitapları yoluyla ifade etmeye başlamıştır. Metinlerinin ana konusu yine tarih bilinci ve milli kültür ve tarih bilincimizden kopuşla memleketin içine düştüğü buhranı birleştirir. Çözüm Ayverdi'ye göre öze dönüş, milli kimliğimiz ve kültürümüzdür. Ermeni meselesine dair de yazdığı bu dönemde milliyetçilik vurgusu yine ön plandadır. Ayverdi eserlerinde İslami öğelerin yanı sıra artık milliyetçi öğelere de ağırlık vermeye başlamıştır.

Ayverdi dönemin politikasına günlük okumalardan ziyade uzun vadeli ve çözüm odaklı argümanlar geliştirmek suretiyle öneriler sunmaktadır. Bunların başında da maârif sistemi ile gelecek kuşakların milli kültür ve milli benliğini öğrenmesi ve hayatına bu minvalde ilerlemesi gerektiğini yazılarının ana merkezine koymaktadır. Misyonerlik faaliyetlerine duyduğu tepki ve komünizm karşıtlığı da yazılarında önemli bir yekün tutmaktadır.

Ayverdi'nin 1970 li yıllarda yazdığı; Türk Rus Münasebetleri ve Muhabereleleri, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, Milli Kültür Meseleleri ve Maârif Davamız bir üçleme şeklinde milliyetçi muhafazakâr düşüncesinin vücut bulduğu eserleridir. Gençleri Rus

tehlikesinden kurtarmak, onlara milli tarihini ve kültürünü tarihi vesikalarla ispatlayarak anlatmaya amacıyla kaleme alınmış ve yayımlanmıştır. Ayverdi'nin yazdığı bu eserler milliyetçi görüş için de önemli bir kaynaktır. Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Kabaklı, Yavuz Bülent Bakiler gibi sağ ideolojinin önemli isimleri Ayverdi'nin bu çalışmalarını dikkatle takip etmiştir.

1973 yılında Türk siyasal hayatında yaşanan bir diğer önemli hadise ise ABD'de Türk diplomatımız Bahadır Demir'in ASALA terör örgütüne şehit edilmesidir. Ayverdi bu hadiseye Türkiye Cumhuriyeti'nin gereken hassasiyeti göstermediğini düşünerek 1976 yılında Türkiye'nin Ermeni Meselesi isimli kitabını yazar. Bu kitap Ayverdi'nin ortaya koyduğu bir sivil aktivizm örneği olarak değerlendirilebilir (Ağseren, 2017, s.64).

1980'li yılları Kaynar, korku imparatorluğunun hüküm sürdüğü zor yıllar olarak nitelendirir. Bu dönemde Türkiye'de idamlar, yasaklar, işkenceler, meşhur cezaevleri, yakılan kitaplar, yasaklanan eserler, hapse atılan yüzbinler, 24 Ocak kararlarının getirdiği hayat şartlarıyla başlamıştır (Kaynar, 2023, s.23-101). Bu dönemde "ideoloji" kavramı sakıncalı hale gelmiştir.

Türk siyasal hayatının bu çalkantılı haline baktığımızda, tüm bu nümayişin içerisinde Ayverdi'nin odağı insan ve medeniyettir. Ayverdi, bir insan ve medeniyet düşürüdür. O medeniyetimizin fark edicisi ve fark ettiricisidir. Eserlerinde ne kadar maziye öykünür gibi gözüke de o geleceği inşa etme çabasındadır. Bu haliyle onu gelecek adına ve bu medeniyetin somut örnekleri üzerinden ve tasavvufî irfan üzerinden yeniden anlamak gerektiği söylenebilir. Eserlerine bakıldığında medeniyetimizi gelecek nesillere aktarmak için dirayetle ayakta duran bir köprü gibi davrandığı söylenebilir.

Ayverdi, her ne kadar eşine az rastlanır bir edebî şahsiyet olarak ön plana çıksa da eserlerini kaleme alırken bir bilim insanı, sanatkâr veya bir yazar olmak gayesiyle yazmamıştır. Yazılarını yazarken de tezli ya da yanlı olmaktan çekinmemiştir. Kendi açısından daima haktan ve hakikaten yana bir taraf tutmuş, ancak bunu propaganda maksadıyla yapmamıştır. Onun derdi, medeniyetimizin ve tarihimizin unutulmasıdır. Mânevî bir terbiye ve irşadın sonunda yazmaya başlayan Ayverdi'nin amacı; hocası

olan Rifâî Dergâhı şeyhi Kenan (Rifâî) Büyükaksoy'dan öğrendiklerini çevresindekilere aktarmak, insan yetiştirmektir.

Eserleri incelendiğinde konu ne olursa olsun, eninde sonunda bağlandığı nokta Müslüman-Türk insanıdır. Ayverdi için yazmak millî, dini ve insanî bir ödevdir. Bu haliyle yazın alanında çok yönlüdür, çünkü onu incelemeye başladığımızda karşınızda romancı, şair, denemeci, eserleri bestelenmiş bir mûsikîşinas, müellif ve mütefekkir bir kadın çıkar. Bunun yanı sıra bizzat kuruluşunda yer aldığı ya da destek olduğu birçok sivil toplum örgütü mevcuttur. Bu haliyle de aktivist bir şahsiyettir. Bir cihan devletinden, cihanşümül bir idrakten arta kalan neler varsa onları değerlendirmeye çalışmış, dile getirip yeni nesillere aktarmaya çalışmıştır. Müslüman ve Türk kimliği altında kim olduğunun, nereden gelip nereye varılacağına idrakinde olunması amacına ömrünü adanmıştır. Dil ve tarih şuuru olmadan millî ve mânevî sürekliliğin temin ve tesis edilemeyeceğinin farkında olarak bu alanlarda eserler vermiştir. Ayverdi, insanın, toplumların ve milletlerin geleceklerinin geçmişleriyle kurulacağı inancıyla yazmıştır.

Ayverdi'nin gösterdiği yol ve istikamet daima büyük bir medeniyetin evrensel değerleridir. Bu değerler insanı atıl ve bencillikten çıkarıp etkin ve diğergâm kılar. Ayverdi'nin eserlerine ve onu tanıyanların hatıralarına bakıldığında insan yetiştirme üzerine gayreti görülebilir. Bu sebeple Ayverdi iyi, doğru, güzel adına Hak ve hakikat yolunda iletişim halinde olduğu, ona soru soran, mektup yazan, kapısına gelen hiç kimseyi geri çevirmemiştir. “Dünyaya gelişin asıl mânâsı gideceği yeri bilmek ve dünyaya yollanmış olanla bilinç tutup ona teslim olmak hem de aşk ve şevkle o kudretin varlığı önünde yokluğunu idrak etmek suretiyle var olabilmektir” diyen Ayverdi'ye göre, insanoğlunun yanıldığı şey kendisi için doğup yaşadığını zannetmesidir. İnsanın asıl gayesi etrafına faydalı olabilmesidir. Ayverdi'de tanık olduğumuzu şey aslında istikametın doğruluğudur. İnsanı maddesi ve manası ile beraber ele alıp her iki tarafı da işletemeyen bir zihniyetin insanlığa hayrı beklenemez (Bayraktar, 2023, 21'49").

Ayverdi kendi zaviyesinden Tanzimat zihniyetinin oluşturduğu, kendi değer ve normlarından uzaklaşmış olarak yetişen nesilleri analiz ederek doğru ve yanlış ayırt

etmesini, insanın esas olarak kendini ve inancını tanıması, bu yol ile güzel ahlak sahibi olmasını eserleri ile anlatmaya çalışır.

Türk siyasal hayatı açısından Ayverdi yaşadığı dönemde makbul insan ve bu insanların oluşturduğu milleti, ayırım gözetmeden tümüne hitap etme gayesiyle dönüşümünü sağlamaya gayret etmiştir. Sağlamaya çalıştığı bu dönüşüm, kendi kültür ve medeniyet tarihini bilen, milli meselelere hâkim, manevi değerleri yüksek bireylerin oluşturduğu millettir.

Yaşadığı dönem (1905-1993) itibarıyla imparatorluktan cumhuriyetin her dönemine tanıklık etmiş ve ülkede yaşanan gelişmeleri kendine mesele addedip bunun üzerine düşünmüş, düşündüklerini de yazıya dökmüştür. Türk siyasal hayatında yaptığı tespitler kanımca bugün hala geçerliliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağseren, G. (2017). *Samiha Ayverdi: Türk Siyasal Hayatı Çerçevesinde Bir İnceleme* [Yüksek Lisans Tezi]. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı.
- Akçura, Y. (2006). *Türkçülük*. Toker Yayınları.
- Akçura, Y. (2021). *Muasır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar*. Ötüken Neşriyat.
- Alper, Y. (2018). *Sâmiha Ayverdi'nin Kurgu Evreninde İnsanın İçsel Gelişimi ve Dönüşümü* [Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Aren, K. Y. (1997). *Sâmiha Ayverdi'nin Eserlerinde Ahlâk* (1. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı.
- Atatürk, M. K. (2016). *Nutuk* (39. Basım). Alfa Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (s. 1411). Kubbealtı.
- Ayverdi, S. (1938). *Aşk Budur*. Marifet Basımevi.
- Ayverdi, S. (1943). *Son Menzil*. Gayret Kitabevi.
- Ayverdi, S. (1970). *Türk-Rus Münâsebetleri ve Muhârebeleri*. Turan.
- Ayverdi, S. (1971). *İstanbul Geceleri*. Baha.
- Ayverdi, S. (1972). Bir Beyannâme'nin Düşündürdükleri. *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, 1(1).
- Ayverdi, S. (1973). *İbrahim Efendi Konağı* (İkinci Baskı). İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Ayverdi, S. (1974a). *Bir Dünyadan Bir Dünyaya*. Hülbe.
- Ayverdi, S. (1974b). *Edebî ve Mânevî Dünyası İçinde Fatih*. Baha Matbaası.
- Ayverdi, S. (1974c). *Mesihpaşa İmamı*. Damla Yayınevi.
- Ayverdi, S. (1975a). *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları Cilt 3*. Damla.
- Ayverdi, S. (1975b). *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları Cilt 1: C. Cilt 1*. Damla.
- Ayverdi, S. (1975c). *Yolcu Nereye Gidiyorsun?* Damla Yayınevi.
- Ayverdi, S. (1976a). *Âbide Şahsiyetler*. Kültür Bakanlığı.
- Ayverdi, S. (1976b). *Boğaziçi'nde Tarih*. Baha.

- Ayverdi, S. (1976c). *Mâbedde Bir Gece*. Damla Yayınları.
- Ayverdi, S. (1976d). *Milli Kültür Mes'eleleri ve Maârif Dâvâmız* (Kültür Bakanlığı). Kültür Bakanlığı.
- Ayverdi, S. (1977a). *Batmayan Gün*. Damla Yayınevi.
- Ayverdi, S. (1977b). *Hatıralarla Başbaşa* (1. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı.
- Ayverdi, S. (1985a). *Mektuplardan Gelen Ses*. Hülbe.
- Ayverdi, S. (1985b). *Ne İdik Ne Olduk Hâtıralar* (Hülbe Basım ve Yayın).
- Ayverdi, S. (1987). *Bağbozumu*. Hülbe Yayınları.
- Ayverdi, S. (1993). *Ateş Ağacı*. Kubbealtı Neşriyatı.
- Ayverdi, S. (1994). *Yaşayan Ölü*. Kubbealtı Neşriyatı.
- Ayverdi, S. (2007a). *Sâmiha Ayverdi'de Tasavvuf ve İnsan*. 60.
- Ayverdi, S. (2007b). *Yusuçuk* (3. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı No:49.
- Ayverdi, S. (2009). *Kölelikten Efendiliğe*. Kubbealtı.
- Ayverdi, S. (2013). *O da Bana Kalsın: Anketler, Röportajlar* (1. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı.
- Ayverdi, S. (2014a). *Kaybolan Anahtar* (3. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı No: 149.
- Ayverdi, S. (2014b). *Türkiye'nin Ermeni Meselesi*. Kubbealtı.
- Ayverdi, S. (2015). *Mülâkatlar*. Kubbealtı Neşriyatı No: 113.
- Ayverdi, S. (2017a). *Dost*. Kubbealtı Neşriyatı No:36.
- Ayverdi, S. (2017b). *İki Âşinâ* (3. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı No: 29.
- Ayverdi, S. (2017c). Samiha Ayverdi'den Bir Mektup. *Kubbealtı Mecmuası*, 182.
- Ayverdi, S. (2018). *Yeryüzünde Birkaç Adım*. Kubbealtı Neşriyatı No:81.
- Ayverdi, S. (2020). *Mektuplar-10* (1. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı No.230.
- Ayverdi, S. (2022). *Mektuplar-12* (1. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı No.240.
- Ayverdi, S., Araz, N., Erol, S., & Huri, S. (1983). *Ken'an Rifâi ve Yirmibirinci Asrın Işığında Müslümanlık*. Hülbe.
- Ayverdi, S., & Aren, K. Y. (2016). *Mektuplar-6* (K. Y. Aren, Ed.; 1. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı.

- Ayverdi, S., & Ayverdi, İ. (2016). *Mektuplar-4* (A. Yüksel & Z. Uluant, Ed.; 1. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı.
- Ayverdi, S., & Birol, İ. A. (2019). *Mektuplar-9* (İ. A. Birol, Ed.; 1. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı.
- Ayverdi, S., & Dengiz, B. (2015). *Mektuplar-1* (A. Yüksel & Z. Uluant, Ed.; 1. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı.
- Ayverdi, S., & Emiroğlu, M. (2021). *Mektuplar- 11*. Kubbealtı Neşriyatı.
- Ayverdi, S., & Ergiydiren, Ö. (2019). *Mektuplar-8* (1. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı.
- Ayverdi, S., & Erik, N. (2016). *Mektuplar-3* (Ö. Ergiydiren, Ed.; 1. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı.
- Ayverdi, S., & Güneri, V. Ü. (2017). *Mektuplar-7* (A. Yüksel & Z. Uluant, Ed.; 1. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı.
- Ayverdi, S., Huri, S., Erol, S., & Araz, N. (2016). *Mektuplar-5* (S. Uluant Ataman, Ed.; 1. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı.
- Ayverdi, S., & Schimmel, A. (2015). *Mektuplar-2* (D. Havlioğlu & S. Uluant Ataman, Ed.; 1.Baskı). Kubbealtı Neşriyatı.
- Baker, U. (2003). Muhafazakâr Kisve. İçinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık* (C. 5). İletişim Yayınları.
- Balta, E., & Özkan, B. (2016). Türkiye-Rusya İlişkilerine Tarih İle Bakmak. *Boğaziçi Üniversitesi TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Forumu*. https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/download/8981_877948a66d44652ec151750630e2a712
- Bayraktar, F. (2010). Cumhuriyet Döneminin Öncü Bir Kadın Felsefecisi: Semiha Cemal Hanım. *Felsefe Dünyası*, 52.
- Bayraktar, F. (2023, Ocak 26). *Samiha Ayverdi Okuma Programı Semineri* [Youtube]. Anadolu Mektebi. [youtube.com/watch?v=EVttDwqwzWE&t=2710s](https://www.youtube.com/watch?v=EVttDwqwzWE&t=2710s)
- Belge, M. (2003). Muhafazakârlık Üzerine. İçinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık* (C. 5). İletişim Yayınları.
- Binark, İ. (2002). *Sâmiha Ayverdi’nin Mektupları*. Kubbealtı Neşriyatı.
- Binark, İ. (2007). *Sâmiha Ayverdi Bibliyografyası-2* (C. 2). Ayverdi Enstitüsü Neşriyatı-43.
- Binark, İ. (2009). *Sâmiha Ayverdi’nin Fikir ve Gönül Dünyâsından Seçmeler Rahmet Çeşmesi* (1. Baskı). Altay Kültür, Sanat ve Eğitim Vakfı Yayınları.

- Binark, İ. (2013). *Sâmiha Ayverdi'nin Kültür Görüşü*. TÜRKAD-Türk Kadınları Kültür Derneği Genel Merkez Yayını.
- Birecikli, İ. B. (2008). Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Bakış*, 2(3).
- Bora, T. (2005). Analar, Bacılar, Orosular: Türk-Milliyetçi Muhafazakâr Söyleminde Kadın". İçinde *Şerif Mardin'e Armağan*. İletişim Yayınları.
- Bora, T., & Onaran, B. (2003). Nostalji ve Muhafazakârlık: Mazi Cenneti. İçinde *Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık* (C. 5). İletişim Yayınları.
- Cumbur, M. (2005). Sâmiha Ayverdi'nin Hayatı ve Şahsiyeti. İçinde *Sâmiha Ayverdi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çağlıyan İçener, Z. (Direktör). (2013, Aralık 20). *Târihi Emânetin Taşıyıcı'sının İzinde: Sâmiha Ayverdi ve Modernleşme—Gelenek Ekseninde Kadın*.
- Çınar, R. (Direktör). (2017, Temmuz 16). *Bu Şehri İstanbul Yapanlar- Ken'an Rifâi Hz. 1.Bölüm*.
- Çiğdem, A. (2006). Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık. İçinde *Sunuş* (3. Baskı, 1-5, ss. 1-13). İletişim Yayınları.
- Demirci, A. (2014). Sâmiha Ayverdi: Geçiş Dönemi Türkiye'sinde Muhafazakâr Bir Kadın Mütefekkirin Yol Güzergahına Dair Notlar. *Muhafazakâr Düşünce*, 41-42, 187-208.
- Demirci, M. (2018). *Vatan Ana Sâmiha Ayverdi Misyonu ve Tasavvuf Anlayışı* (1. Baskı). Nefes.
- Dündar, L. B. (2015). Trajediden İroniye: Perdelenemeyen Bir Medeniyet Krizi Leyla Burcu DÜNDAR*. *Türk Dili*, 0(767).
- Erik, N. (1984). Sâmiha Ayverdi ve İnsan. *Türk Edebiyatı*, 127.
- Ersanlı, B. (2021). *İktidar ve Tarih* (8. Baskı). İletişim Yayınları.
- Gökçen, S. (2020). İki Darbe Arası Türk Demokrasisi (1961-1980). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 67, 241-264.
- Gözcü, A. (2016). I.Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi*, XVI/32, 133-169.
- Göze, H. (2005). *Mâverâdan Gelen Ses* (1. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı No: 121.
- Gözler, K. (2001). *Kemal Gözler, Devletin Bir Unsuru Olarak "Millet" Kavramı*. <https://www.anayasa.gen.tr/millet.htm>

- Gündüz, O. (2019). *Çağdaş Türk Romanı*. Anadolu Üniversitesi. <https://ets.anadolu.edu.tr/storage/nfs/EDB404U/ebook/EDB404U-12V1S1-9-0-1-SV1-ebook.pdf>
- Güner, A. O. (1984). Sâmiha Ayverdi ve Tarih Şuuru. *Türk Edebiyatı*, 127.
- Güner Zülfikar, F.Cangüzel. (2014). Sâmiha Ayverdi ve Ahde Vefa. *Muhafazakâr Düşünce*, 41-42.
- İleri, S. (2023). *Yalnız Okurlar İçin*. Yalnız Okurlar İçin | Rauf Mutluay | 20. Bölüm @trt2. https://www.google.com/search?q=Seli+%C4%B0leri+Samiha+Ayverdi&oq=Seli+%C4%B0leri+Samiha+Ayverdi&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOTIHC AEQIRigATIHC AIQIRigAdIBCTY0MDRqMGoxNagCALACAA&sourceid=chrome&ie=UTF-8#fpstate=ive&vld=cid:21ad748a,vid:smCopoTmgA0,st:0
- İlhan Ayverdi Çocuk İftarı İstanbul. (1999). <https://www.youtube.com/watch?v=j4M7z9RRPJ8>
- İrem, N. (2006). Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye’de Cumhuriyetçi Muhafazakârlık: Temel Kavramlar Üzerine Değerlendirmeler. İçinde *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce* (3. Baskı, C. 5). İletişim Yayınları.
- Kaynar, M. K. (2015). *Türkiye’nin 1950’li Yılları / Türkiye’nin Ellili Yılları Üzerine Bazı Notlar* (1.Baskı). İletişim Yayınları.
- Kaynar, M. K. (2017). *Türkiye’nin 1960’lı Yılları/ Türkiye’nin Altmışlı Yılları Üzerine Bazı Notlar* (1. Baskı). İletişim Yayınları.
- Kaynar, M. K. (2023). *Türkiye’nin 1980’li Yılları/ Türkiye’nin Seksenli Yılları Üzerine Bazı Notlar* (1. Baskı). İletişim Yayınları.
- Keskin, Y. Z. (2012). Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları. *EÜSBED 2012 [V]1*, 107-130.
- Koçu, R. E. (1951). Ayverdi, Sâmiha. İçinde *İstanbul Ansiklopedisi: C. IV*.
- Köker, L. (2003). Liberal Muhafazakârlık ve Türkiye. İçinde *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık* (C. 5). İletişim Yayınları.
- Köse, E. (2009). Muhafazakâr Bir Kadın Portresi Olarak Samiha Ayverdi: Muhafazakârlık Düşüncesinde Kadınlara İlişkin Bir Hat Çizebilmek. *Fe Dergisi*, 1(1).
- Kuçuradi, İ. (1980). *Pratik Aklın Eleştirisi* (1. Baskı). Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Küçük, A. (2019). Türkiye’de Sosyal ve Siyasal Değişim: 1980 ve Sonrası. *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(4), 26.
- Meriç, C. (2021). *Sosyoloji Notları ve Konferansları*. İletişim Yayınevi.

- Öz, A. (2023). Deniz ve Dalga: Seksenler İslâmcılığına Dair Kısmî Bir Açıklma Çabası. İçinde *Türkiye'nin 1980'li Yılları* (1. Baskı). İletişim Yayınları.
- Özekmekçi, M. İ., & Komşuoğlu, A. (2013). Geçmiş Hatırlayarak Hatırlatma: Sâmiha Ayverdi. *Muhafazakâr Düşünce*, 38.
- Özer, B. (2018). *Türkiye'de Muhafazakârlık: Muhafazakâr Düşünce Dergisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Özgürel, E. G. (2012). *Samiha Ayverdi'nin Romancılığı* (1. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Özipek, B. B. (2006). Muhafazakârlık Devrim ve Türkiye. İçinde *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: C. Cilt 5* (3. Baskı, ss. 76-83). İletişim Yayınları.
- Özipek, B. B. (2007). *Muhafazakâr Düşünce*.
- Özköse, K. (2013). Sâmiha Ayverdi'nin Eserlerinde Tasavvufi Hayatın Yansımaları. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 3-30.
- Özman, A. (2006). Özman, A. (2006). "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nu Yeniden Okumak: 'Cinsi Latif'in Ölümü ya da Erkekliğe Methiye'. *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı 107, s.191. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 107.
- Öztürk, S., & Can, A. (2018). Samiha Ayverdi Romanında Dindar ve Muhafazakâr Kadın Psikolojisi. *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies*, 11, 74-88.
- Sâmiha Ayverdi Belgeseli*. (2014, Mart 22). <https://www.youtube.com/watch?v=nq25erQ8hSI&t=85s>.
- Sander, O. (2002). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e* (10. Baskı). İmge Kitabevi.
- Sargut, C. (2012). *Sırra Sâmiha Ayverdi ile Yolculuk* (2. Baskı). Nefes Yayınları.
- Sargut, C. (2014, Eylül 29). *Mutasavvif, yazar Samiha Ayverdi ile ilgili hazırlanmış olan belgesel film*. [Nefes Yayınevi]. Sâmiha Ayverdi. <https://www.youtube.com/watch?v=Vi8fGOWelkE&t=472s>
- Semiz, Y. (2016). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikaları. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 35, 217-244.
- Şehirli, Y. A. (2022). Balkan Savaşları'nın (1912-1913) Nedenleri. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 11 (4), 630-636.
- Tanpınar, A. H. (1972). *Beş Şehir* (İkinci Basılış). Milli Eğitim Basımevi.
- Tezel, Y. S. (2006). Tanzimat Sonrası İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye'sinde "Muhafazakârlık" Sorunsalı: Devamlılıklar, Değişmeler ve Kırılmalar. İçinde *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: C. Cilt 5* (3. Baskı, ss. 21-40). İletişim Yayınları.

- TÜRKKAD. (2023). *Türk Kadınları Kültür Derneği*. TÜRKKAD. <https://turkkad.org/hakkimizda/>
- Ulu, Y. S. (2021, Haziran 15). Sâmiha Ayverdi'nin Hikayelerinde Toplumsal Cinsiyet. *Karadeniz Araştırmaları Balkan Kafkas Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 18(70), 335-352.
- Uluant, S. (Ed.). (2015). *Sinan'ın Günlüğü* (1. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı No.198.
- Uluant, Z. (2022, Kasım 16). *Sâmiha Ayverdi'de Milliyetçilik Fikri*. Sâmiha Ayverdi'de Milliyetçilik Fikri. <https://www.kavgamiz.com/orkun-dergisi/samiha-ayverdide-milliyetcilik-fikri-457/>
- Uluant, Z. (2023). *Kubbealtı Akademisi/Hakkımızda/Vakıf Genel Merkezi*. Kubbealtı Akademisi. kubbealti.org.tr
- Uzun, T. (2000). Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IV, 257-275.
- Yalçınkaya, A. E. (2020). *Ken'an Rifâi Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Anlayışı*. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Yaşar, H. (2015). Samiha Ayverdi'de Doğu-Batı Medeniyeti Meselesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 173-190.
- Yavaşca, K. (2021). *Türkiye'nin 1970'li Yılları* (2. Baskı).
- Yetiş, K. (1993). *Sâmiha Ayverdi Hayatı ve Eserleri*. Kültür Bakanlığı.
- Yüksel, A. (2018). *Sır Kâtibi Sâmiha Ayverdi ile 36 Yıl* (1. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı No.213.
- Yüksel, Aysel, & Uluant, Zeynep. (2005). *Sâmiha Ayverdi*. Kültür Bakanlığı yayınları.

EKLER

EK 1. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 12/02/2024

Tez Başlığı: TÜRK DÜŞÜNCE HAYATINDA SÂMİHA AYVERDİ

Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:

Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır.
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir.
4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir.
5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

BURCU DENKTAŞ TANGÜREK

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	<u>BURCU DENKTAŞ TANGÜREK</u>	
	Öğrenci No	<u>NO8142931</u>	
	Enstitü Anabilim Dalı	<u>SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI</u>	
	Programı	<u>SİYASET BİLİMİ</u>	
	Statüsü	<u>Doktora</u> ☐	<u>Lisans Derecesi ile (Bütünleşik)</u> ☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof.Dr. Mete Kaan KAYNAR

Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

Date: 12/FEB/2024

Thesis Title (In English): SÂMİHA AYVERDİ IN TURKISH INTELLECTUAL LIFE

My thesis work with the title given above:

- Does not perform experimentation on people or animals.
- Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
- Does not involve any interference of the body's integrity.
- Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview.
- Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions.

I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.

I respectfully submit this for approval.

BURCU DENKTAŞ TANGÜREK

Student Information	Name-Surname	BURCU DENKTAŞ TANGÜREK	
	Student Number	N08142931	
	Department	POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION	
	Programme	POLITICAL SCIENCE	
	Status	PhD ☐	Combined MA/MSc-PhD ☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof.Dr. Mete Kaan KAYNAR

EK 2. ORJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 12/02/2024

Tez Başlığı: TÜRK DÜŞÜNCE HAYATINDA SÂMİHA AYVERDİ

Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:

Yukarıda başlığı verilen tezimin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 154 sayfalık kısmına ilişkin, 12/02/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 13' tür.

Uygulanan filtrelemeler**:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezimin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

BURCU DENKTAŞ TANGÜREK

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	BURCU DENKTAŞ TANGÜREK	
	Öğrenci No	N08142931	
	Enstitü Anabilim Dalı	SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI	
	Programı	SİYASET BİLİMİ	
	Statüsü	Doktora ☐	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr ☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof.Dr. Mete Kaan KAYANAR

*Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı Tez Yazım Dilinde yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

Date: 12/FEB/2024

Thesis Title (In English): SÂMİHA AYVERDİ IN TURKISH INTELLECTUAL LIFE

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 12/FEB/2024 for the total of 154 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 13 %.

Filtering options applied**:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. References cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

BURCU DENKTAŞ TANGÜREK

Student Information	Name-Surname	BURCU DENKTAŞ TANGÜREK	
	Student Number	N08142931	
	Department	POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION	
	Programme	POLITICAL SCIENCE	
	Status	PhD ☐	Combined MA/MSc-PhD ☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED

Prof. Dr. Mete Kaan KAYNAR

**As mentioned in the second part [article (4)/3] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.